

1926 2-8 1926

Reg No 235

વૈદ્ય

યાને

વૈદક.

ભાગ ૧ લો.

રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર
વૈદ્ય બ્રહ્માલ દેવશંકર દવે
તંત્રી ભાગ્યોદય અને હુન્નરવિજ્ઞાન.
અમદાવાદ.

ક્રીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિટ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૦૧૨ શ્રીક

પુસ્તકનું નામ લેઈ યાને લેઈ

વિષય ૫૭ : ૪ : ૧

વૈદ્ય ચાને વૈદક

ભાગ ૧ લો.

(શી વનસ્પતિના સંસ્કૃત, મરાઠી, હિંદુસ્તાની અને તે ઉપરથી
ગુજરાતી સમજાય તેવાં નામો, તેના ગુણ અને તેથી મટતા
રોગો તથા દેશી અને અંગ્રેજી ઔષધોપચાર)

રચી છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા
વૈદ જોડાલાલ દેવશંકર દવે

તંત્રી ભાગ્યોદય અને હુન્નરવિજ્ઞાન.
પદ્ધતો શિક્ષક, સરવૈરેવન્ધુ અને કોળદારી કાયદાનું જુથ,
ધનવાન, ધનપ્રાપ્તિના માર્ગો, દેશીવૈદ્ય, ધરતો વૈદ્ય
તથા ભવિષ્યવેત્તાના કર્તા.

માલીક

દવે કેમીકલ વર્કસ-અમદાવાદ.

સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તાએ પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

ખીજી આવૃત્તિ

પ્રત ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૮૨

સને ૧૯૨૬

શ્રી ભાગ્યોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં જોડાલાલ દેવશંકર દવેએ બાપ્તું
ખાડીયા—અમદાવાદ.

કીંમત રૂ. ૦—૧૨—૦

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે રચિત પુસ્તકો

- કાયદાનો શિક્ષક-ફાજદારી, રેવન્યુ અને કાયદાઓનું જુથ રૂ. ૧૫)
- ભવિષ્યવેત્તા-ભુત ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર રૂ. ૫)
- ધનવાન-(વોલ્યુમ ૧ હું) ધન આપનાર હજારો પ્રયોગો કી. રૂ. ૧૦)
- ધનવાન-(વોલ્યુમ ૨ જું) ધનપ્રાપ્તિના માર્ગો-હુન્નર ઉદ્યોગ શિક્ષક રૂ. ૮)
- માસ્તર ઓફ નોલેજ-અંગ્રેજી, અંગળી, મરાઠી હિંદી, સંસ્કૃત, શિક્ષક રૂ. ૭)
- હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા-આખા હિંદના ધામેની સંપૂર્ણ હકીકત રૂ. ૭)
- સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવીજીવન-ધર્મનિષ્ઠ ૧૫૦ મહાન પુરુષોના જીવન રૂ. ૬)
- ત્રિકાળદર્શક દર્પણ-(વો. ૧ હું) કિંવા પ્રેતાવાહનવિદ્યા રૂ. ૫)
- અમરકૃતિજ્ઞાન દર્શકદર્પણ-થોટ રીડીંગ યોગવિદ્યા મેસ્મેરીઝમ રૂ. ૫)
- સ્ત્રીહિત શિક્ષક-અંદ્રકાતાની આત્મકથાએ ૧૫૦ સતીઓના જીવન રૂ. ૪)
- શ્રીમદ શંકરાચાર્ય-ચરીત્ર કિંવા શંકરદિગ્વિજય-સંપૂર્ણ જીવનચરીત્ર રૂ. ૩)
- શ્રીચરકસંહિતા-વો. ૧ હું. મૂળસંહિત બાપાતર વૈદકનો પુરાતનીગ્રંથ રૂ. ૫)
- મહાત્મા ગાંધી-અને હિંદના નવ નગરોના જીવનચરિત્રો. રૂ. ૧-૮
- સરવં રેવન્યુ અને ફાજદારી-૨૦ કાયદાઓનો સંગ્રહ (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ. ૪)
- બહુકુરુણી-ટાગોરકૃત નવલકથા રૂ. ૧૧
- રાજર્ષિ--ટાગોરકૃત નવલકથા રૂ. ૧૧
- શૃંગિણી રત્નમાળા-ભાગ ૧ હો અને બીજો-કૌસુદનીની આત્મકથા રૂ. ૨)
- ચરિત્રાવન નાઠટસ-અરેબીયન નાઠટસ જેવીજરસીલીવાતોનો સંગ્રહ રૂ. ૧૧
- એકાગ્રતા અને દિવ્ય શક્તિ-અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર રૂ. ૧)
- આત્મજ્યોતિ-કિંવા બ્રહ્મદર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન સંબધી ઉત્તમ પુસ્તક રૂ. ૧૧
- વિનોદચંદ્ર-રસીક શ્રી ઉપયોગી નવલકથા રૂ. ૧

દવે ફાર્મસી અને ભાજ્યોદય ઓફીસ-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ પ્રસ્તાવના
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

આજકાલ જમાનાને અનુસરી રોગના ઉપદ્રવો પણ ઘણા વધી ગયા છે. અને જેથી દરેક માણસે વૈદકશાસ્ત્ર જાણવું જોઈએ કારણ કે પોતાને, પોતાના સગા વહાલાને કે પોતાના કુટુંબમાં કોઈ પણ માણસને રોગ થાય તે વખતે જો તેને વૈદકનું જ્ઞાન હોયતો તે તુરત દવા બનાવી આપે. અને જ્ઞાન ન હોયતો તુરત કોઈ વૈદ કે ડોક્ટરની પાસે જવાની જરૂર પડે અને ખર્ચના બોજમા ઉતરવું પડે. વૈદકશાસ્ત્ર ઉપર આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ ઘણાજ મોટા વિસ્તારથી વૈદક શાસ્ત્રો રચેલા છે અને તે એટલા બધાં અનુભવસિદ્ધ છે કે જેનો આશ્રય લેવાથી ઘણા રોગો ઉપર તે તે ઉપચારો અકસીર નીવડે છે.

વળી ઘણા ગુજરાતી વૈદકના ગ્રંથોમા વનસ્પતિના નામ સંસ્કૃત-મા આપેલા હોવાથી કેટલાક ગુજરાતી બહેલ! માણસો તેના ગુજ-રાતી નામ જાણી શકતા નથી અને તે નહિ જાણી શકવાથી તેમાં આપેલી દવા તેને નિરૂપયોગી થઈ પડે છે. જેથી દરેક માણસે વન-સ્પતીનાં સંસ્કૃત નામ ઉપરથી ગુજરાતી નામ જાણવા જોઈએ.

વળી દરેક માણસ ઘણીજ ટુંકી ક્ષીમતમા તમામ વૈદક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે તેટલા માટે આ પુસ્તક બહાર પાડવામા આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમા વનસ્પતિના સંસ્કૃતનાં ગુજરાતી નામ તથા તેથી કયા કયા રોગ મટે છે તે દરેક માણસ સમજી શકે તેટલા માટે સમજાય તેવી ભાષામા આપવામા આવ્યું છે.

વળી દરેક રોગ તેની ચિકિત્સા અને તે રોગ ઉપર કેવી દવા આપવાથી મટે તે માટે તેના ઉપચારો આપવામા આવ્યા છે.

દવા બનાવવાની રીત કે જેમાં તેલ, માપ તથા કયા પ્રકારે દવા બનાવી કયા પ્રકારે આપવી તે પણ દરેક માણસ સમજી શકે તેવી ભાષામાં લખવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં ઘણું ખર્ચ દરેક માણસને રાત દિવસ ઉપયોગનું થઈ પડે તેવી તમામ વૈદક સંબંધી લખીકત આપવામાં આવી છે. દરેક રોગ, તેની ચિકિત્સા અને તે રોગ કયું કયું દવાથી મટે તે ઉપરાંત બીજાં પરચુરણ આપઘો, તમામ પ્રકારના ચુર્ણ, ગુટિકાઓ, કવાચ, સ્વરસ અને ગુગળ આદિ બનાવવા માટે તે પ્રકરણો વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યા છે તેનો દરેક માણસ સરખો લાભ લઈ શકે તેટલા માટે તેની કિંમત ઘણીજ જુજ રાખવામાં આવી છે.

આ પુસ્તક ચરક, સુશ્રુત, વાગભટ, શારંગધર સંહિતા, હારિત સંહિતા અને બીજા ઘણા વૈદક શાસ્ત્રો ઉપરથી બનાવી જેમ અને તેમ ઉપયોગી કરવા બનતો યત્ન કર્યો છે.

આ પુસ્તકનો બીજો ભાગ—રસાયણ પ્રકરણ, ઘાતુ અને વિષનું શોધન કરી બળમ બનાવવાની રીત, તે તે બળમ ઉપરથી દવા કેવી રીતે બનાવવી તથા તે તે દવા કયા કયા રોગો મટાડે છે તે ઉપરાંત લેપ, તેલ, તૃત, પાક, મુરખ્યા, અવલેહ અને આસવો વિગેરે આપઘો કેવી રીતે બનાવવા તે આપવામાં આવ્યું છે તેનો પણ દરેક માણસ લાભ લે તેટલા માટે દળદાર થયા છતાં અને જડા કામળ વાપરવા છતાં ઘણીજ જુજ કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ રાખી છે.

વૈદક સંબંધી પરચુરણ વિષય ત્રીજા ભાગમાં આવશે અને તેમાં આજી રહેલી તમામ આપધી આપવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે ત્રણે ભાગમાં તમામ વૈદકશાસ્ત્રનો સમાવેશ કર્યો છે અને તે ઘણીજ જુજ કિંમતમાં તમામ પ્રજા વૈદકનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સુખી થાય એજ હેતુથી આ પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

મારા તરફથી જેમ જેમ પુસ્તકો પ્રગટ થતા જાય છે તેમ તેમ પ્રજા તરફથી તેની જે પસંદગી બતાવવામાં આવે છે તે જાણી પ્રજા સુખી થઇ તમામ લાલ મેળવે એ આશય સિદ્ધ થયેલો સમજું છું.

મારા તરફથી બહાર પડેલ તમામ કાયદાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર કાયદાનો શિક્ષક સરકારી નોકર અને ચૈતવર્ગને ઉપયોગી થઇ પડે છે. સરવૈ, રેવન્યુ અને ડોનદારી કાયદાનું જુથ, અને ત્રિકાગજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર ભવિષ્યવેત્તાની પ્રજા તરફથી જે પસંદગી બતાવવામાં આવી છે અને હજુ આવે છે, તેવીજ રીતે મહને આશા છે કે આ પુસ્તકનો દરેક માણસ લાલ લઈ સુખી થશે.

મુ. આણંદ. }
તા. ૨૫-૧૧-૧૯૧૧ }

વૈદ્ય જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.
પ્રસિદ્ધકર્તા.

બાજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

પ્રથમ આવૃત્તિ ખપી જવાથી આ આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવી છે. આ પુસ્તક જનસમાજને વધુ ઉપયોગી થઇ પડ્યું છે જેથી સંતોષ થયો છે. તેના બીજા ભાગની પણ બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી ગઇ છે. ત્રીજો ભાગ તૈયાર થાય છે. જે આ વર્ષમાં બહાર પડશે.

આચોદય ઓશીસ }
અમદાવાદ. }

વૈદ્ય જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

અનુક્રમણિકા

વિષય.	પૃષ્ઠ	વિષય.	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧ હું. રોગચિહ્નિત્સા.		મન્યાદિ ઔષધો	૫૩
નાડી જોવાની રીત ... ૧	૧	કંક બનાવવાની રીત ... ૫૩	૫૩
પેશાબ જોવાની રીત ... ૫	૫	ચૂર્ણ બનાવવાની રીત ... ૫૩	૫૩
પેશાબની પરીક્ષા ... ૭	૭	ભાવના કેવી રીતે દેવી ... ૫૪	૫૪
ઝાડાની પરીક્ષા ... ૭	૭	અવલેહ બનાવવાની રીત ... ૫૪	૫૪
જીભની પરીક્ષા ... ૮	૮	દૂતાદિ ઔષધ બનાવવાની રીત ... ૫૫	૫૫
આંખની પરીક્ષા ... ૮	૮	આસવ બનાવવાની રીત ... ૫૫	૫૫
ચહેરાની પરીક્ષા ... ૮	૮	ધાતુઓ મારવાની રીત ... ૫૫	૫૫
જોલવાની પરીક્ષા ... ૮	૮	ધુમાડી આપવાની રીત ... ૫૫	૫૫
સાધારણ વિચાર ... ૮	૮	નસ્ય તથા ગધારણની રીત ... ૫૫	૫૫
પ્રકરણ ૨ જી.		મુગ્ધઓ, પોટીશ, ક્ષાર, રક્તશ્રાવ, અં-	
વનસ્પતિના નામ અને ગુણદોષ ૨૨		જન અને પુટ પાક બનાવવાની રીત ... ૫૬	
પ્રકરણ ૩ જી.		પ્રકરણ ૭ મું ઔષધો પચાર પાક	
ઔષધોના ગુણદોષ ... ૪૬	૪૬	તાવ ... ૫૭	૫૭
પ્રકરણ ૪ થું.		જવરના ઉપાય ... ૫૭	૫૭
દવાઓનું વર્જન તથા દવાઓ		વાત જવર ... ૫૮	૫૮
બનાવવાની રીત ... ૪૮	૪૮	પિત્ત જવર ... ૫૮	૫૮
પ્રકરણ ૫ મું.		ટાઇફસ તાવ ... ૫૮	૫૮
દવાઓ કેવી રીતે ખવરાવવી ૫૦		કેફ જવર ... ૬૦	૬૦
પ્રકરણ ૬ હું.		ગાઠીઓ તાવ ... ૬૦	૬૦
દવાઓ કેવા રૂપમાં આપવી ૫૧		ટાઈઓ તાવ ... ૬૦	૬૦
સ્વરસ બનાવવાની રીત ... ૫૧	૫૧	જીર્ણજવર ... ૬૧	૬૧
કવાથ બનાવવાની રીત ... ૫૨	૫૨	વાતપિત્તજવર ... ૬૧	૬૧
ક્રાન્ટાદિ ઔષધો ... ૫૨	૫૨	કફવાત જવર ... ૬૧	૬૧
હીમ ઔષધ ... ૫૩	૫૩		

વિષય.	પૃષ્ઠ
કફ પિત્ત જ્વર ...	૬૧
તાવ સાથે દિલટી ...	૬૧
તાવ સાથે દમ... ...	૬૨
તાવ સાથે ઉદરસ ...	૬૨
જ્વરાતિસાર	૬૨
આગતુક જ્વર ...	૬૨
વિષમજ્વર, સંતત જ્વર એકા- તરીઓ અને ચોથીઓ તાવ ૬૨	
સંતત જ્વર ...	૬૨
ચાતુર્થાંક જ્વર ...	૬૨
તૃતીયક જ્વર ...	૬૩
સનિપાત જ્વર... ...	૬૩
ઉદરસ તથા ખાસી ...	૬૪
કેલેરા ...	૬૫
સધિવા તથા આમવાત... ૬૭	
અતિસાર-ઝાડો ...	૬૮
મરડો-આમાતિસાર ...	૬૯
સંગ્રહણી ...	૭૦
આમ્નાદિય વાયુ ...	૭૧
ઉટાટીયું ...	૭૧
મઆરખી ...	૭૧
સળેખમ ...	૭૨
સસણી-વરાધ ...	૭૨
ત્રદોષ... ...	૭૩
ક્ષય ...	૭૪
દમ-શ્વાસ ...	૭૫
પ્રમેહ ...	૭૬
ઉપદંશ ...	૭૭

વિષય	પૃષ્ઠ
બદ ...	૭૮
ધાતુક્ષય ...	૭૯
મૂત્રક્રન્ધ ...	૮૦
પથરી ...	૮૦
પથરી ...	૮૧
પાહુરોગ ...	૮૧
રક્તપિત્ત ...	૮૩
ક ઠમાળ ...	૮૪
વાતરક્ત—પતરોગ ...	૮૫
હરસ—મસા ...	૮૬
જલંદર ...	૮૭
અજીર્ણ ...	૮૮
હિસ્ટીરીયા ...	૮૯
અંધકોષ ...	૯૦
ચુંક—આકડી... ...	૯૧
ગુદમ-પેટનો ગોળો ...	૯૨
કૃમીરોગ ...	૯૩
ઉલટી ...	૯૩
હૃદરોગ—મૂર્છા... ...	૯૪
યકૃતરોગ ...	૯૬
કમળો ...	૯૬
ખરોળ ...	૯૭
સ્ત્રોના આર્તવ દોષ ...	૯૮
નષ્ટાર્તવ ...	૯૯
કષ્ટાર્તવ ...	૧૦૦
અતિ આર્તવ ...	૧૦૧
રક્તપ્રદર ...	૧૦૧
ગર્ભપાત—કમ્બુવાવડ ...	૧૦૨

વિષય	પૃષ્ઠ
સુતિકારોગ—સુવારોગ ...	૧૦૩
આખના દરદો... ..	૧૦૪
કાનના દરદો	૧૦૬
નાકના દરદો... ..	૧૦૭
હાતના દરદો... ..	૧૦૮
મોઢાના દરદો	૧૦૮
હેડકી	૧૦૯
નપુષકપણું, ધાતુપુષ્ટિ ...	૧૧૦
વિનાપણું	૧૧૧
માથાના દરદો	૧૧૨
વાયુ ચઢવું	૧૧૩
સકવા, પક્ષાઘાત.	૧૧૩
અરજવું	૧૧૫
લુખસ	૧૧૫
ખીલ	૧૧૬
દાદર	૧૧૬
વાળો	૧૧૭
મસા—માંદ	૧૧૮
વિપાદિકા—વેદ દાટવા	૧૧૮
જોસ	૧૧૯
માંજો	૧૨૦
ગુમડા—ચાદા	૧૩૧
દાઝવું	૧૨૨
હડકવા	૧૩૨
બગંદર	૧૨૩
વધરાવલ	૧૨૪
મૂખ ન લાગવી	૧૨૪

વિષય	પૃષ્ઠ
આદાશીશી	૧૨૫
ઘોળા વાળ કાળા કરવા. ...	૧૨૫
વાળ કાઢવા	૧૨૬
ઉલટીની દવા	૧૨૬
જુલાખની દવા	૧૨૬
જુલાખ વાળવાની દવા	૧૨૬
વિંકાટકની દવા	૧૨૬
રતવા	૧૨૭
પ્રકરણ ૮ મું.	
પરચુરણ ઉપચારો	૧૨૭
આક્રા અને અજીર્ણ	૧૨૭
સજેખમ, ઉદરસ, દમ અને	
મરડાની દવા... ..	૧૨૮
સંઘ્રહણી—દમ	૧૨૮
કોલેરાની દવા	૧૨૮
દમ અને ખાસીની દવા... ..	૧૨૮
વાગવાથી થયેલા દરદની દવા	૧૨૮
અંથી—ત્વકરોગ... ..	૧૨૯
પિત્ત અને દાહ	૧૨૯
પેશાબમા જતી ધાતુ બંધ	
થવાની દવા	૧૨૯
ઝાડાની દવા	૧૨૯
સંઘ્રહણીની દવા	૧૨૯
કોલેરાની દવા... ..	૧૨૯
તાવની દવા	૧૩૦
ધાતુપુષ્ટિ	૧૩૧
કસાજર	૧૩૦

વિષય	પૃષ્ઠ
મત્રાવરોધ ...	૧૩૦
મોહુ આવેલુ મટવાની ...	૧૩૧
કરમની દવા ...	૧૩૧
અતિસારની દવા ...	૧૩૧
સૂતકા રોગની દવા ...	૧૩૧
ગળોનો અર્ક, હિમ, સત્વ	
અને ઘન બનાવવાની રીત	૧૩૧
ચે ગરાજ ગુગલ... ..	૧૩૨
કેશોર ગુગળ... ..	૧૩૨
રાક્ષના ગુગળ... ..	૧૩૩
ચણોડી પાક... ..	૧૩૩
જેડીમદની ગોળી ...	૧૩૩
તાલીસાદિ ચૂર્ણ ...	૧૩૩
દાડમવટી-દેવદારાદિ કવાથ,	
કેશરાદિ ગોળી, ચદ્રાદ્યરસ	૧૩૪
અદામપાક, ક્ષયની દવા, મજ્જા- દાદિ કવાથ, સતત જ્વર	
અને ઉલટીની દવા...	૧૩૫
રાક્ષના પંચક, ઝાડો મરડો	
અજીર્ણ, આનંદભેરવ, તાવ,	
સંધિવા સીતોપલાદિ ચૂર્ણ	
અને ધાતુપુષ્ટિની દવા...	૧૩૬
હરસ અને અજીર્ણ ...	૧૩૭
ચાદા રૂઝવવાનો મલમ...	૧૩૭
સુવર્ણ વસંત માલતી...	૧૩૭
હિંગાદિ ચૂર્ણ ...	૧૩૭
બાળગોળી ...	૧૩૭

વિષય	પૃષ્ઠ
સંગ્રહણી	૧૩૭
ઉલટી એસી જવાની દવા	૧૩૮
પ્રકરણ ૯ મુ.	
સ્વચ્છ	૧૩૮
ધાત્રિચ્ચરમ	૧૩૮
દ્રોણ પુષ્પી પત્રજ સ્વરસ	૧૩૮
જામ્બુ પદ્મલવ સ્વરસ ...	૧૩૮
આમ્ર પદ્મલવ સ્વરસ ...	૧૩૮
જામ્બાદિ સ્વરસ ...	૧૩૮
કુટજલવ સ્વરસ ...	૧૩૮
સ્ત્રોનાકલવ સ્વરસ ...	૧૩૮
ઉ. માદના ગેગો ...	૧૩૮
કુમાડ ચ્ચરસ	૧૩૮
શંખી ચ્ચરસ	૧૩૮
પટંગ્રંથી સ્વરસ ...	૧૩૮
અહી સ્વરસ	૧૩૮
શતાવરી સ્વરસ ...	૧૩૮
બીજુર સ્વરસ... ..	૧૩૮
પ્રકરણ ૧૦ મુ' પુટપાક	
અરલ પુટપાક... ..	૧૩૮
શુંદી પુટપાક	૧૪૦
દાડિમ પુટપાક... ..	૧૪૦
વાસ્ત પુટપાક	૧૪૦
બીબીતક પુટપાક ...	૧૪૦
કંટકારી પુટપાક ...	૧૪૦
સુરણ પુટપાક ...	૧૪૦

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧૧ મું. કવાથ.		નાગરાદિ પાચન ...	૧૪૪
અમૃતા કવાથ ...	૧૪૦	નિઅકવાથ ...	૧૪૪
અતિવપાદિ કવાથ ...	૧૪૧	નિદિગ્ધાદિ કવાથ ...	૧૪૪
અકોદિક કવાથ ...	૧૪૧	પટોલાદિ કવાથ ...	૧૪૪
અવળગુંબદિ કવાથ ...	૧૪૧	પથ્યાદિ કવાથ ...	૧૪૪
અગ્નિમંથ કવાથ ...	૧૪૧	પર્થદાદિ કવાથ ...	૧૪૫
અભયાદિ કવાથ ...	૧૪૧	પિપ્પલી કવાથ ...	૧૪૫
આરગ્વાદિ કવાથ ...	૧૪૧	પુનર્નવાદિ કવાથ ...	૧૪૫
ઇન્દ્રિયવાદિ કવાથ ...	૧૪૨	પુનર્નવાદિક કવાથ ...	૧૪૬
કંટકાર્યાદિ પાચન ...	૧૪૨	બૃહદ મંથદાદિ કવાથ ...	૧૪૬
કુટનિષ્ઠ કવાથ...	૧૪૨	બ્રાહ્મીયાદિ કવાથ ...	૧૪૬
ખાસી કવાથ ...	૧૪૨	ભારગ્યાદિ કવાથ ...	૧૪૬
ગુદુચ્યાદિ કવાથ ...	૧૪૨	ભુનિઆદિ કવાથ ...	૧૪૬
અંથ્યાદિ કવાથ...	૧૪૨	મુસ્તાદિ કવાથ...	૧૪૬
ગોક્તુરાદિ કવાથ ...	૧૪૨	રાસ્નાદિ કવાથ...	૧૪૭
ચાતુર્ભાગાદિ કવાથ ...	૧૪૨	લઘુમંથદાદિ કવાથ ...	૧૪૭
જલધરાદિ કવાથ ...	૧૪૨	લઘુક્તુરાદિ કવાથ ...	૧૪૭
તિકતાદિ કવાથ ...	૧૪૩	વત્સકાદિ કવાથ ...	૧૪૭
ત્રિકુળાદિ કવાથ ...	૧૪૩	વાસાદિ કવાથ...	૧૪૭
દશમૂળાદિ કવાથ ...	૧૪૩	શકાગ્ધાદિ કવાથ ...	૧૪૮
દાઞ્યાદિ કવાથ...	૧૪૩	શાખોટ કવાથ...	૧૪૮
દ્રાક્ષાદિ કવાથ ...	૧૪૩	શક્યાદિ કવાથ...	૧૪૮
દ્વાત્રિશાગ કવાથ ...	૧૪૩	શિત્રુકવાથ ...	૧૪૮
દેવદાઞ્યાદિ કવાથ ...	૧૪૪	શુદ્ધ્યાદિ કવાથ...	૧૪૮
ધાન્ય પચક ...	૧૪૪	શૂન્યાદિ કવાથ...	૧૪૮
નાગરાદિ કવાથ ...	૧૪૪	સારિવાદિ કવાથ ...	૧૪૮
		સમંગાદિ કવાથ ...	૧૪૮

વિષય.	પૃષ્ઠ.
સિંહાદિ કવાય.	... ૧૪૯
પડંગ કવાય.	... ૧૪૯
હિમેરાદિ કવાય.	... ૧૪૯
હરિતક્યાદિ કવાય.	... ૧૪૯
સુદ્રાદિ કવાય.	... ૧૪૯
પ્રકરણ ૧૨ મું. ચુલ્કા...	૧૫૦
અતિવિષ ચુલ્કા.	... ૧૫૦
અજમોદાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૦
અશ્વગધાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૦
અગ્નિ મુખ ચુલ્કા.	... ૧૫૦
એલાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૧
આકારકરમાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૧
કડુમળત ચુલ્કા.	... ૧૫૧
કડુકી ચુલ્કા.	... ૧૫૧
ચદનાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૧
ચદન ચુલ્કા.	... ૧૫૧
ચિત્રકાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૧
ચોપચિની ચુલ્કા.	... ૧૫૧
જાતિકલાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૨
ત્રિવૃતાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૨
દીપ્યાદી ચુલ્કા.	... ૧૫૨
ધાતક્યાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૨
નારાય ચુલ્કા.	... ૧૫૨
નારસિંહ ચુલ્કા.	... ૧૫૨
નિંબપત્રાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૨
નિંબાદી ચુલ્કા.	... ૧૫૩
પંચનિંબ ચુલ્કા.	... ૧૫૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.
પવિત્ર ચુલ્કા.	... ૧૫૩
પાષાણ ભેદાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૪
પાચક ચુલ્કા.	... ૧૫૪
પિપ્પલી ચુલ્કા.	... ૧૫૪
ખિલ્વાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૪
મરિચ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
મળશુદ્ધિ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
મુસલ્યાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
મુસ્તાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
યવાની ખાડવ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
યવક્ષારાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
યાબ્દમધુકાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૫
રાજવલ્લભી ચુલ્કા.	... ૧૫૬
લશનાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૬
લઘુસુદર્શન ચુલ્કા.	... ૧૫૬
લવીંગાદિ ચુલ્કા.	... ૧૫૬
લઘુગંગાધર ચુલ્કા.	... ૧૫૬
વજ્રક્ષાર ચુલ્કા.	... ૧૫૬
વિશાલા ચુલ્કા.	... ૧૫૬
વડવાનલ ચુલ્કા.	... ૧૫૬
વૃક્ષગંગાધર ચુલ્કા.	... ૧૫૬
સમશર્કરા ચુલ્કા.	... ૧૫૬
સુર્શન ચુલ્કા.	... ૧૫૮
સિતોપલાદી ચુલ્કા.	... ૧૫૮
સારસ્વત ચુલ્કા.	... ૧૫૮
પ્રકરણ ૧૩ મું — ગુટિકા.	
અર્શગુટિકા.	... ૧૫૯

વિષય.	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અમરસુંદર ગુટિકા. ...	૧૫૯	પ્રાણાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૪
અભયાદિમોદક ...	૧૫૯	વાનરીવટી....	૧૬૪
અર્કઅહિરેનાદ ગુટિકા. ...	૧૫૯	મંદુરવટી. ...	૧૬૪
અહિરેનાદિ ગુટિકા. ...	૧૫૯	ઝોષાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૪
અમૃતાદિવટી ...	૧૬૦	ઝાઘાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૪
અજમોદાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૦	મરિચ્યાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૪
અમૃતામોદક ...	૧૬૦	આમલાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૫
અકલ્પકાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૦	ગુડાપપ્પલ ગુટિકા. ...	૧૬૫
કન્થુર્યાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૦	પ્રકરણ ૧૪ મું-ગુગળ	
કન્યાસોહાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૦	અમૃતા ગુગળ. ...	૧૬૫
કુકુમવટી. ...	૧૬૧	ત્રિકુળા ગુગળ ...	૧૬૫
કૃમિદ્વ ગુટિકા. ...	૧૬૧	સિંહનાદ ગુગળ. ...	૧૬૬
ગંધકવટી. ...	૧૬૧	ત્રિયોદશાગ ગુગળ. ...	૧૬૬
ગુડાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૧	કિશોર ગુગળ. ...	૧૬૬
ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા. ...	૧૬૧	યોગનાજ ગુગળ. ...	૧૬૬
દ્રાક્ષાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૨	પથ્યાદિ કવાથ ...	૧૬૭
સંજીવનિ ગુટિકા. ...	૧૬૨	પ્રકરણ ૧૫ મું. કાન્તાદિ ઔષધ	
મુસ્તાદિવટી. ...	૧૬૨	યવમન્થ ...	૧૬૮
અહત્સુરણવટી. ...	૧૬૨	ખજૂરાદિ મન્થ. ...	૧૬૮
ત્રિષમુષ્ટિ ગુટિકા. ...	૧૬૨	મંત્રુકાદિ કાન્ટ. ...	૧૬૮
પથ્યાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૩	મસુરાદિ મન્થ ...	૧૬૮
ચખવટી ગુટિકા. ...	૧૬૩		
સવિંગાદિ ગુટિકા. ...	૧૬૩		

વૈદ્ય જોડાલાલ દેવશંકર દવે રચીત પુસ્તકો
પાંચસો રૂપીયા ખર્ચતાં ન મળે તે પુસ્તક
માત્ર રૂ. ૧૫ માં જ

કાયદાનો શોધક (ચોથી આવૃત્તિ)

જેની અંદર નીચે પ્રમાણે ફોજદારી રેવન્યુ, અને દીવાની ૧૨૪ કાયદાઓ આપેલા છે. જેની હજારો નકલો થોડાજ વખતમાં ખપી ગઈ છે. કાયદાનું જ્ઞાન દરેક માણસે મેળવવું જોઈએ. આ પુસ્તકને માટે કલેક્ટરો, કાઉન્સિલર્સ જડજે, સેસન જડજે, માજિસ્ટ્રેટો, દીવાનો, સરસુખા, વિગેરે અનેક વિદ્વાનોના હજારો અભિપ્રાયો મળ્યા છે. કો. રૂ. ૧૫—૦—૦ છે.

ફોજદારી કાયદો—ક્રીમીનલ પ્રોસીજરકોડ ટીકા સાથે. ઇ ડીઅન પીનલ કોડ ટીકા સાથે, ડિસ્ટ્રીક્ટ પોલીસ એક્ટ; ડબ્બા એક્ટ, રેલ્વેનો એક્ટ, આબકારી એક્ટ, મ્યુનીસીપલ એક્ટ, પુરાવાનો કાયદો; કંપનીનો એક્ટ વિગેરે.

દીવાની કોર્ટના કાયદાઓ—સીવીલ પ્રોસીજરકોડ (પુરેપુરો) મુદતનો કાયદો, હિંદુ લો-કરારનો કાયદો, મુસલમાની સરેહ; કોર્ટશીનિંગ એક્ટ, સ્ટામ્પ; ડ્યુટીનો કાયદો, પારસીઓના વારસાનો કાયદો, દસ્તાવેજોના નમુના, ફોજદારી અને દીવાની કોર્ટની અરજીઓના નમુના.

રેવન્યુ યાને મુલકી કાયદાઓ—લેન્ડ રેવન્યુ કોડ, (પુરેપુરો અગત્યની નોટ સાથે) મામલતદારોની કોર્ટનો એક્ટ, નરવાનો કાયદો, તાલુદારોનો કાયદો વીગેરે.

આ પુસ્તકમાં આપેલા કાયદા છુટા છુટા ખરીદવાથી ખસો હિષરાંત રૂપીયા ખર્ચ થાય તેમ છે, નવી આવૃત્તિની કીંમત માત્ર રૂ. ૧૫—૦—૦

શ્રી ભાગ્યોદય એપ્રીસ, રીચીરોડ--અમદાવાદ.

વગર મુડીએ અને વગર મહેનતે ધનવાન થવું હોય તો મંગાવે

ધનવાન [ચોથી આવૃત્તિ.]

જો તમે ઘણા ઘણા ધંધા કરવા છતાં પણ દમડી દેખતા ન હો, વેપાર ધંધા કે બીજા ઉદ્યોગમાં ધારેલો લાભ ન થતો હોય, ખેતીમાં વીસ પચીસ ધણું પકવવાની ઇચ્છા હોય, હુન્નરકળાનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન મેળવી કમાકુશળ બનવું હોય, કોઈ પણ ધંધાની સાથે હળ્લરો રૂપિયા સહેલાઈથી કમાઈ શકાય એવી શોધોને શીખવાની ઇચ્છા હોય, અને આજ જન્મમાં લાખો અને કરોડો ધનના સ્વામી બનવું હોય તો આજે જ આ પુસ્તક મંગાવી ઉપયોગ કરજો. આ પુસ્તકના ઉપયોગીપણાનાં હળ્લરો સરદીશીકેટો મળ્યાં છે. તેની અંદર તેર ભાગમાં અને ૧૬૦ પ્રકરણોમાં તમામ પ્રકારના જ્ઞાનનો શોધનો અને જાણોનો ક્રમવાર સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. કી. રૂ. ૧૦

દરેક ધર્મના મનુષ્યને ઉપયોગી, બાળકથી વૃદ્ધ સર્વને વાંચી બનન કરવા યોગ્ય ઉપયોગી પુસ્તક.

સ્વધર્મનિષ્ઠ દૈવીજીવન

અથવા ધર્મસંસ્થાપક મહાપુરુષોનાં જીવનવૃત્તા.

આ ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર છે. તેના અંદર હીંદુ, જૈન, પારસી અને મુસલમાન સર્વ ધર્મોનું રહસ્ય, તે તે ધર્મના ધર્મસંસ્થાપક મહાપુરુષોના જીવનવૃત્તાંતો, દરેક માણસ પોત પોતાના ધર્મનું શીક્ષણ મેળવી, ધર્મને આચારમાં ઉતારી સ્વધર્મનિષ્ઠ દૈવીજીવન શી રીતે ગાળી શકે, અંસારમાં ઉચ્ચ જીવન ગાળી આદર્શમય ચારીત્ર્યશીલ શી રીતે બને તેવાં અનેક વૃત્તાંતો અને ૧૫૦ ઉપરાંત મહા પુરુષોના જીવનચરિત્રોનો સમાવેશ છે. પાકું પુઠું પાન ૭૬૦ ઉપર કદ દળદાર કીંમત રૂ. ૬-૦-૦.

ભાગ્યોદય ઓફીસ-અમદાવાદ.

ધનપ્રાપ્તિના માર્ગો

અને

હુન્નર ઉદ્યોગ વ્યાપાર શિક્ષક

જેમા ધનવાન થઇ શકાય તેવા હુન્નરો હુન્નર ઉદ્યોગના, એતીવાડીના; વૈદકના પ્રયોગો, વ્યાપારી શિક્ષણ, દેશપરદેશમા બનતી વસ્તુઓની માહિતી દેશપરદેશના વ્યાપારીઓની ડીરેક્ટરી વિગેરે વિષયો છે. ભાગ ૧૫ ભેગા છે. પાન ૬૫૦ કીંમત રૂ. ૮-૦ આ પુસ્તકમા આવેલા પ્રયોગોમાથી માત્ર એક જ પ્રયોગ સિદ્ધ કરી લેવાથી હુન્નરો રૂપીયા કમાઇ શકાય છે.

મૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાત જાણવી હોય તો

ભવિષ્યવેદ (ચોથી આવૃત્તિ)

યાને ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા--જે પુસ્તક ઉપરથી દરેક માણસ ભવિષ્યમા શું બનશે તે જોઈ અને જાણી શકશે. તેમા જ્યોતિષશાસ્ત્ર, રમણશાસ્ત્ર, સ્વરોદય શાસ્ત્ર, જન્મોત્તરી બનાવવાની રીત; તે જોવાની રીત વીગેરે; ભાગ્યોદય, દાસપણું, બાધખાનું, રોગ, સ્ત્રીસુખ, લગ્નનું સુખ, પ્રજનનું સુખ; જીવંતીનું, શરીરનું સુખ, અકસ્માત ધનપ્રાપ્તિ; રાજ્યલક્ષ્મી, વાહનનું, મકાનનું, વિદ્યાનું, સુખ-દુઃખ ક્યારે મળે વિગેરે જોવાની રીત. ધંધામા લાલ થશે કે કમ. વગેરે ભવિષ્યનો વાત જોવાની રીત. કી. રૂ. ૫) અનેક અભીપ્રાયો ગણ્યા છે. જુજ નકલો છે આજેજ મ ગાવો.

વહુ ઠકુરાણી—મરરવિ-દ્રનાથ દાગોરકૃત સ્ત્રીઉપદેશી અત્યુત્તમ બોધક અને રસીક નવલકથા. કી. રૂ. ૧—૮

ભાગ્યોદય ઓફીસ, રીચીરોડ—અમદાવાદ.

ત્રિકાળદર્શક દર્પણ અને પ્રેતાવાહન વિદ્યા

અથવા ચમત્કારીક ગુપ્ત વિદ્યાઓનો ભંડાર.

ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તક હમણા જ બહાર પાડ્યું છે. જેની અંદર મેસ્મે-
રીઝમ અને હિપ્નોટીઝમ વિદ્યા, યોગવિદ્યા, ત્રિકાળદર્શક દર્પણ
અને ત્રિકાળ દર્શક આયના બનાવવાની વિદ્યા-દર્પણ બનાવવાની
દવા અને તે જોવાની રીત, પ્રેતાવાહન વિદ્યા, પેન્સ્યેટ બનાવવું,
વશીકરણ વિદ્યા, કોકશાસ્ત્ર રતીશાસ્ત્ર અને કામશાસ્ત્ર સ્ત્રીઓની
ખુબસુરતીનું ખરું રહસ્ય.

મંત્રવિદ્યા-વશીકરણનો, લક્ષ્મીપ્રાપ્તિનો, વગેરે અનેક મંત્રો છે

ચંત્રવિદ્યા—જેમા કષ્ટનીવારક, વશીકરણ, આકર્ષણ; સુખપ્ર-
સવનો એકવીસો ચંત્ર-વીસોચંત્ર, કાર્યસિદ્ધનો ચંત્ર વિગેરે.

તંત્રવિદ્યા—દંડબળ અને બહુધ પ્રયોગો ચમત્કારીક પ્રયોગોને;
સગ્રહ હિપ્નોટીઝમથી અનેક રોગો મટાડવા; હજારો વ્યાધી માત્ર
પાણીથી મટાડવાની વિદ્યા થોટ રીડીંગ વગેરે અનેક ઉપયોગી પ્રયો-
ગોનો આ પુસ્તકમા સમાવેશ છે. તેમાનો એકજ પ્રયોગ સિદ્ધ કરવાથી
હજારો રૂપિયા મેળવી શકાય છે. કીમત રૂ. ૫

લાગ્યોદય અને હુન્નરવિજ્ઞાન.

શરીર, મન અને આત્માની ઉન્નતિ કરાગનાર, આર્થિક ઉન્ન-
તિ થાય તેવા, તત્ત્વજ્ઞાનના, હુન્નરના, વૈદકના વિષયો અને રસમય
વાર્તાઓ, મહા પુરુષાના જીવનચરિત્રો, સ્ત્રી અને બાળકો કેળવવા
તેવા વિષયો આ માસિકમા આવે છે. દરવર્ષે ૧૫૦ પાનની ઉત્તમ
બેટ મળે છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૦-૦ નમુનાનો અંક મફત,
આજેજ ગ્રાહક થાવ.

શ્રી લાગ્યોદય એજીસ, રીચીરોડ-અમદાવાદ.

વૈદ યાને વૈદક.

ભાગ ૧ લો.

પ્રકરણ ૧ લું.

રોગ ચિકિત્સા.

નાડી જોવાની રીત.

જમણા હાથના અંગુઠાના મળમા રહેનારી અને પોચાની નીચે જીવની સાક્ષી રૂપે ચાલનારી વમની નાડી ઉપરથી શરીરના સુખ દુઃખની પરિક્ષા થઈ શકે છે.

જો વાયુનો રોગ હોય તો નાડી જળે અને સર્પની માફક ચાલતી હોય છે.

જ્યારે નાડી કુદક, કુદક એમ દેડકાની ચાલવાની રીત પ્રમાણે ચાલતી હોય તો પિત્ત પ્રકૃતિ છે એમ સમજવું.

જ્યારે નાડી હંસ અને કચ્છુતરની ગતિ માફક ચાલતી હોય તો ક્ષ પ્રકૃતિ છે એમ સમજવું.

જ્યારે નાડી લાવરા અને તેતર પ્રાણીની માફક ચાલતી હોય તો સન્નિપાતનો ઉપદ્રવ છે એમ સમજવું.

જ્યારે નાડી ક્રોધ વખત ધીમી અને ક્રોધ વખત ઉતાવળી એમ ચાલે ત્યારે ક્રોધ અને વાત કે વાત અને પિત્ત એમ બંને દોષનો ઉપદ્રવ છે એમ સમજવું.

જ્યારે નાડી ગરમ હોય અને વેગથી ચાલે ત્યારે તાવનો ઉપદ્રવ છે એમ સમજવું.

નાડી હલકી પણ વેગથી ચાલતી હોય તો તેની જ્વરાગ્નિ પ્રદિપ્ત છે એમ સમજવું.

નાડી સ્થિર અને બળવાન હોય તો તે માણસ સુખી સમજવો.

નાડી ચપલ હોય તો તે માણસ બખ્તો જાણવો અને સ્થિર હોય તો તૃપ્ત સમજવો.

કામની ઇચ્છાવાળાની તેમજ કાંઈની નાડી મોટા વેગથી ચાલે છે. નાડી ઘણી મન્દ હોય તો તેની જ્વરાગ્નિ મન્દ હોય અથવા ધાતુક્ષય થયો હોય એમ સમજવું.

ચિન્તાવાળાની અને ભય વાળાની નાડી ક્ષીણ વેગથી ચાલતી હોય છે.

ક્રોધ ગરમ નાડીવાળો હોય તો તે લોહીથી ભરેલા શરીરવાળો સમજવો.

ગર્ભવાળી સ્ત્રીની તેમજ આમવાળા દરદીની નાડી ભારે હોય છે. જો નાડી રડી રહીને ચાલતી હોય તો તે મનુષ્ય બચે નહિ. ઘણી ક્ષીણ થયેલી તેમજ ટંડી પડી ગયેલી નાડી પ્રાણનો નાશ કરે છે.

નાડીની ચાલ પાંચ પ્રકારની છે.

એક નબળી, બીજી ભારે, ત્રીજી પહોળી, ચોથી વહેલી, અને પાંચમી ઠંડો ખાઈને ચાલે છે.

જ્યારે કોઈની નાડી નમળી ચાલે ત્યારે જાણવું કે તેને કંઈસા અથવા આંતરડા અથવા મગજમાથી દરદ ઉઠેલું છે. અને જેની નાડી ભારે ચાલે તેને જાણવું કે લોહીનું જોર છે અને જેની નાડી ઘણી ઉતાવળી ચાલે તેને સુમજવું કે મગજમા ગરમી થયેલી છે. તે ભરમીથી રોગ ઉઠેલો છે, અને જેની નાડી નરમ અને ઉતાવળી ચાલે તે સાથે અગ થઈ હોય તેને ઘણી નમળાઈ તથા શરદીનું જોર જાણવું. તે જેની નાડી એ ત્રણ વાર ચાલીને ઠંસા ખાતી હોય તેને ઘણી નમળાઈ અને બિમારી સમજવી.

જ્યારે દરેક માણસની નાડી જોવી હોય ત્યારે હાથના ચરે આગળા નાડ ઉપર મુકીને જરા દાબીને જોવું કદાપી નાડી જોરમા ચાલતી હોય તો આગળા ભારે રાખવા, તે નરમ ચાલતી હોય તો આગળા હલકા મુકવા. 'છી જોવું' કે નાડીનું કિંદ; તથા બેસવું કેવું છે, જો ઉતાવળી ઉઠેસ કરતી હોય અને ઉતાવળી ચાલતી હોય તો ગરમી થયેલી સમજવી જો કીમી ઉઠેસ કરતી હોય તો શરદી સમજવી. તે ઉપરથી તથા ઉપર કહેલી પાંચ રીત પરથી રોગીના રોગીની ઉત્પત્તિ જાણવી કદાપી તે ધીમી ઉતાવળી ચાલતા સમજણુ નહી પડે તો ઘડીઆળ લેઈને જોવું કે મીનીટમા અથવા કલાકમા નાડી કેટલી વખત ચાલે છે જો કદાપી જુવાન આદમીની નાડી ૭૫ થી ૮૫ વાર સુધી એક મીનીટમા ચાલે તો જાણવું કે તે માણસની તખીયત સારી છે શરીરમા કશું ખલેલ નથી. કદાપી ૮૫ ઉપર ચાલે તો ગરમી અથવા તાવ આવેલો સમજવો, કદાપી અદર ચાલે શરદી અને વાયુની અસર થયેલી સમજવી. અને જ્યારે જોરાવર તાવ હોય ત્યારે નાડી એક મીનીટમા ૧૨૦ સુધી ચાલે, અથવા તેથી પણ વધારે ચાલે. પણ સઘળા માણસની નાડી સારા હાલમાં

બરાબર એક ધારા મુજબ ચાલતી નથી વાન્ટે સારા હાલમાં પાચ સાત વખતે નાડી જોએલી હોય ત્યારે તેની તપ્પીયતના તથા નાડી ચાલવાનો ધારો માલમ થાય છે. કેમકે કોઈ માણસનો મોંઘજ એવો પણ હોય છે કે હંમેશા સારા હાલમાં પણ ૭૦ ની અંદર ઘણી ઓછી ચાલે છે અને કોઈની ૮૫ ની ઉપર ઘણીવાર ચાલે છે. તે ધારો તપાસીને રોગની વેળાએ તે ૩૨ કેટલી વધી છે અથવા કેટલી ઘટી છે. તે ઉપર શુભાર રાખવો જોઈએ છે. માણસને મુખાકારી વખતમાં નાડીના ચાલનો એક ધારો ૮૦ ની ચાલ ઉપરથી મુકરર છે. અને જોની નાડી હંમેશા એક મીનીટમાં ૮૦ થી તે ૮૫ વાર ચાલે તેની તપ્પીયત ઘણી સારી છે એમ સમજવું. અને કોઈ વેળાએ માણસ ગુસામાં આંધું હોય અથવા ફીકર અને ધાસ્તીમાં હોય, તે વેળાએ પણ માણસની નાડીના અદાજો રહેતો નથી ને ગણતરીમાં તેના ધાર્યા કરતા તે વધી જાય છે, વાસ્તે નાડી જોતી વેળાએ તે પણ તપાસીને અમલ કરવો. અને નાના બચ્ચાની નાડી તે કોઈક હોય ત્યારે તપાસવાથી બરાબર માલમ પડે, જાગતું હોય ત્યારે તે રહે અથવા વેદને જોઈ ગભગપ અથવા ચલ વસલ થાય તેથી દુરસ્ત હાથમાં આવે નહીં ને ગણતરીમાં વધારે થાય, જ્યારે બચ્ચું જન્મે ત્યારે તેની નાડી એક મિનિટમાં ૧૨૦ થી તે ૧૪૦ વાર ચાલે, અને બચ્ચાની પહેલા વરસમાં ૧૦૮ થી તે ૧૨૦ સુધી ચાલે. ત્રીજે વરસે ૯૦ થી તે ૧૦૦ સુધી ચાલે. ચોથે પાચમે ને છઠ્ઠે વરસે પણ ૮૦ થી ૧૦૦ સુધી ચાલે, અને સાતમાં વરસથી તે અગીઆરમાં વરસ સુધી ૭૨ થી તે ૭૫ સુધી ચાલે અને બારમે વરસે ૭૦ થી ૭૫ સુધી ચાલે. અને જ્યારે જુવાની ઉપર આવે ત્યારે ૬૦ થી તે ૮૦ સુધી ચાલે અને વૃદ્ધ આદમીની નાડી કોઈ વેળાએ ઘણી ઓછી પણ

ચાલે, વળી કોઈ જુવાન આદમીની નાડીનો એવો પણ ધારો હોય છે કે, સુખાકારીના વખતમાં છેક ૨૫ સુધી એાછી ચાલે છે સ્વચ્છ માણસની નાડીનો એક ધારો નથી એકેલા કરતાં મુતેલાની નાડી ચાર પાંચ વધારે ચાલે. અને દરેક જુવાન માણસને જ્યારે તાવ આવે ત્યારે તેની નાડીની ચાલ તેના ધાર્ય કરતા ઘણી જ વધી જાય, પણ તેની ચિંતા રાખવી નહિ. પણ દવાની તાકીદ રાખવી અને કોઈ વેળાએ કોઈ અચૂં માદુ થાય અથવા તાવ આવે ત્યારે તેની નાડી એક મીનીટમાં ૧૦૮ થી પણ વધારે ચાલે, ત્યારે તેને તરસ ઘણી લાગે છે. અને હાકલુ ચાલે, ખવાય નહિ, જે વધુદે હરેક માણસની નાડી સુખાકારીના વખતમાં ઘણી વાર જોએલી હોય તે વધુદે ખીજા અજોડ્યા વૈદ કરતા તેની રોગ વખતની નાડીની પરિક્ષા અગવર કરી શકે. માટે જે વૈદ્યા કાયદો થએલો હોય તેનેજ નાડી દેખાડવી.

માણસની નીત અને પેશાબ જોવાથી રોગની પરીક્ષા

જે માણસના ચાર વિચાર જે લોહી, પિત્ત, રસ, તથા સોદા છે, તે ચારેના ચાર રંગ જુદા હોય છે. તે રંગ ઉપરથી માણસના પેશાબનો રંગ આવે છે. અને એ ચારેમાંથી જેનું જોગ વધારે થયું હોય છે. તે રંગનો પેશાબ થાય છે, ચારે રંગમાં પહેલો સફેદ, ખીજો લાલ, ત્રીજો પીળો, અને ચોથો કાળાશ ઉપર હોય છે, હવે એ દરેક રંગમાં ખીજા ઘણી એક જાતિ હોય છે, રોગીના પેશાબનો રંગ પીળો હોય તો પિત્તવિકારથી તેને બિમારી સમજવી અગર સફેદ રંગ હોય તો રસવિકારથી અથવા શરદીથી તેની બિમારી સમજવી. લાલ રંગ હોય તો રસવિકાર અથવા શરદી જાણવી. અગર તે કાળાશ પર હોય તો સોદા અથવા વાયાનો વિકાર જાણવો.

વે, હવે તે ચારેમાંના દરેક રંગ સાથે બીજા રંગ મળેલા હોય છે. ત્યારે તેની પરિક્ષા જુદી હોય છે તે એ રીતે કે પેશાબનો રંગ ચળકતો લાલ હોય તો શરદી સાથે બોસથી તે રોગ ઉઠેલો જાણવો. કદાપી ઘેરો લાલ હોય તો ગરમી સાથે તરીથી ઉઠેલો સમજવો. કદાપિ તે ઉપરથી શીણ આવે તે રોગીના અગમ તપ હોય તો વાયુ જાણવો અથવા સંકેદ સાથે ઘોળો હોય તો રસવિકાર અને શરદીથી જાણવો. અગર ઘેરો પીળો હોય તો અશ્વરણ જાણવો, અગર ઘેરો કાળાશ પર હોય તો રોગ સ્નેપાન વાયુનો જાણવો, જોથી નીત જુએ તેને તેની ગંધ રાતના કાઝ ખાણુ અથવા દવા ખાધી નહિ હોય ત્યારે ચોક્કસ નીત જોવાની સમજણ પડે છે, દરેક જાણુનો તથા મેવાનો તથા ફવાનો રંગ પણ પેશાબમાં ઉતરે છે. તેથી કરીને બગાડ પરિક્ષા થઈ શકતી નથી અને પેશાબ જીલ્લે ને ચાખા બીલોગ્ન વાસણમાં જીલ્લેને ગળવો જોઈએ, વળી પેશાબ ક્યાં પછી ૬ કલાકની અંદર તપાસ કરી જોઈએ કેમકે તે પછી તેનો રંગ ટરી જાય છે તેની પણ પરિક્ષામાં તકાવત પડે છે.

ઓરતના તથા મરદના પેશાબમાં કાઠ એક તકાવત પડે છે ઓરતે થોડી મહેનત તથા થોડી હાલ ચાન ક્યાના સમજથી અગમ કસર મરદ કરતા વધારે મંદ છે, તેથી કરીને ઓરતનો પેશાબ ગંધી અને ઘેરી કે સ્પષ્ટ હોય છે. અને જો ઓરતના પેશાબનો રંગ લાલ અથવા પીળો હોય તે ઓરતને અસુખ થએલું જાણવું. અને કે'ઈ ગર્ભવતી પેશાબના રંગ પીળો ચળકતો પણ હોય અને ગર્ભ પડેલા દહાડા ઉપર અથવા સંકેતી સાથે વધારે ચળકાટ મારે. અને કોઈ જાણુવાના દહાડા ઉપર લાલી ઉપર હોય તે તેને હલ વે ત્યારે કાઠ એક કલાક મારે. કદાપિ ચાર પાંચ મહિના

થયા પછી લાત્રી સાથે ઘણી જ કાળાશ મારે તો તે છોકરું વખતે અધુર દુડી પડવાની નિશાની છે.

પેશાબના તેલનો નાંખવાની પરિક્ષા

પેશાબની અંદર ઘાસની સળી વતે તેલનો છાટો પાડવો પછી તેની પરિક્ષા કરવી. જો તે છાટો નાખતા તો જઠને પાછો ઉપર આવે ને તેમા આતરડું પડેતો તેમા પેશાબનો રંગ કાળો હોય અથવા ત્રાંબાના રંગ જેવો હોય, તો તે માણસને ઘણું ફૂદ જાણવું, અને છાટો નાખતાજ પસરી ગયો તો તેનો રોગ સદજ જાણવો, કદાપી છાટો નાખે તેવો જ રહે અથવા નીચે એસે તો તેનો રોગ દણોજ જાણવો, કદાપી વાયુનું જોર વધારે હોય તો છાટો નાખતાજ પસરી જાય અને પેશાબનો રંગ લાલ અને તે થંડો હોય, કદાપી પિત્તનું જોર ઘણું હોય તો તે છાટામા પરપોટા આવે અને પેશાબનો રંગ પીળો અને તે પેશાબ ગરમ હોય, એ મુજબ પરિક્ષા કરવી.

ઝાડાની પરિક્ષા.

કદાપી વાયુનું જોર ઘણું હોય તો ઝાડો ફીણ સાથે શુભગટ કરતો આવે, અને તેનો રંગ ભુરો તથા ચોથો ભાગ પાણી સાથે આવે અને પિત્તનું જોર ઘણું હોય તો ઝાડો પીળો વાસ સાથે કઠણ અથવા પાણી જેવો ગરમ આવે કદનું જોર વધારે હોય તો ઝાડાનો રંગ સફેદ અને તે દરદ સાથે રાત્રી ચીકાશના જેવો આવેછે. કદવાયુનું જોર હોય તો કાળો ચળકતો અને પીળો ભેલ ગાંગરીની મીસાલે આવે છે સોદ વીકારથી હોય તો કાળો તથા લીલો, રાતો ભેગો આવે, ને તે પણ ગાગડાને મીસાલે કઠણ આવે છે. અજીરણ વિકારનો ઝાડો પાતળો આવે. જલદરનો ઝાડો ઘણાખરા બેવાસ સાથે સફેદ હોય છે. ક્ષયના આન્નવાળાનો ઝાડો અતીસારની

મીસાલે વપરાએલો ગેંધાતો કાળો લાલ ઉજળો અને માસના પાણી જેવો બે રંગી હોય. એ મુજબ ઝાડાની પરિક્ષા કરીને દવા આપે તો દરેક રોગ ઉતાવળો સારો થાય.

જીભ ઉપરથી રોગની પરિક્ષા.

વાયુનું જોર હોય તો જીભ ઉપર કાતરા પડેલા દેખાય અને જીભનો રંગ કાંઈ એક પીળાશ ઉપર હોય. પિત્તનું જોર હોય તો જીભ પીળા અથવા લાલ કાળા ભંગી હોય, કફના જોરથી હોય તો જીભ ઉજળી અને ચળકતી જેવી દેખાય, અતીસારવાળાની જીભનો રંગ મધના રંગ જેવો હોય, પરમે અને સધરણીવાળાઓની જીભનો રંગ લાલ ઘેરા જેવો હોય, ટાડીનો આજર થયો હોય તે તેની જીભ ડાટીને ખરખચડી કાઢા સરખી થઈને તેમથી પાણીની શેર નજર આવે છે. માણસની અજલ વખતે જીભ સુપરાની મિસાલે અને તરણાએલી જેવી ફીણુ સાથે માલમ પડે છે.

આંખની પરિક્ષા.

વાના જોરથી આખ સુકી અને ભુરા રંગ સાથે ઘેરી હોય છે. પિત્તનું જોર હોય તો આખના ડોળા પીળા અને લાલ રંગના હોય છે. અને સુરજ અથવા ચીરાગની રોશની જોવાતી નથી કફનું જોર હોય તો સફેદ અને ઘેરી નજર આવે અને તે ચીકાશ ભરેલી જેવી દેખાય છે.

અહોરાત્રી પરિક્ષા

સવારમા રોગીનું મહોડું સામળું અથવા કાળું દેખાય તો વાયુનું જોર જાણવું મહોડાનો રંગ પીળો અને સુજેલાની મીસાલે માલમ પડે તો તેની ખીમારી પિત્તના જોરથી સમજવી. ઘેરો કાળો રંગ હોય, અને તે સાથે ડોળા ગમરએલા જેવા દેખાય તો તેની

ખીમારી કદના જોરથી જાણવી. ખીજા સરવે બકારના દરદો દાખી જોરથી તથા તેના રંગથી પિજાન કરીને દવા આપવી જોઈએ તેની વીગત તે દરદમા કહી છે.

બોલવાની પરીક્ષા

વાયુનું જોર હોય તો તેનો અવાજ ગુગરાએલા જેવો નીકળે તિનું જોર હોય તો અવાજ મોટો અથવા સારી હાલતના માણસ કરતા મોટો નીકળે, કફનું જોર હોય તો અવાજ ભારી અને ઘર ધળતો નીકળે, એ ઉપરથી બોલવાની પરીક્ષા કરીને દવા આપેથી તે દવા ઉતાવળે ગુણુ કર્યા શિવાય રહેશે નહિ તે માણસને ખુબ રીતે સંભાળવું કે કોઈ પણ રીતે ધારતી અથવા ગુસ્સો આવ્યો હશે તો તે પરીક્ષામા તકાદત માલમ પડશે.

સાધારણ વિચાર

શરીરમા કોઈપણ પ્રકારનો અસ્વભાવિક ફેરફાર થવાથી રોગ થાય છે. શરીરમા જે નસો ધોરી છે છાતીની વચ્ચે શ્લેષ્મશય તેની નીચે આમાશય, હુટીની ઉપર ડાબી કોરે અમન્યાશય, તેની ઉપર તિલપિપાશય (મત્રાશય), તેની નીચે પવનાશય, તેની નીચે મહાશય અગર પકવાશય, નીચે બલિત મત્રાશયની આમડાની કોથળી છે અને ઉરસ્થાનની અદર જીવરકતાશય છે, એમ સાત આશયો (સ્થાનો) હોય છે. પણ સ્ત્રીને ધરાની અંદર ગર્ભાશય અને જોસ્તનની અદર જોસ્તન્યાશયો હોય છે.

શરીરમા સાત ધાતુઓ રસ, લોહી, માદ, મેદ, (ચરબી) અસ્થિ (હાડકા) મજ્જા અને અને વિર્ય એમ સાત સાધુઓ છે તે પિત્તથી પહીને એકમાર્થી બીજી એમ અનુક્રમે થાય છે.

દરેક ધાતુનો મળ થાય છે. જેમ કે જીભપરનું પાણી, આખના આસુ અને ગાલનો પરસેવો તેમ રસ ધાતુમથી મળ નીકળે છે.

તેમજ પિત્ત એ લોહીનો, કાનનો મેલ એ માસનો, જીભ પરની છારી દાંત પરની છારી કાનમાનો મેલ અને લીંગ આદિપરનો મેલ એ ચરબીનો, નખ એ હાડકાનો ; આખના ચીમડા અને મેઢાપરની ચક્રચાકતલા એ મજ્જા ધાતુનો અને મોઢાપરનો ખીલ એ (વીર્ય) ધાતુનો મેલ જાણવો.

વાત; પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો છે કે જે શરીરમા અસ્વ-ભાવિક દેરદાર કરી રોગી બનાવે છે.

ત્રણ દોષો, સાત ધાતુઓ અને મસો એ દરેક દેહને ધારણ કરે છે. તેમા દેરદાર કે વધવટ થવાથી રોગ થાય છે.

ધાતુઓ શરીરને ધારણ કરી રાખે છે અને ત્રણદોષો શરીરને મેલુ કરે છે.

વાયુ કે પિત્ત, મજ્જા અને ધાતુઓમા ફેરફાર કરી શકે છે તથા તે બળવાન હલકો, અને રક્તગુણધાનો છે.

પિત્ત, ઉનું પાતળું અને કાળું છે. તે સત્વગુણી છે તે ખાટું અને તીખું તથા કડવું હોય છે. તે બળતમ વિગેરે રોગ કરે છે. કફ એ ભારે ધોળો અને શીતળ છે તેમા તમોગુણ છે.

હૃદયની ડાબી બાજુએ કૈક નીચે ફેંકુ હોય છે તે કફાન વાયુના આધાર બૃત છે.

હૃદયની બાજુએ થોડે નીચે પ્લીહા અગર બરોળ હોય છે. તે નાડીઓનું મુખ છે.

હૃદયની જમણી બાજુએ યકૃત (મુઝારો) છે તે લોહી અને પિત્તનું સ્થાન છે.

હૃદયે એ ચેતનનું મુખ્ય સ્થાન છે તે સર્વ ધાતુઓના તેજનું આશ્રય છે.

નાડીઓ પુટીમાથી નીકળ્યા છતાં આખા શરીરમા વ્યાપીને વાયુના સંયોગથી રસાદિ ધાતુઓને આખા શરીરમા ફેરવે છે.

શરીર અને પ્રાણવાયુનો સંયોગ કહે ત્યાં સુધી આયુષ્ય રહે અને વિયોગ થાય તો મરણ થાય.

મટ્ટી શકે તેવા દરદોની દવા ન કરવાથી તે કંટસાધ્ય અને અસાધ્ય થાય છે, અને તેની પણ દવા ન કરવાથી પ્રાણનો નાશ થાય છે.

રસાદિ ધાતુઓ મળે અને ત્રણ દોષો વધવટ થવાથી રોગ થાય છે પણ તે બરેબર પ્રમાણસર રહે તો રોગ થતા નથી.

થોડા વાળ દુર્બળ કૃષ્ણ શરીરવાળો, ચંચળ મનવાળો, બોલકણો અને સ્વપ્નની અંદર આકાશમા ફરતો પોતાને જુએ તો તે વાયાની પ્રકૃતિવાળો જાણવો.

જીવાનીમા વાળ ઘોળા થાય, બુદ્ધિવાન, પરસેવો થાય; રીસાળ અને સ્વપ્નની અંદર તેજસ્વી પદાર્થો જુએ તો તેને પિત્તપ્રકૃતિ વાળો સમજવો.

જાડો, સ્નીગ્ધ કેશવાળો. બળવાન, ગમ્ભીર બુદ્ધિવાન અને સ્વપ્નની અંદર જલાશયને જુએ તો કફ પ્રકૃતિ જાણવી.

જેની પ્રકૃતિ એ દોષથી મિશ્રીત થઈ હોય તેને પ્રકૃતિવાળો જાણવો અને ત્રણ દોષથી જેની પ્રકૃતિ મિશ્રીત થઈ હોય તેને ત્રિ-દોષ પ્રકૃતિવાળો જાણવો.

કફ, વાયુ અને તમોગુણથી તન્દ્રા થાય છે.

વાયુ, પિત્ત અને રજોગુણથી જ્વાન્તિ થાય છે

પિત્ત અને તમોગુણથી નિન્દ્રા આવે છે.

ધાતુઓના તેજનો ક્ષય થવાથી, અજીર્ણથી, થાકથી, અને શરીર કે મન સંબંધી દુઃખને લીધે ગ્લાની થાય છે

આ પ્રમાણે શરીરમાં રહેલા ધાતુ, મળ અને વાત પિત અને કફ માં ઓછોવત્તો ફેરફાર થવાથી રોગ થાય છે.

હવે કયા દોષથી આ રોગ થયો છે તે ઉપરના કારણોથી સમજાવેલું.

પ્રકરણ ૨ જી.

વનસ્પતિના નામ અને ગુણદોષ.

આ પ્રકરણમાં દેશી દવાઓમાં વપરાતી વનસ્પતિ કે જેના કેટલાક ગ્રંથોમાં સંસ્કૃતમાં કે બીજી ભાષામાં નામો હોવાથી આપણા લોકો તે વનસ્પતિ ઓળખી શકતા નથી અને તેથી કરીને દરેક વનસ્પતિના સંસ્કૃતમાં, મરાઠીમાં તથા હિંદુસ્તાનીમાં નામો અને તે વનસ્પતિઓના ગુજરાતી ભાષામાં દરેક માણસ સહેજથી ઓળખી શકે તેવાં નામો આપવામાં આવ્યા છે.

વળી દરેક વનસ્પતિ કયા કયા રોગ મટાડવામાં કામમાં આવે છે તે પણ આપવામાં આવ્યું છે

કરીઆતુ ઇં ચીર ટા.

આકલ્સક—(ગુ) અકલકરો, દાત દુઃખતા હોય તો, મોઢામાં રાખવો પેટના વાયુ ઉપર અપાય છે.

અગરથ—(ગુ) અગથીયો, તેની છાલ, પાન. ઝૂલ તથા ગુંદર વપરાય છે તે ખાસી કફ, ઝાડો, શુગ અને ત્વચા રોગ ઉપર કવાથમાં આપવામાં આવે છે.

અગર—(ગુ) અગર, આની અગરખતી થાય છે.

અન્નિદુમાર રસ (ચુનો જુઓ)

અપામાર્ગ—(ગુ) અધેડો, તે દમ ખાસી તથા શ્વાસ ઉપર વપરાય છે અધેડાને જાળી તેની રાખ ચાર ઘણા પાણીમાં એક રાત પલાળવી સવારે ઉપરનું પાણી ગળી અને કડાઇમાં રેડી ઉકાળવું તેમાં તળીએ જે જામી રહે તે અધેડાનો ક્ષાર કહેવાય છે. આ ક્ષાર

દમ, ખાસી, ગુલ્મ, પેટના વાયુ, શુગ્ર તથા પાડુ રોગ ઉપર વપરાય છે. તે પ થી ૬ ગ્રેન આપવું તેને પાણી સોળ, જલંદર અને સર્પવિષનું વારણ છે.

દિધ્યક—(ગુ) અજમો, તેનાથી ચુંક અજીર્ણ તથા પેટના વાયુ મટે છે. પેટ દુખતું હોય તો અજમા તથા સંચળની કાકી દેવામા આવે છે.

અતિવિષા—(ગુ) અતિ વખની કળી, તેનાથી ઝાડો ઉલ્ટી, તૃષા કરમ, દરસ અને જ્વર વિગેરે મટે છે. બચ્ચાને! તાવ મટે છે.

સરિવા—(ગુ) અનંતમૂળ (ઉપલસરી જુઓ.)

અહિટેન—(ગુ) અરીણુ, તે ઝાડો, ઉલ્ટી, ખાસી દમ અને વેદના ઉપર અપાય છે.

અબ્ર—(ગુ) અબરખ. અબરખને દુધમા ડિકાળી શુદ્ધ કરાય છે તેની બખ્મથી કમળો, પાડુ, સંચલણી, જીર્ણજ્વર મૂત્ર રોગ ક્ષય અને ખાસી વિગેરે રોગ માટે મધ, અથવા સાકરના અનુપાનમા આપવાથી મટે છે.

અગ્નિમથ—(ગુ) અરણી, તેના પાન તથા મળ વપરાય છે. તે મુતીકારોગ: સોળ અને વાયુ ઉપર અપાય છે સોળ ઉપર વાટીને અપાય છે.

વાસા—(ગુ) અરડુસી, તેના ફુલ તથા પાન વપરાય છે તેનાથી તાવ, શ્વાસ, ક્ષય, ત્રિદોષ, મરડો, ઝાડો, રક્તાતિસારમાં ક્વાથ તરીકે અપાય છે. તેના પાનનો રસ એક તોલો મધ અને પીપર સાથે ઉપર કહેલા રોગ માટે આપવો.

અરલુ—(ગુ) અરડુસો, તેની છાલ ઔષધીમાં વપરાય છે. તેનાથી અજીર્ણ ખાસી, અરચી, તાવ, ઝાડો તથા સંચલણી ઉપર તેનો ક્વાથ અથવા હીમ અપાય છે.

અરિષ્ટ—(ગુ) અરીઠા, અરીઠાનું પાણી ઝેરી વસ્તુ તથા સર્વ

વિષ માટે ઉલટી કરાવવા વપરાય છે.

મસ્તકસૂળ તથા આદાશીશીમાં તેના પાણીના એ ત્રણ ટીપા નાકમાં નાખવાથી આરામ થાય છે. કેશ અને કપડા ધોવામાં અરીઠા કામ આવે છે, અરીઠાનું રીણ કળતર ઉપર લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

અતસી બીજ—[ગુ] અળસી. તેના બી તથા તેજ દવામાં વપરાય છે, તેની ચા, પરમીયા, પેશાબની બળતરા, તથા તણીબીઆ ઉપર ગુણુ કરે છે. તેની પોટીશ ગુમડા ઉપર મારવાથી ફાયદો થાય છે.

આસાદીટ—(ગુ) અસાળીયો, તેનાથી વાયુ, મટે છે. અને માર વાગ્યો હોય કે પડી જવાથી વાયુ હોય, તેના ઉપર અસાળીયા ના બીજની ખીર કરીને ખવાય છે. શુળ તથા બીજ દુઃખાવા ઉપર તેને વાટીને ચોપડાય છે. આખ દુઃખતા હોય તો તેના બીજ, આ-મમાં ભવાથી આરામ થાય છે તે લોહીને તોડી નાખે છે.

અર્ચ—(ગુ) આકડો, તેના મુળીયા ઉનાળાના વખતમાં કાઢી અને તેની છાલ ઉતારી ચુકવીને ચુરણુ કરી રાખવું. તે વાત રક્ત, ઉપદંશ, જ્વર નબળાઈ, મરડો, ઝાંડો સંધિવા અને આચકી ઉપર અપાય છે. તેના પાન દીવેલ લગાડી ગરમ કરી બધારણ બાધવામાં કામ આવે છે માથે પણ બંધાય છે તેથી ઝાડાની કબજીઆત, સોજો, ઘ્રથીવાળો, તથા વાયુ ઉપર આ બંધારણ લાગુ પડે છે. કાનમાં ચરકા આવતા હોય તો તેના પાનનો રસ કાનમાં નાખાય છે.

આર્દ્રક—(ગુ) આદુ, તેનાથી શુળ, ગુદમ, મંદાગ્નિ, પેટના વાયુ તથા ચુંક મટે છે. સુકા આદુને સુંક કહે છે.

ચિચા—[ગુ] આબલી, તેના શરબતથી પીત, કબજીઆત તૃપા, તથા ઉલધી મટે છે, આબલીના પાન આખના તથા બીજ સોજા ઉપર વપરાય છે.

ધાત્રી—(ગુ) આળળા (ઘ) એકમીક માધ રોએલન. તેનો ફા
હવામા વપરાય છે. તેનાથી પ્રમેહ, જ્વર, ઉલટી તરસ, રક્ત વિકાર,
પિત્ત વિકાર અજીર્ણ અને અરૂચી ઉપર ફાયદો કરે છે.

અમ્મહરીદા—(ગુ) આબાહળદર (ઘ) મા ગોહુ જર-તે
મુદ્દમાર તથા જખમ ઉપર સાજીખાર સાથે લગાડાય છે.

આમ્ર—(ગુ) આબો (ઘ) મેંગોટ્રી ઝોશડમા તેની ગોટલી કામ
લાગે છે તેથી ઝાડો, મરેડો, રક્તશ્રાવ, અતિ સાર બધ થાય છે.
પાદડાની રખ્યા ચાદા અને ખરજવા રૂઝવવા કામ લાગે છે.

અમરંગા—(ગુ) આવળ, તેના પાન શેક તથા બધારણુ કર-
વામા કામ આવે છે આવળના પાન બાશીને આખ દુખતી હોય તે
પર દુધમા બશીને બધાય છે.

અધિગદ્ધા—(ગુ) આસોદ આસન અને આખસંધ કહે છે.
તેના મુળ વપરાય છે તે વાયુ, ક્ષય, દમ, ખાસી, સંધિવા ઉપર
કવાથમા અાય છે. તેનું ધી સંધિવા મટાડે છે.

અરમતંક—(ગુ) આસોદરો કે આસોતર કહે છે. તેના મૂળ
ગોખર સાથે કવાથમા ખીવાથી પથરી મટે છે.

કલિંગ—(ગુ) ઇન્જવ તેનાથી તાવ, હરસ, શુળ, અતિસાર, કરમ,
રક્તાતસાર, ચુંક, ઉલટી, અરૂચી, અજીર્ણ વિગેરે ઉપર અપાય છે.

ઇંદ્ર વારણી—(ગુ) ઇન્દ્રવરણું, તેના ફળ તથા મૂળ વપરાય છે.
તેનાથી કબજીઅત, કમળો, જલંદર અને ચુંક મટે છે.

ઉત્કંટારા—(ગુ) ઉત્કટો, તેથી તાવ, પથરી, તથા મૂત્રકચ્છ
મટે છે તેનાં મૂળ કવાથમા વપરાય છે.

ઉનાબસ—(ગુ) નાના પરદેશી બોર થાય છે તેથી તાવ શ્લેષ્મ
સ્વચ્ચા રોગ, કબજાત તથા ખાસી મટે છે.

સારીચા—(ગુ) ઉપલ સરી, તે કાળા અને ફાળા એમ બે જાતની વેલ હોય છે તેને આકેલીઆ જેવી શીંગ થાય છે તેમા થાયછે.

તે ઇંગ્રેજ સારસા ખારીલા જેવી થાય છે તે લોહીને શુદ્ધ કરે છે. ત્વચા રોગ, સંધિવા. ખાંસી નખખાઈ, ઉપદ્રવ અને મૂત્ર વ્યાધિ માટે અપાય છે. દવામા મૂળાઆ વપરાય છે, તે શિત, શોષક અને પોષ્ટિક છે.

તેના મળ રા. ઓસ ચે.ખખું ખળખળતું ઉનુ પાણી ૧૦૫ ઘન્ટ એક કલાકમાં પલાળી દશ મીનીટ સુધી ઠાકેલા વાસણમા ઉકાળી ગાળી લેવું.

કુબ્જ—(ગુ) ઉપલેટ. તેના મૂળાયા દવામાં વપરાય છે તે અજીર્ણ અને ત્વકદોષ માટે અપાય છે. માથુ દુખતું પોય તો તેનું મૂળાયું થસીને ચોપડાય છે બનાત અને રેસમી કપડામાં તેનો મુકો નાખવાથી ઉધેઠ આવતી નથી. તે ધુપેલમા આવે છે.

ઉંદુખાર (ગુ) ઉમરો—ઉંખર. તેની દવામાં છાલ તથા છીર વપરાય છે, તેનાથી પ્રદર, રક્તશ્રાવ, તથા ત્વચા રોગ મટે છે તેનું છીર સંધિવા તથા શુળ ઉપર ચોપડાય છે.

કેકિકાક્ષ—(ગુ) એખરો. જેને વિખરા તથા તાલીમ ખાના કહે છે. તેના બી. મળ. પાન તેમજ બામ દવામા વપરાય છે તેના બીજ પોષ્ટીક છે. તે ધાતુક્ષય માટે વપરાય છે. સાકર સાથે ખવાય છે.

એરંડ—(ગુ) એરંડો કે દીવેલો કહેવાય છે તેનાં મળ, પાન, તેલ અને બી દવામા વપરાય છે. તેનું દીવેલ જીલાખમા વપરાય છે. તેના પાન, માથુ દુખતું હોય કે મસ્તક ગરમ રહેતું હોય અથવા તળાવમાં અગ્નિ જણાતી હોય તો તાજું ઘી લગાવી તેનાં પાન

માથે મુકવાથી આરામ થાય છે. ગુમડાપર દીવેલી (તેના બી) ની પોટીસ વપરાય છે તેનાં મળ કવાથમા રેચક તરીકે વપરાય છે.

વેલા-(ગુ) ઇલાયચી એલચી એ મુખવાસમા વપરાય છે તે ઉત્તેજક અને વાતહર છે.

એલચ—(ગુ)એળીયો,કુવારનો સુકાઇ ગએલો રસ તે એળીઓ, ગર્લવાળી સ્ત્રીને એળીઓ આપવો નહિ તે જાડાની કચ્છાત માટે વપરાય છે, નખળાઇ તથા હીસ્ટીરીઆવાળી ઓરતને લોહી તથા હીંગ સાથે અપાય છે બચ્ચાના બધકોશ માટે એળીઓ પેટપર લગાડવો.

ઇસબગોલ—(ગુ) ઓથમી ઝરુ તથા ઉંટીયું ઝરુ કહે છે, તેના બી દવામા વપરાય છે મરડો સગ્રહણી તથા જાડા ઉપર ઓથમીઝરું, દહી તથા સાકર સાથે આપવાથી મટે છે. તેમ ઉનવા, પ્રદર, બહુ આર્તવ અને ધાતુક્ષય ઉપર પણ આ દવા સારી અસર કરે છે.

અનકોટા—(ગુ) અંકોલ; આ વૃક્ષની છાલ,બી તથા પાન દવામા વપરાયછે. ત્વકદોષ, સંધિવા અને ઉંદરના ઝેર ઉપર અપાયછે.

અબ્બર—(ગુ) એક જાતની માછલીની સુકાઇ ગએલી અધાર તે કરતુરીને પેડે નખળાઇ. નામદાંઠ, આચકી. અપરમાર. મુર્છા અને ક્ષય માટે વપરાય છે.

કરચુર—(ગુ) કચુરો કે કચોરા કહે છે, તેના મળ દવા મા વપરાય છે. તે ત્વચા તથા ત્વરાદિ કવાથમા વપરાય છે.

કડવી ધીસોટી—(ગુ) કડવા તુરીયા. તે કમળો થયેા હોય ત્યારે તેના રસના ટીપા નખાય છે.

કડવી તુંબી—(ગુ) કડવી તુંબડી, એના બી તથા ગર દવામા વપરાય છે. ગર રેચક તથા ઉલટી કરાવનાર અને બી હંડા છે.

કડવી નર્ધ—(ગુ) કડવી દુધી તેના મળ દવામા વપરાય છે,

તે પીવાથી છુર્ણનવર મટે છે હાથ પગના દાહમા તથા ક્ષીણતાથી ઉત્પન્ન થયેલા સોજા ઉપર ચોપડાય છે.

કડાચો—(ગુ) કડાચો ગુંદર, તે પૌષ્ટિક તરીકે વપરાય છે.

તીકતા—(ગુ) કહુ. તેના નળ દવામા વપરાય છે. તેનાથી તાવ, ટાઢીઓ તાવ, મંદાગ્નિ, વાયુ, અરૂચી, કરમ, મળાવરોધ, અને માથાના ચસકા મટે છે. તેના ગુણ કરીઆતાના જેવા છે.

કંપિલા—(ગુ) કપિલો કે કમીલા કે કમાલા કહેવાય છે. તે પેટના કરમ ઉપર વપરાય છે તે આખ્યાથી પેટના કરમ મરી જાય છે, પછી તેને બહાર કાઢવા જીલાળ આપવો જેથી મરેલા કરમ બહાર નીકળી પડશે.

કુટજ—(ગુ) કડો. તેની ઝાલને કડાછાલ કહે છે તે દવામાં વપરાય છે. તેથી તાવ, હ્રસ્વ, અતિસાર, મરંડો, કરમ, જીની ખાંસી ત્વચા રોગ અને રીંગસ ઉપર કવાચમા આપવાથી યાયદો થાય છે. તેના ઝાડને છિન્નવતું વૃક્ષ કહે છે. તેના ખીજને દંડજવ કહે છે.

કપુર—(ગુ) કપુર. તેને અગસ કપુર પણ કહે છે. તેની સાથે લીલી ધરો, ચણકમાળ, એલચી, કપુરકાચલી અને મોથ નાખી તેના ઝૂલ પાડે છે તેને ભીમસેની કપુર કહે છે તે આખમા આજવાથી આખ ટાઢી રીતળ લાગે છે ત્વચા રોગમા ચળ મટાડે છે. કપુર જંતુનાશક તરીકે વપરાય છે.

ગંધમુરીકા—(ગુ) કપુરકાચલી કે કંઠપણુ કહે છે. તે માથા તથા શરીર ઉપર લગાવવામા આવે છે તે અખીલ બનાવવામાં વપરાય છે. તે ટોપડ તથા આમળા સાથે વાટીને માથે ચોપડવાથી વાળ વધે છે. ત્વચા રોગ તથા રક્તવિકાર મટે છે.

પદ્મ—(ગુ) કમળ તેના ખીને કમળ કાકડી, તેના ફુલનું

શરબત, ખાસી અને રક્તત્રવ ૧૨ અપાય છે તેના પાન તથા કાખળા વાટીને બળતરા ઉપર વપરાય છે.

કમળાથી—[૫] કમળકાકડી તે ધાતુક્ષય, અરૂચી તથા ઉલટી ઉપર મેવા તથા પાક તરીકે વપરાય છે.

ભુનીલ—(૬) કરીઆનું. જેને ચીરાયેતા પણ કહે છે. તેનાથી સર્વ પ્રકારના ટાઢીઆ તાવ તથા છર્જુનવર, મંદાગ્નિ, અશ્મરુ, તખળાઈ. ત્વચારોગ મટે છે.

કરંજ—(૭) કરંજ. તેના બીયાનું તેલ નીકળે છે. તેથી વાયુ, ખસ, ઉલટી વિગેરે ત્વચા રોગ ઉપર લગાડાય છે તેની છાત્ર ઉકાળામા નાખવાથી વાયુના દરદ મટે છે.

લઘુપાઠા—(૮) કાળીપાટ કે કરંડીયુ કહે છે. તેના વેલા ચોમાસામા થાય છે. તેને તાવ, અશ્મરુ, ત્વકદોષ અને પેશાબની આગ ઉપર અપાય છે. સોજા પણ મટે છે.

વંગ—(૯) જેને કલાઈ અથવા રાગા કહે છે. તેની જરમ થાય છે (જુઓ ભાગ ૨ જે) તે ભાનથી પેશાબના દરદ ક્ષય, ખાંસી, જુનો પ્રમેહ; મધુપ્રમેહ તથા મુત્રદૃન્ધ મટે છે.

મર્કટી—(૧૦) કૌવચ જેની શીંગમાથી આબલી જેવા બી નીકળે છે તેને કૌચો કહે છે કૌવચના બી (કૌવચે) ધાતુપુષ્ટી માટે વપરાય છે. કવચા તથા ગેખર સરખા ભાગે સાકર તથા દુધની સાથે લેવાથી વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે

ભેરવસી ગના કાંટા—આ કાંટા વાટીને દુધ દહી તથા ગોળમા બચ્ચાને આપવાથી પેટમાંના કરમ નાશ કરે છે. અને પછી જાણ્યા આપવાથી તે કરમ બહાર નીકળે છે. નાના છોકરાને એક શીંગના કાંટા પુકળ છે.

મૃગમઃ—(ગુ) કસ્તુરી તેથી કફ, વાત શીત, શ્વાસ મોટી ઉધરસ, હીસ્તીરીઆ અને આયઠી મટે છે.

માંબર કસ્તુરી—(ગુ) જખાદ કસ્તુરી કહે છે, તે કસ્તુરીની જખાએ વપરાય છે. તેના ગુણ કસ્તુરીને મળતા છે

કર્કટીકા-કાકડીના (ચીમડા) બીજ તેથી તાવ વરમ, અને મુત્રકચ્છ મટે છે. કાકડી, ચીમડા, તડમુચ, કોળા અને દુધીના બી દવામા વપરાય છે પેશાબ બંધ થયો હોય કે બળતરા થતી હોય તો તે પર અપાય છે.

કર્કશ્રંગી—(ગુ) કાકડાશીંગી તેનાથી તાવ તથા ઉધરસ મટેછે.

કાકયુલસ—(ગુ) કાકમારી—તેના બી વપરાય છે તે ત્વચ રોગ ઉપર વપરાય છે તે ખાવાથી ઢાર તથા માછલા મરી જાય છે.

સાગરંગોટા—(ગુ) કાકચીયા-દવામા તેના પાન તથા બી વપરાય છે તેનાથી ટાઢીઓ તાવ, કરમ, પેટના વાયુ, ચુંક અને હિલ્ટી મટે છે.

કુરંટક—(ગુ) કાટાશીંગીઓ, દવામા તેના પાન તથા છાલ વપરાય છે. તે શ્વાસ ઉધરસ તથા ચામડીના દરદો મટાડે છે.

બદીર—(ગુ) કાથો. ખેરના ઝાડની છાલને કચરી રસ કાઢી તે રસને પકવવાથી કાથો બને છે. તેથી ઝાડો બંધ થાય છે, મોઢુ આવ્યુ હોય, ચાદા અને કેશલા થયા હોય, ત્વચા પર ચાદા થયા હોય તો તે ઉપર કાથાની ભુકી દબાવવાથી રૂઝ આવે છે તે ઉપર કાથ નું પાણી ઘોવામા કામ આવે છે

કટફળ—(ગુ) કાયફળ, ઉધરસ, દમ, પેટના વાયુ તથા હિલ્ટી ઉપર કામ લાગે છે શરીરે શરદી થઈ હોય તો તે ચોપડવાથી મટે છે. અને સુષ્કવાથી છીંકો આવે છે.

વનજીરક—(ગુ) કાળી જીરી કે કડવી જીરી કહેવાય છે.

તે તાવ, ચુંક, કરમ, અરૂચી, ત્વચારોગ, ગુદ્મરોગ, કૃમી, મટાડી જંતુ નાશ કરે છે. કપડામાં નાંખવાથી ઉધેશ કે વાતરી કપડા બગાડતી નથી.
કાળીપાટ—જેને કરેલીયું કહે છે.

ગંધારિ—(ગુ) જેને કીડામારી કહે છે. તે તાવ, ગુદ્મ, વાયુ, ચુંક કરમ તથા અરૂચી ઉપર કદક કે કાદામાં આપવામાં આવે છે. પાદડાનો રસ લગાડવાથી જ મમના રહેવા છતાં નાશ પામે છે.

કુલીંજ ૧—(ગુ) કોલીંજન કે કણુમર કહે છે તે સુંઠને કેકાણે વપરાય છે.

ચક્રમર્દન—(ગુ) કુંવાડીઓ. તેના બી વાડીને દાદર, ફેઠ તથા કરોળીઆ તથા બીજા ત્વચના રોગ ઉપર ચોપડવાથી મરી જાય છે.

કુમારી—(ગુ) કુંવાર. જેને પાડુ પાણુ કહે છે. તે ત્વચ, ચુંક, ચક્રત, તથા ખીહાના વ્યાધિ, નાટાર્તવ, પાડુ, દમ શ્વાસ, અર્શ અને ઉદર તથા ત્વચા રોગ મટાડે છે પેટની ગાદ ઉપર કુંવાર ખવરાવ્યાથી મટે છે.

વૃક્ષામ્લ—(ગુ) કોકમ. તે મશાલામાં વપરાય છે. તેના બી ખાંડીને ઉક્ળતા પાણીમાં નાંખવાથી તેનું તેજ ઉપર આવે છે. જે મલમને કેકાણે વપરાય છે અને હોડ, હાથ અને પગપર ચીરા પડ્યા હોય તો ઉપર લગાડવાથી મરી જાય છે તેનાં બી પીલવાથી પણ તેજ નીકળે છે.

કપિત્થ—(ગુ) કોડી. તેના ફળને કોદા કહે છે. તે ઝાડા તથા મરડા ઉપર ગુણુ કરે છે. દવામાં તેનાં પાન, ફળ અને ગુંદર વપરાય છે.

સ્વેત કુમ્ભાંડ—(ગુ) મરૂ કોળું જેનો પાક ધાતુ ક્ષય, જીર્ણ-જ્વર, નાટાર્તવ, અશક્તિ અને ક્ષય ઉપર વપરાય છે.

કાંચનાર—(ગુ) જેને કાંચન વૃક્ષ કહે છે. તેની છાલ દવામાં વપરાય છે તેથી ગડમાન, ત્વચા રોગ અને નમગામ્ય મટે છે.

પર્પટ—(ગુ) જેને ખડસલીઓ અથવા પીતપાપડો કહે છે. જે જીર્ણ - ત્વર, પાક, ઉપદંશ, મનગ્નિ, ત્વચા રોગ અને પિત્ત વિકાર ઉપર ઉકાળામાં વપરાય છે.

અતિબલ્લા—(ગુ) ખપાટ કે કાસુલી કહેવાય છે. તે વાનો નાશ કરે છે.

ખસખસ—(ગુ) ખસખસ સાધારણ તેજનામાં વપરાય છે તે પૌષ્ટિક છે.

પાલાશ—(ગુ) ખાખરો. તેના ફળને પિત્ત પાપન કહે છે તેને ગુંદર ઉલટી, જાડો તથા અતિસાર અને લોહી અંધ કરે છે.

ખાખરાના ફળને કેચુડાં કહે છે. ઉતવા કે મત્ર ગાદ્યી પેશાબ અંધ થતા હોય તો તેને ગાદી પેટપર આપવાથી પેશાબ છુટે છે.

પીતપાપડાની છાલ ઉતારી અદરના આગનુ ચુર્ણ કરવું તે આપવાથી કરમ મરી જાય છે. પછી જીવાત આપવાથી કરમ બહાર પડે છે.

ખરખર—(ગુ) ખાપરીયું કે કલ ખાપરી કહે છે. જસતની ભસ્મ (ભાગ ૨ જુઓ.)

ખદીર—(ગુ) ખેર. તેની છાલ ત્વચારોગ, પ્રમેહ અને હિન્માદ ઉપર ક્વાથ (ઉકાળો)માં અપાય છે. કાથો અને ખેરસાર તેમાંથી નીકળે છે.

ખદીરસાર—(ગુ) ખેરસાર તેના ગુણ કાથાને મળતા છે તે આસી, કક, જાડો અને મૈના ચાદા ઉપર અપાય છે.

ગજપીપ્પલી—(ગુ) ગજપીપર કે ગજ પીપળી કહે છે. તે લીંટીપીપરથી જુદી હોય છે, તેનાથી તાવ, ઉષ્ટી, તથા ઉધરસ મટે છે.

ગીરિકર્ણિકા—(ગુ) ગોકર્ણી—ગરળી દવામાં તેના બી તથા મૂળ વપરાય છે તે જીલાત આપવામાં કામ આવે છે.

ગરજનનું તેલ—આસામમાં થાય છે. તે પ્રમેહ અને પ્રદરને મટાડે છે કોદ અને પત્ત ઉપર બહુ વપરાય છે તે સારો દાયદો કરે

છે તે તેલ આ રોગમાં પીવાથી તથા ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે. તેમાં ચુન નું પાણી મેળવવું

રાજતરૂ—(ગુ) ગરમાળો તેની શીંગ થાય છે તેમાં ગર હોય છે તેને ગરમાળાનો ગોળ કહે છે તેથી મળાવરોધ, ગુલ્મ, ત્વચા રોગ, પ્લીહા, યકૃત તથા ઉદર રોગ મટે છે તેથી જીલ્લાળ થાય છે.

નીલી—(ગુ) ગળા, ગળાનો રંગ ગુમડા પર લગાડવાથી ફાયદો થાય છે. ઘોળા કેશ કાળા કરવા માટે પ્રથમ મેંદીના પાન લગાડવાં કે કેશ કાળા થશે પછી ગળાના પાન વાટીને ચોપડવા એટલે વાળ કાળા થશે

ગુડચી—(ગુ) ગળો. દવામાં ગળોનું લાકડું વપરાય છે લીંબડા ઉપરની ગળો દવામાં વધારે ફાયદો કરે છે તાઢીઓ તાવ, પિત્ત જ્વર, જીર્ણજ્વર, ઉપદંશ, હરસ, ત્વચારોગ, કોઢ, નળનાઈ, ખાસી, દમ, પ્રમેહ, ધાતુ ક્ષય, પ્રદર, રક્તશ્રાવ, સંધિવાયુ અને મંદાગ્નિ મટાડે છે તેને સંસ્કૃતમાં અમૃતવદ્ધી કહે છે જેમ ગળો જાડી તેમ સારી તેનો રસ, પાણી તથા દુધ સાથે પીવાય છે.

તેના થડ તથા મૂળ ઉનાળામાં એકઠા કરી રાખ્યા હોય તે વધારે કસવાળા હોય છે.

ગજ—(ગુ) ગાજર, એ એક જાતના છોડના મૂળ થાય છે, તેની પોટીશ ગુમડાં, ચાદા, તથા સડેલા જખમ ઉપર વપરાય છે. તેનાં બી ગર્ભપાત માટે વપરાય છે.

વિજયા—(ગુ) ગાંજો. સાધારણ નીસામાં વપરાય છે. ધનુર્વા ચસકા, સંધિવા, દમ, ખાંસી, ઝાડો, કોલેરા, ગર્ભાશયનો રક્તશ્રાવ, જ્વર તથા દાંત વિગેરે દરદમાં અફીણની જગ્યાએ ગાંજો તથા ભાંગ અપાય છે.

ગુગુલ—(ગુ) ગુગળ, તે સંધિવા, શળ, ચરકા, કટ્ટી શળ, મંદાગ્નિ, ગૃધ્રસીવાયુ, વાતરક્ત, પ્રમેહ, શુક દોષ, આર્તવ, જીર્ણ જ્વર, ત્વચારોગ અને મૂત્ર રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે. વાયુ, શળ ક્રોધ

અને લચક ઉપર ગુગળનો લેપ થાય છે.

બુબુલ—(ગુ) ગુંદ-ગુંદર, ઝાડમાંથી નીકળે છે. બાવળનો ગુંદર પૌષ્ટિક છે.

કુબ્જક—(ગુ) ગુલાબનાં ટુક. આ ટુક જુલાબમાં કામ આવે છે. ગુલાબજળ આપ તથા માથાના વ્યાધિ મટાડે છે.

ગોશુર—(ગુ) ગોખર. તે ધાતુક્ષય, અશક્તિ મૂત્ર રોગ, પથરી. પરમીઓ ઉતવા તાવ અને અગ્નિ ઉપર ગુણુ કરે છે.

ગોરોચના—(ગુ) ગોરોચન કે ગોરચદન કહેછે. તે ધર્મીને બાળકોને ઉદરસ અને આચ્છીપર અપાય છે.

ગોમૂત્ર—(ગુ) ગાયનું મૂત્ર બીજી દવા સાથે કમળો, જલંદર, ચક્રતોદર, પ્લોહોદર, અને મળાવરોધ ઉપર અપાય છે. અને ત્વચા રોગ ઉપર ચોપડાય છે.

ગંધક—(ગુ) ગંધક. લકડીઓ ગંધક, લાકડાના આકારનો હોય છે અને આમળસારો ગંધક ચોખ્ખો હોય છે. ગંધકને શુદ્ધ કરી બીજી દવા સાથે સાંધવા તથા ત્વચા રોગ ઉપર અપાય છે.

કંકોલ—(ગુ) ચણકબાબ કે ચીનીકબાલા કહે છે. તે પ્રમેહ તથા પેશાબના બીજા દરદમાં ફાયદો કરે છે.

ચનકામ્બ—(ગુ) ચણનો ખાર. તે બરોળની ગાંઠ, અજીર્ણ અને પેટનું શુળ તથા ચુંક મટાડે છે.

ગુળ—(ગુ) ચણોડી. સંકેદ ચણોખડી પૌષ્ટિક છે. તેનાં મળીઆ તથા પાન ખાસી અને તણખીઆમા અપાય છે, મોંમાં પાન રાખવાથી આવેલું મોઢું મટે છે, ચણોડી વાટીને વા, ત્વચા રોગ તથા માથાના તાલ ઉપર ચોપડાય છે. ચણોડી ઝેર છે પણ બહુ ઝેરી નથી, રાત્રી ચણોડી ખાવાથી ઉલટી થાય છે.

ચવ્ય—(ગુ) ચવક. તે ઉકાળામાં તાવ. વાયુ, મંદાગ્નિ, અગ્નિ પેટના દરદ, ચુંક અને કમળા રોગ ઉપર અપાય છે.

ચાલ મોગરાનું તેલ—(ગુ) ચાર મોગરાના બી તથા તેલ, ત્વચારોગ, સધિવા તથા કોઢ અને પતના રોગ ઉપર વપરાય છે.

ચિત્રક—(ગુ) ચિતરો. તેનાં મુળ દવામાં વપરાય છે. તે તાવ, મંદાગ્નિ, અજીર્ણ, ઉદરરોગ, અને હરસ ઉપર ગુણુ કરે છે. તે વા ઉપર લગાડાય છે. મળ ખીવાથી ગર્ભ પડે છે.

કુંવાલીકા—(ગુ) ચીમેડ. ચીમેડનો ગુણુ પૌષ્ટક છે. સ્ત્રીઓના પ્રદર, આતર્વ દોષ અને વયુને માટે પાક બનાવીને ખાય છે.

ચીમેડનાં કાળાં બી નીકળે છે તેને કોલી પીળા મીઠા કાઢી બારીક વાટી આખમાં આજવાથી આખ મટે છે. તેમાં જરા મીઠું કે છાશ મેળવે છે.

ચુધા—(ગુ) ચુનો. પેટ, છાતી, મસ્તકનુ ગુળ તથા સધિવા ઉપર મધતી સાથે ચુનાનો લેપ થાય છે. વાળ કાઢી નાખવા માટે હરતાળ સાથે ચુનો વપરાય છે. મસા બાળવામાં ચુનો વપરાય છે.

શંખ, કોડી અને શંખલા જો દરેકને લીંબુના રસમાં પલાળી કુહાડીમાં મરી પુટ દીધાથી તેની બજ્જ બનાવે છે તે ઉસ્મ અજીર્ણ બરોગ અને બીજા દરદ ઉપર અપાય છે.

દ્વિપાતરવચ્ચા—(ગુ) ચોપચીની. તે ક્વાથ તથા પાકમાં નંખાય છે, સધિવા, ગરમી તથા ઉપદંશના રોગને કાયદો કરે છે.

ચંદન—(ગુ) સુખટ. તે ખીલ, ગુમડા, મસ્તક ગુળ તથા સોજા ઉપર ધસીને ચોપડવાથી કાયદો થાય છે.

ચંદનનું તેલ—(ગુ) સુખડનું તેલ, તે ખસ તથા ત્વચા રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે.

જયપાલ—(ગુ) જમાલ ગોટા કે નેપાલો કહે છે, [નેપા-
ળાની હકીકત આગળ આવશે]

યવ—(ગુ) જવ. જવના ઉકાળાનું પાણી પીવાથી ઉનવા
તથા તણખીઆની બગતરા મટી જાય છે. જવનું પાણી ઉલટી મટાડે છે.

યવખાર—(ગુ) જવખાર. કફ, ખાંસી, શુળ, શુશ્મ, ઉદરરોગ,
અરુચી, અજીર્ણ અરોળ તથા મુત્રરોગ મટે છે, પાનના બીડામાં
ખાવાથી ખાસી મટે છે

યવાસા—[ગુ] જવાસો. તેનો ગુણુ ધમાસાને મળતો છે.

જાંબુ—(ગુ) જાંબુ. બીજી દવાની સાથે ઝાડા તથા સં-
ગ્રહણી મટાડે છે, વીંછીના દંશ ઉપર તેના પાનની પેટીશ મારવા-
થી મટે છે, જાંબુ ખાવાથી પથરી મટે છે. તેના બાં મધુપ્રમેહ
ઉપર ગુણુ કરે છે.

જાતિકું—(ગુ) જાતિકું તે ઝાડાને કમળ કરે છે ધાતુ
પૌષ્ટિક તરીકે પાકમાં વપરાય છે

જાતિપત્રિ—(ગુ) જાંવત્રિ. અજીર્ણ, આંકરો, ચુક. તથા
ઉલટી ઉપર ગુણુ કરે છે.

ઝરકું—(ગુ) ઝરૂ. અજીર્ણ, પિત્તવિકાર, તથા અરુચી ઉપર
બીજી દવાઓની સાથે ચુર્ણમાં અપાય છે.

યષ્ઠીમધુ—(ગુ) જેડીમધ તેથી તાવ, પિત્તવિકાર, દાહ,
ઉનવા, તણખીઓ, પ્રમેહ, ખાસી, દમ વિગેરે મટે છે. મોદામાં
રાખવાથી ઉધરસ મટે છે.

ભૂમિ-દં—(ગુ) જંગલી ખ્યાજ, જંગલી કાદા (કુંગળી) તે
જલંદર, શ્વાસ તથા મુત્રરોગ મટાડે છે.

બલા—(ગુ) ઝીપટો ઝીપટાના મુળામાં પૌષ્ટિક છે. તે પાકમાં
વપરાય છે.

વિષતિદુક—(ગુ) ઝેર કચોલાં તે વિષ છે. તેને ઘસીને

ખીલ. સોજ, તથા ગુમડા ઉપર ચોપડાય છે. ધીમા તળીને ખાવાથી ચુંક, પેટનો દુખાવો કરમ, ઝાડો, અશુભ નિમિત્ત, લકવો; વિર્ય શ્રાવ. અને ઉલટીપર ગુણ કરે છે.

ટંકણા—(ગુ) ટંકણખાર. દમ, ખાંસી, સંગ્રહણી અશુભ મૂત્રરોગ અને આર્તવદોષ. તેનાથી મટે છે ત્વચારોગમા લગાડાય છે. પાણી મેળવી કોગળા કરવાથી મુખપાક મટે છે.

નાડી હીંગુ—(ગુ) દીકામાલી, ચુક, ઉલટી તથા કરમ ઉપર બાળકોએ પીવાથી ગુણ થાય છે. અને તે ઉપર ચોપડાય છે.

સુકંદક—(ગુ) પ્યાજ, કાદા અથવા ડુગળા કહે છે. તેની પોટીસ મારવાથી ગુમડા પાકે છે. વિંછીના ડંખ ઉપર ગુણ કરે છે ડુગળા વાટીને બેશુદ્ધ માણસને સુંઘાડવાથી સાવચેત થાય છે.

તેનો રસ કોલેરા, ધનુર્વા, આચકી તથા શુળ ઉપર પીવાથી તેમ ચોપડવાથી મટે છે.

વરવર—(ગુ) તકમરીઆં. તેથી પ્રમેહ, વિર્યશ્રાવ, મરડો, પ્રદર અને પેશાબની અગતરા ઉપર તેનો પાણીવાળો લુઆખ સાકર સાથે પીવાથી ગુણ થાય છે.

ત્વક—(ગુ) તજ, તે પેટનો વાયુ, ચુક, ઉલટી, મેળ અને રક્તશ્રાવ ઉપર ગુણ કરે છે. માથુ અથવા દાંત દુખતા હોય તો તજનું તેલ લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

તમાકુ—(ગુ) તમાકું, વૃષણ વૃદ્ધિ તથા તે દુખાવા ઉપર તમાકુના પાન અને સેનારસ બાધવાથી ફાયદો થાય છે. જખમના જીવડા તમાકુ દાખવાથી મરી જાય છે.

તમાલપત્ર—(ગુ) તેજપાન અથવા તમાલપત્ર. તજના ઝાડનાં પાદડાંને તમાલપત્ર કહે છે. તેના ગુણ તજને મળતા છે.

તાલીસપત્ર-(યુ) તાલીસ પત્ર તે ખાસી કફ તથા ત્વચા રોગની દવાઓ સાથે વપરાય છે.

તદુલીય-[યુ] તાંદળજો. તે વાટીને ઝામરા ઉપર ચોપડ-
વાથી મટે છે. ગાઠ તથા ખરોળ ઉપર તેનો રસ પીવાય છે. ઝેર ઉપર
પીવાથી ફાયદો થાય છે.

વૃદા-(યુ) વૃલસી દવામાં તેનાં પાન તથા ખો વપરાય
છે, તેનો રસ ધંતુરાના રસની સાથે સુધવાથી આદારીશી મટે
છે. મરીની સાથે પીલાથી તાલ મટે છે. પ્રમેહ, તથા વિષશ્રાવ
પણ મટે છે. તેના અનુપાનથી આચ્છી, શુગ અને અછર્ણ મટે છે

તેજોવતી-(યુ) તેજમળ, તે પાક તથા ચુર્ણમાં વપરાય છે.

ત્રાયતિ-(યુ) ત્રાયમાણુ, એક જાતનું ઘાસ થાય છે.
તેથી પિત્તરોગ કિન્ત્રી, ગુદમ, કફ. તાવ, તૂષા અને શુગ મટે છે.

ત્રિકટુ-(યુ) સુદ, મરી અને પીપરના સરખા ભાગના ચુર્ણને
ત્રિકટુ કહે છે તે અછર્ણ, ચુંક, મંદાગ્નિ, અરૂચી અને આકરા
ઉપર ગુણુ કરે છે.

અહ્લદી-(યુ) તક્કટો વા તથા સોજને મટાડે છે.

ત્રિક્ષ્ણા-(યુ) દરડાં, બહેડાં, અને આંખના મિશ્ર કર્યાં હોય
તેને ત્રિક્ષ્ણા કહે છે, તેથી પિત્તજ્વર, પ્રમેહ, પાડુ, કમળો, મળાવરોધ
ત્વચારોગ ત્રિફ્લોટક તથા ઉપદંશ ઉપર ગુણુ કરે છે. તેની રાખ, ચાદા
ચુખસ અને ત્રિજ્વતકાદિ ગોળા ખરજવા મટાડે છે. તજ, તમાલપત્ર
અને મગી આ ત્રણના મિશ્ર ચુર્ણને ત્રિજ્વત કહે છે.

તજ. તમાલપત્ર અને એલચી અધો તોલો, પીપર બે તોલા
તથા સાકર, દ્રાક્ષ, જોડીમંત્ર અને ખજુર ચાર ચાર તોલા લઈ
સર્વ ચીજોને ઝીણી વાટી ચુર્ણ કરી મદ સાથે નાના બોળ જેવડી

ગોળી બનાવવી તે ગોળી મોમા રાખવાથી ઉધરસ મટે છે.

રતુડી—(ગુ) થોર. થોરનું દુધ ઝેરી છે. થોરના ડીંડવાને બાફી રસ કાઢી બચ્ચાની સસણી. ઉધરસ તથા દમ ઉપર ગોળમ આપવાથી ગુણ થાય છે તેનાથી ઉલટી અને ઝાડો થાય છે.

દશમૂલ—(ગુ) દશમૂળ શાલીપર્ણી, પુષ્પિ પરણી (પીલુડી) સુદ્ધા (ભોયરીંગણી) બેડી ભોયરીંગણી ગોખર, બીલી અરડુસો શવન, પાડલ અને અરણીના મૂળને દશમૂળ કહે છે. વાત પિત્ત અને કફ ઉપર ગુણ કરે છે

દાડીમ—(ગુ) દાડમ (હી) અનાર (મ) ડાલીમ તેનો રસ અને છાલ તથા મૂળ દવામાં વપરાય છે. ઉધરસ ઉપર તેની છાલ ઉધરસ ઉપર મોમા રાખવાથી ગુણ કરે છે. તે ઝાડાને બંધ કરે છે. દાડમના બી પિત્ત મટાડે છે.

દંતિમૂળ—(ગુ) દંતિમૂળ (મ) દાતી (હી) દંતિ અને નેપાળાના મૂળ કહેવાય છે. (નેપાળો જુઓ)

ધણ્ડી—(ગુ) દારૂડી (મ) પીપળા ઘોતરા (હી) સત્યાનાસી ત્વચારોગ ઉપર તેનું તેલ તથા બી વાટી ચોપડાય છે

દારૂહરિદ્રા—(ગુ) દારૂ હળદર પ્રમેહ ત્વચા રોગ, બરોળ, પાડુ કમળો, તથા રક્તપીત ઉપર તે મદ સાથે અપાય છે.

દેવદારૂ—(ગુ) દેવદાર ધણા પ્રકારના ઉકાળામાં તે આવે છે.

ધંતુરો—(ગુ) ધંતુરો તે વિષ છે. ઝાડો દમ અને ખાસી ઉપર ધંતુરો ગુણ કરે છે ચળ તથા ખસ ઉપર ધંતુરોનાં પાન તથા બી વાટીને ચોપડવાથી ગુણ થાય છે.

ધન્યયાસ—(ગુ) ધમાસો તે ત્વચા રોગ, તાવ વિશ્વકટક ખસ, હુખસ, ખાસી, તરસ, ઉલટી તથા વાત રોગ ઉપર ઉકાળામાં

ગુણુ કરે છે. પાણીમા ધમાસો ઉકાળી તે પાણી વડે સ્નાન કરવાથી વ્યળ આવતી હોય એવા ત્વચારોગ મટે છે.

દ્રાક્ષ—(ગુ) દ્રાક્ષ ધરાખ (હીં કિસમિસ) કહે છે. તૃપા. તાવ, ખાંસી અને મળાવરોધ ઉપર ગુણુ કરે છે.

ધાન્યક—(ગુ) ધાણુ (મ) ધને. (હી) ધનીયા કે ધાણુ કહે છે. ધાણુ સાકર દ્રાક્ષનુ પાણી તાવ ઉલ્લી દાહ અને તૃપા મટાડે છે.

ધુપ્પ - (મ) ધાયટી (હીં) ધાવર્ધ (ગુ) ધાવડીનાં દુધ અતિ-સાર. મરડા, સગ્રહણી, હરસ અને તાવ ઉપર અપાય છે. તેનો બૂકો આદા ઉપર ચોપડવાથી રૂઝ આવે છે. મરડા ઉપર તેનો અરધો તોલો દહીંમા અપાય છે.

નીર્ગુડી—(ગુ) નગડ કે નગોડ તેના બીને રેણુક બીજ કહે છે સંધિવા, ખાંખ, મતિકારોગ આગિત અને આચટ્ટી વિગેરે ઉપર ઉકાળામાં આપવાથી ફાયદો થાય છે. તેના પાદ્મ સેફી વાયુ સોખ અને ગ્રંથી ઉપર બાધવાથી ફાયદો થાય છે.

ત્રિવૃત—(ગુ) ત્ર્યેાતર (હીં) નિગોત. કાળું ત્ર્યેાતર દવામા વાપરવું નહિ. ઘોળુ વાપરવું તે રેચક છે. ત્ર્યેાતર ચાર દ્રામ અને સુદ તથા સંચળ એકેક દ્રામ મિશ્ર કરી ચુર્ણ કરવું તેથી જીરુખ થશે.

છીકીની—(ગુ) નાકછી કણી તે સુંઘવાથી છીક આવે છે અને માથું મટે છે.

નાગકેસર—તેના બીમાથી તેલ નીકળે છે તે વા ઉપર લગાવાય છે ઉલ્લી તથા રકનાતિસાર ઉપર ગુણુ કરે છે. નાગકેસરનો બેદ્રા પ થી ૧૦ ગ્રેન, સાકર અને માખણની સાથે દુઝતા હરસનું લોહી મંધ કરે છે. ઘોચેલા ધી સાથે ચોપડવાથી હાથ પગની બળતરા મટે છે.

નાગરમેથ—(ગુ) મેથ જીઓ.

નાગવદલી—(ગુ) નાગરવેલ કે પાનવેલ કહેવાય છે. તેના પાનનો છોકરાની છાતી ઉપર શેક કરવાથી સસળી માટે ગુણુ કરે છે. નાગરવેલના મળને કોષ્ટકોલીજન કહે છે.

નારીકેલ—(મ)નારલ (હી) બોપરા કે (ગુ) નારીએળ કહેવાય છે. નારીએળનું તેલ કોડલીવર ઓઇલની જગ્યાએ વપરાય છે તેનું તેલ ચોપડવાથી વાળ વધે છે.

નિર્મળી—(મ) કતકળીજ, (હી-ગુ) નીર્મળી તે મત્રરોગ મધુપ્રમેહ અને ખાંસી ઉપર ગુણુ કરે છે.

જયપાળ—(મ) જમાલગોટો, જપાલ, (ગુ) નેપાળો તેના બીયાં દવામાં કામ આવે છે.

નેપાળાના બી દુધમાં ઉકાળી તેમાં નેટલો કાથો મેળવી ગોળી કરવી તેથી જીલ્લાય થાય છે ત્વચારોગ તથા વા ઉપર તેનું તેલ ગુણુ કરે છે તેના મળને દતિમળ કહે છે ચુણું તથા ક્વાથમાં દંતી મૂળ વપરાય છે. જળદંર, મળાવરોધ તથા બીજાં ઉદરના દરદો મટે છે.

પટોળ—(મ) કડુ પડવલ (હી) ચીચીડા. દવામાં તેના પાન, મૂળ અને રૂળ વપરાય છે. અજર્ણ, તાવ, વિ શ્વેતક, વાયુ. સધિવા, અને આમવાત ઉપર તેનો ક્વાથ ગુણુ કરે છે.

પટોળ, જેડીમદ કડુ, પાંચાણુમેદ, ગળો અને કરીઆતું અકેક દ્રામ લઈ અચ્છેર પાણીમાં ઉકાળી તે ઉકાળો દિવસમાં બે વાર આપવાથી ઉપરના રોગ મટે છે.

પતંગ—(મ) પતંગળ—(ગુ) પતંગ બચ્ચાને જાડા ઉપર ગુણુ કરે છે તેનું દંતમંજન બને છે.

પ્રવાલ—(ગુ) પરવાળાં તેને ત્રિકળાના પાર્શ્વમાં વામ ગૌમત્રમાં વાટી ગજપુટ દેવાથી તેની ભખ થાય છે. ખાંસી, ક્ષય, દમ, મત્રરોગ પ્રમેહ અને નબળાઇ ઉપર ગુણુ કરે છે.

પાષાણભેદ—(ગુ) પાષાણભેદ તે પ્રમેહ, ઉનવા, મૂત્રરોગ તથા પથરી ઉપર ગુણુ કરે છે.

પર્પટ દ્વાર—(ગુ) પાપડખાર તે છાશમા પીવાથી કમળો મટે છે.

પારદ—(ગુ) પારો. પારો તથા ગંધક સમભાગ લઈ બનેને ખરલ કરવા ને પારો જણાય નહિ ત્યાં સુધી બનેને ખલમા ઘુટવાથી તેની કળજલી બને છે તે ખસ તથા દાદર ઉપર ગુણુ કરે છે.

પસાસખીજ—(ગુ) પિત્તપાપડો (મ) પળાશપાપડી (તેની હકીકત બાખરામા આવી ગઈ.)

પિપ્પલી—(ગુ) પીંપળ આચકી, તાવ, ધતુર, અજીર્ણ, ઝાડો, મદાગ્નિ, અરૂચિ, નબળાઈ, હરસ, ખાસી અને દમ ઉપર ગુણુ કરે છે. પીપરને ઘુટવાથી તેનો બહુ ગુણુ હેતુ છે.

નબળાઈ ઉપર દુધમા આખી પીંપળ ઉકાળીને તે દૂધ પીંપર ખાવાથી પાચન થાય છે અને શક્તિ આવે છે.

મરી અને પીપરનો બ્રકો બેશુદ્ધિને વખતે નાકમા સુંઘાડાય છે.

પિપ્પલીમુળ—[મ] પીપળામુળ (ગુ) પિપળામુળના ગંઠાડા. પીપળના મુળને ગંઠાડા કહે છે. તે તાવ અગ્નિમાદ્ય અરૂચી, ઉદર-રોગ, સંધિવા, અશક્તિ, ધાતુક્ષય અને મસ્તકશુળ ઉપર ગુણુ કરે છે.

પીત્રુડી—પીત્રુડીનો રસ સોજા ઉપર ચોપડાય છે.

વાતકુલ—(મ) પોપયા (હીં) એરડ કાકડી (ગુ) પર્પયો અથવા પોર્પયુ કહે છે. તે બરોળની ગાઠ ઉપર ખવાય છે.

પાપેન—(ગુ) પર્પયાનું સત્ત્વ તે અજીર્ણ ઉપર ગુણુ કરે છે.

પચ્ચલવણુ—(ગુ) મીઠું, કાચમીઠું, સિંધવ, સંચળ અને વડાગરૂં મીઠું તે પાચને પચ્ચલવણુ કહે છે. તે શુળ, ગુદમ, ઉદરરોગ અને વાત રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે.

તે પાચને પંચલવણા કહે છે. તે શળ, ગુદમ ઉપર રોગ અને વાત રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે.

સ્ફટિકા--(મ) તુરતી (હીં). શીટકરી, (ગુ) ફટકડી, ફટકડી ૧ ગ્રામ, આખા હળદર ૨ ગ્રામ, અને ગુદર ૩ ગ્રામ મિશ્ર કરી ચુર્ણ કરવું, તે સોજા તથા મદમાર ઉપર વપરાય છે.

પુદીનો-(ગુ) પુદીનો તેનો કલક તેલ તથા રસ વપરાય છે. તે વિશુચિકા [કોલેરા] ચુંક, જાડો, ઉલટી, આંધરો, મદાગિત અને અરચી ઉપર ગુણુ આપે છે.

વકુલ--(ગુ) બોળસરી: (મ) બકુલ-તે કોગળા અને મુત્ર રોગ ઉપર વપરાય છે.

વાતાદ--(ગુ) બદામ તે કોવત અને પુષ્ટિ આપે છે.

બનફશા--તે તાવ, તણુખીઓ, સળેખમ, ગલ, પાક, ઉધરસ તથા કેકસાના વરમ ઉપર ગુણુ કરે છે.

બક્ષા--(ગુ) બળદાણા કે બળ બીજ (મ) ચીકણા. (હીં) વરીયારા, તે પૌષ્ટિક અને મત્રલ છે. ધાતુ પુષ્ટિ તથા પેશાબના વ્યાધિ ઉપર વપરાય છે.

બહુફલા--(ગુ) બહુ ફળા. (હી) હીરબોરી, (મ) મહત્ત્વ ફલી તે ધાતુ, ક્ષય, પ્રમેહ તણુખીઓ, ઉનવા, મુત્રાવરોધ. અને અશક્તિ ઉપર ગુણુ કરે છે.

અતસફલ--(ગુ) બાદીયાન. તેના સુગંધી ફળ મશાલામાં વપરાય છે.

વાકુચી--(ગુ) બાબચી (મ) બાવચી, ત્વચારોગ, પત્ત, કોડ કરોળીયા અને ખરબચા ઉપર ફાયદો કરે છે. બાવચી ખવાય અને બહાર ચોપડાય છે. સંકેદ કોડ ઉપર તે બહુ ગુણુ કરે છે.

બબ્બુલ--(ગુ) બાવળ. (મ) બામ્બુલ (હીં) બબ્બુલ કર. તેની છાલ પાન અને ગુદર દવામાં વપરાય છે મો આબ્યું હોય તો તેની છાલ પાણીમાં ઉકાળ તેના કોમળા કરવા. બાવળની પાલી ઉધરસ ઉપર અપાય છે, બાવળનો ગુંદર કિતવા તથા પ્રમેહમાં વપરાય છે તેની છાલની મટી ચાદા રૂઝાવે છે. બાવળમાંથી નીકળતા રાતા કાળા રસથી સર્વ શ્રાવી રોગ મટે છે.

બીર--(મ) મહાલુગ [હીં] બીન્નેગ (ગુ) બીન્નેર તે બાવાથી ગુદમ, બરોળ, તાવ પિત્ત, દાહ અઙ્ગી તૃષા, ખાસી, મંદાગ્નિ રક્તપિત્ત, મરંડા, સગ્રહણી, અને નયનાઇ ઉપર ગુણ થાય છે.

બિદવ--(મ) બેલ. (હીં) બેલા. (ગુ) બીલી. ગ્રહણી તથા અતિસાર ઉપર ગુણ કરે છે. જાડા ઉપર તેના ગર્ભની ગોળા ગોળા સાથે વાળી બાવાથી ગુણ કરે છે.

બીલીનો ગર્ભ ૧૦ ભાગ મોચરસ ૧૦ ભાગ, આબાગોટલી ૭ ભાગ, જાયફળ ૨ ભાગ, અને અરીસુ ૧ ભાગ લઇ તેનું મિશ્ર કન્નુ તે ૨૦ થી ૪૦ ગ્રેન આપવાથી મરડા મટે છે.

બુદ--(ગુ) કાશી, તે ઉધ અને વેનને દુર કરે છે.

બીલીતક-(ગુ) બુંદેડા, (હીં) બેડેડા, તેની છાલ દવામાં વપરાય છે. બુંદેડાના બીને પાણીમાં વાટી ચોપડવાથી હાથ પગનો દાહ મટે છે.

મુદાડ-(મ) મુડદાલસીંગ (ગુ) બોદારસીંગ, તે મલ-મમાં નખાય છે.

બદા--(ગુ) બોરડી, તેની છાલ વગલમાં વપરાય છે.

બ્રાસી--(હીં) વરલી તે કવાથમાં વપરાય છે. જવર, પાહુ, કમળો કૃમિ રોગ ઉપર કવાથમાં ગુણ કરે છે. મગજના રોગ,

અપરમાર અને ઘેનછા ઉપર ગુણુ કરે છે, આમીના પત્તા નસ ના નોલો કાઢી મદ સાથે પાવે.

વિજ્યા-(ગુ) ભગ જાડો મટાં છે. ધતુર સંધિવા અને ચરકા ઉપર ગુણુ કરે છે ભાગ પીવાથી અજ લાગે છે.

ભૂગરજ-(ગુ) ભાગરો (મ) નાકા. [ડી] ભંગગ તાવ વાયુ અને આચકી અને અપરમાર ઉપર ગુણુ કરે છે તેના રસથી ચાદા ઘોવાય છે, તથા કેશ કાળા થાય છે.

ભદ્રલાતક-(મ) બીજા [ડી] બીજામ બીજામનું નેલ લગાડવાથી ચામડી કાળી થાય છે તે અટલુ, મંદાન્ત, કરસ, ત્વચા રોગ અને નાળાકા ઉપર ગુણુ કરે છે.

ભરવસીગ-દ્રાવચ

કુદા-(મ) રાજવાગી, (ડી) બદ ક-યા. (ગુ) બેરી ભાયરીંગણી કે ભેટગડી કહે છે. તે કયાચમા આપવાથી ખાસી કક, શ્વાસ તાવ, અને વાતરોગ ઉપર ગુણુ કરે છે.

અકત-(ગુ) કેલી ભાયરીંગણી. (મ) થોર દેરની, [ડી] વડીકટક તેના ગુણુ ભાયરીંગણીને મળતા છે.

ગોજીવડા-(ગુ) ગજગબા કે ભા પાથરી કહે છે (મ) પાથરી, (ડી) ગાળજાન તે હિતવા તથા પથરી ઉપર ગુણુ કરે છે.

માક્ષીક--(મ) મધ, (ગુ) મદ, મધપુડાનુ ચોખ્ખું મદ, થાય છે. તેમ ગોળા ખાડ અને ખજુરમા પાણીની ચાસણીનું બનાવરી મધ થાય છે તેમા થોડી કટકડી નાખવાથી તે દરતું તથી ચોખ્ખુ મદ, ખાસી, દમ, શ્વાસ તાવ, તૃપા તથા કિસરી ઉપર ગુણુ કરે છે.

મંડુર-એ લોઢાનો કાટ છે પાટુ રોગ ઉપર ચુરણુ વિગેરેમા આપવાથી ગુણુ થાય છે.

મંજીષ્ટા-(મ) મજીટ (ગુ) મજીટ તેના નળ દવામા

વપરાય છે. તે કકાવિષ, નેત્રરોગ, ત્વચા રોગ, વિશ્કોટક, ફેડ, પત્ત, ઉપદશ અને કુખસ ઉપર કેકાગા તથા ચુગ્ગુમા આપવાથી ગુણુ થાયછે.

મનશીલા-(મ) મનશીળ. (ગુ) મનસીલ તેના રાતા પીળા રંગના ગાગડા આવે છે તે ઝેર છે. (સોમલ જુગે)

મૃગશીંગ-(મ) યુ.શેંગ, (હી) મરારી. (ગુ) મગ્ધ શીંગ, મરડો અતિસાર અને સંત્રાહુગી ઉપર ગુણુ કરે છે.

મરીચ-(મ) મીરો (હી) કાલી મીરચ (ગુ) મરીયા, કાળા અને ઘેંગા બે પ્રકારના હોય છે. પાચન અને ઉષ્ણ છે.

મધૂક-(ગુ) મધુડા (હી) મધુવા. તેની છાલ તથા ફળ દવામા વપરાય છે. ઉત્તવા તથા નમ્બગાઇ ઉપર ગુણુ કરે છે.

માયાફળ-(ગુ) કાઠાવાળુ માયુ તે રક્તસ્થંબન અને શિત છે.

જ્યોતિષમતિ-(મ) માલકાગોળી (હી) માલકાગુની, (ગુ) માલકાકણા, દવામા તેના બી તથા તેલ વપરાય છે. અગ્નિ માધ, અજીર્ણ, મધિવા પક્ષાધાત, તાવ અને અપસ્માર ઉપર ગુણુ કરે છે. તેનું તેલ સંધિવા ઉપર ગુણુ કરે છે

મદનફળ-(મ) ગેલફળ, (હી) મૈનફળ (ગુ) મીઠળ, તેનાથી ઉત્તરી થાય છે મીઠળના ગર્ભમા ઉત્તરી કરાવવાનો ગુણુ છે. તેથી મગડા પણ મટાડે છે. તેને ઘસી ચોપડવાથી, ખીલ, રુમડા વિગેરે મટે છે

મુગલાર્ધ બેદાણા-તે ગોખરની પેઠે વપરાય છે, ધાતુક્ષય અશક્તિ, ઝાંડે અને તણખીઆ તથા ઉત્તવા ઉપર ગુણુ કરે છે

મુળક-(મ) મુળે, (ગુ) મુળા, સોથ ઉત્તવા અને પથરી ઉપર તેના રસ ગુણુ કરે છે.

મુશત્તી-(ગુ) મુશળી તે બે પ્રકારની થાય છે. ઘોળી અને કાળી, પણ દવામા ઘોળી મુશળી વપરાય છે. તે ધાતુપુષ્ટિ ઉપર ગુણુ કરેછે.

મેથી--મેથીના બી દવામાં વપરાય છે. વાયુ, શ્ન યુક તથા સધિવા તથા કટિવા માટે ગુણ કરે છે.

કુરચક--(મ) મેંદી (હી) હેના (ગુ) મેંદી દવામાં તેના પાન તથા બી વપરાય છે. તેનો ગ્મ ચોપડવાથી હાથ પગની બળતરા મટે છે. તેના બી કે મળ વાટી પાણીમાં સાકર સાથે પીવાથી રતવા, ગરમી, તથા ઉપદંશ મટે છે.

મુકતા--મેતી તેની બળમ થાય છે.

મુગતા--(મ) નાગરમેથ. (ગુ) મેથ. તે બીજ દવાઓ સાથે આપવાથી તાવ, પિત્ત, કફ વાયુ, તૃષ્ણ, દાહ, અરૂચી, અતિસાર અને રક્તદોષ મટે છે.

તુત્થ--(મ) મેરચૂત, નીલા તુતિયા, (ગુ) મેરચુથુ

ફલાવેલું મેરચુથુ, ટંકણખાર જેડીમધનુ સત્વ અને બગસ કપુર સરખેલાગે વાટી ઘુંટી આખમાં આજવાથી આંધેલી આખ. બીલ. તાપેડીયા કુઝુ અને રતાસ વિગેરે આખના તમામ રોગ મટે છે. આ મેળવણી દુધમાં આજવી.

રક્તરોહિત--(મ) રક્તરોહિડા (ગુ) રક્તરોહિડા તેની છાલ ઘસીને ચોપડવાથી, ગુદમ, જાડો અને રક્તાતિસાર મટે છે.

કાનનએરડ--(મ) મેગલાઇ એરડ. (ગુ) રતનગ્નેત, કે દાતી તેના બીનો ગુણ રેચક છે તે જલદરફિ રોગ ઉપર ગુણ કરે છે.

વશીર--(મ) રતા લીયો (હી) બ્રહ્મઓકાર. (ગુ) રતવેલીઓ. તે રતવા, સોજા તથા ગાહ ઉપર પીવાથી કે લગાડવાથી ગુણ કરે છે.

રક્તચંદન--(હી) લાલચંદન, (ગુ) રતાજળી. તેનાથી કોદ ત્વચારોગ, દાહ, તૃષ્ણ, (શોષ) અને તાવ ઉપર કવાચમાં આપવાથી ગુણ થાય છે.

રાજક—(મ) મોઢેરી (હી) ગયા (ગુ) રાજ. તે વા, સં-
ધિવા તથા મોળ ઉપર બીજ દવાઓ સાથે ચોપડય છે.

રાન્ન—(ગુ) ગસના વાત રક્ત દમ, ખાગી વિપમત્વર
મોળ હેડકી, શુભ સંધિવા ગાઉટ, ઉરુતમ, ગૃધ્રમી પક્ષાઘાત અને
બીજ જાતના વાતરે ન મટે છે. સંધિવા ઉપર તે બહુ ગુણુ કરે છે.

ગાલ—(ગ) રાગ તે અગ્નિને જાડા મટે અપાય છે.

લાજરી—લજ્જતુ લજ્જમણી. (ગુ) રીમામણી કે લજ્જમણી
કહે છે દવા માટેના મુખ વપરાયછ, મગ્ગ અને જાડા ઉપર તે ગુણુ કરે છે.

રૂમીમરતકી—એ એક જાતના ગદ્ગદે દંતમજનમા ગુણુ કરેછે.

રોગકા—(ગુ) રોગક બીજ તે ત્વચા રોગ હેડકી અને ગાદ
ઉપર ગુણુ કરે છે.

રેવચી—(ગુ) રેવચીનાં સકડી, તે કિતવા પ્રમેહ તથા મૃત્તવા-
તના નાગને કાયદે કરે છે

રેવચીને શીંગા—પીગાઓ. આ અગ્નિને જાડા ઉલટી કરાજ-
વામા વપરાય છે

રેહિસ—(મ) રેહિસગવત (હિ) રસ તે એક પ્રકારનું ઘાસ
છે તેમાંથી મુગંધા તેજ નીકળે છે તે વ મટાડ છે

લવંગ—(ગુ) લવીંગ. તે ચુક, અજીર્ણ અને ઉલટી ઉપર
ગુણુ કરે છે.

લસન—(હિ) લસનુત (ગુ) લસણ સંધિવા, કટિશળ, આચકી,
ચુક હેડકી દમ કેમળીયુ અને બીજ વાયુના રોગ ઉપર ખાવા-
યા તથા ચેપડવાથી કાયદે થાય છે

નિમ્બ—(હિ) નિમ (મ) કપુત્રિય (ગુ) લીબડા તેની અંતર-
છાલ, પાન તથા લીબે ગા દવામા વપરાય છે.

લીમડાની ઝાલનું હીમ અગર ઉકાળે પીવાથી ટાઢીઓ તાવ
જીર્ણ જ્વર, પિત્તજ્વર, નબળાઈ મંદાગ્નિ, દાહ, તૃષ્ણ અને અજીર્ણ
વિગેરે રોગ મટે છે. લીંબોળીનું તેલ સંધિવા તથા ચરકા, ત્વચારોગ
કરમ, ખરજ, ઉંદરી તથા ખરજવું મટાડે છે. તેના પાનની ધુમાડી
લેવાય છે.

નિમ્બુ—(ગુ) લીંબુ. ૧૫, ઉલ્લી અજીર્ણ તથા રક્તદોષ ઉપર
ગુણ કરે છે તેનો રસ ચોપડવાથી દાહર મટે છે લીંબુની ફાડમા
ફટકડી નાખી તેની પોટકી કરી આખો ઉપર લગાડવાથી દુખતી
આખો મટે છે.

લોહ—(ગુ) લોહું. તેની ભાગ બને છે, તે રસાયન ભાગમાં
આપવામાં આવશે.

લોખાન—(ગુ) લોખાન. તે કઠ મટાડનાર તથા ગરમ અને
સ્તંભક છે.

લોધ્ર—(દિ) લોધ્ર, (ગુ) લોધ્ર. તે કડાઝાત્ર તથા ખીલી વગેરે
સાથે આપવાથી આતસર, ઝાડા અને મરડા મટાડે છે ફટકડીની સાથે
લોધ્ર લગાવવાથી આખ મટે છે.

બીખમા—(ગુ) બીખમા તે વછનાગ જેવો જેરી છે. તાવ, ઉંદરી
પેટની ચુંક તથા ગુદમ અને કરમ ઉપર ૩ થી ૫ ગ્રેન આપવાથી
ગુણ કરે છે.

વિત્સનાબ—(મ) વચનાગ (ગુ) વછનાગ. તે ઝેર છે તેને સાફ
કરવો પડે છે (જુઓ ભાગ ૨ રસાયન પ્રકરણ) તાવ, અજીર્ણ, ઝાડા,
મસ્તક શુળ, સંધિવા, કઠ ખાસી તથા દમ ઉપર ગુણ કરે છે.

વચા—(મ) વેખડ (હી) બચ (ગુ) વજ બચ્ચાની ઉધરસ
વરાધ અને સસણી ઉપર ઘસીને પાવાથી ફાયદો થાય છે.

ધોડાવજ—એ વજની બીજ જાત છે તે શુળ, ગુદમ, હેડકી,

આક્રો, ચુંક, કરમ તથા વાયુ ઉપર ગુણુ કરે છે.

મીસી—(મ) બડીશોપ, (હીં) સોફ. [ગુ] વરીયાળી. ઉલટી તાવ, દાહ, તૃષા, અને અરચી ઉપર કાયદો કરે છે.

વાકુંભા—(ગુ) વાકુંભા. લવી ગ જેવા થાય છે. ખીજી દવાઓ સાથે વાયુ, ઉલટી, ચુંક વગેરે ઉપર અપાય છે.

વિડંગ—(હીં) બાયઅરંગ, (ગુ) વાવડી ગ. તે ઉકાળામા તેમજ મલમમા આપવાથી ઉલટી, કરમ ઝાડો. તાવ અરચી અજીર્ણ, ચુંક તથા ત્વચ રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે.

કન્દાટી—(મ) ધૂપ શાઘલ (હીં) સત્રઘ (ગુ) શાલેકુ કે ધૂપેકુ કહે છે. તેના ઝાડામાથી ગુદર નીકળે છે, તેને શેશ ગુદર કહે છે. તે પ્રમેહ તથા વધરાવળમા ગુણુ કરે છે.

કૃષ્ણચરક—શાહચરં. તેના ગુણુ ઇરાને મળતા છે.

શાહતુત—(હીં) તુતી (મ) તુર્તયે ઝાડ. (ગુ) શેતુર. તેના પાનનો કદક, તણુખીઆ, ઊનવા તૃષા, તથા દાહ ઉપર ગુણુ કરે છે. આ પાના ખાઈને રેશમના કીડા જીવે છે.

કુંદર—(મ) ધશેશ. (ગુ) શેશ ગુદર. તેનાથી વધરાવળ, તણુખીઓ પરમીઓ ઊનવા ગુદમ ચુંક તથા પેટના દુખાવા ઉપર ગુણુ કરે છે.

શંખચરક—(ગુ) શંખચરક (હીં) શંખજરાહત તે ગુમકાં અળાધઓ, ખીલ, સોજા, રતવા, અળતરા કખવા, અને ઝામરા ઉપર ગુણુ કરે છે.

ત્રીદ્વદારક—(હીં) સમનદરશોખ (ગુ) સમદરશોપ કે સમદર કેણુ કહે છે. તેના પાન લગાડવાથી જખમ ઝાાય છે.

શીઝુ—(મ) શેગવા. [હીં] ગેગવા (ગુ) સરગવો. તેની

છાત ખરોળ, સંધિવા, અરૂચી, અગ્નિમાંઘ, ગુદમ, સોળ મૂત્રાશ્વરી જ-
લંદર, ગડમાળા, ઉપદંશ, અર્દિતવાયુ અને ખાસી ઉપર ગુણુ કહે છે.

શૌકિતક-[ ] શરકા. તે સ્વાદ તથા ખટાશમા વપરાય છે.

સર્જકાક્ષાર--(ગુ)સાજીખાર. હળદરની સાથે ગરમ કરીને ચોપ-
ડવાથી ગુળ, ગુદમ, આદરો અગ્નિમાંઘ તથા ઉદરરોગ મટે છે.

પુનર્નવા--(મ) ઘેટલી, (વી) વિષ ખપરો (ગુ) સાટોડી તેનાં
મૂળ સોળ, પાડુરોગ તાવ, સૂતિકા રોગ, સંત્રહણી, કમળો, ખરોળ
તથા વાત રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે, તેના પાનના રસથી સોળ મટે છે.

સતેવણા--(મ) સાવિણુ (ગુ) સાતરીણુ. તે ચુરણમા આપવા-
થી તાઢીઓ તાવ મટે છે.

સિંધવ--(ગુ) સિંધાલુણુ. તેના ગુણુ મીઠાને મળતા છે.

સિંદર--(ગુ) સીંદુર તે ખરજવા તથા ત્રાદા ઉપર મરી અને
માખણુ સાથે ચોડવાથી મટે છે. જખમ તથા આજણી મટાડે છે.

મોચ--રક્તસિમૂળ --(ગુ) સીમળો. તેના ગુદરને મોચરસ કહે
છે. મોચરસ સાકર સાથે આપવાથી જાડો, મરડો, અને અતિ-
સાર મટે છે.

શિલાજંતુ--(ગુ) સીલાજીત. તેનાથી પ્રમેહ, ઉનવા, તાવ, પથરી,
મૂત્રાવરોધ, કરમ, પાડુ, મૂત્રગાદ, હરસ, ધાતુક્ષય, ખરોળ અને નખળાઇ મટે છે.

શતપુષ્પા--(મ) શેષા (હી) સોયા (ગુ) સુવ. તે દીપન
તથા વાતહર છે.

સોવીરાજન--સુરમો તે વેચાતો મળે છે તેનો ખારીક બૂકો
કરી તેમા કપુર, એલચી વીગેરે બીજા પદાર્થ મેળવી આખમા આજ-
વાથી બળતરા, જાખ અને કુલા ઉપર ગુણુ કરે છે.

સૂર્યક્ષાર--(મ) સોરા. (ગુ) સુરોખર. તિલ્લુ અને જુનેા સંધિવા, સર્વ પ્રકારના તાવ, જળાંદર અને ઉત્તવા ઉપર ગુણુ કરે છે.

વિશ્વા--(ગુ) સુક તેનાથી ચુક, આકરે: અગ્નિ અગ્નિમાધ મરડો, તાવ, તથા જાડો મટે છે

અર્શન--(ગુ) મુળુ તે હરસ ઉપર વપગય છે.

સિલહાસ--(ગુ) સેલારસ તે ઉધરમ, ત્વચારોગ, ન્ત્રરોગ, તથા વધરાવગ મટાં છે.

સુવર્ણગેરીક--(ગુ) સોનાગેર રતવા. કખવા તથા ચાદી ઉપર વાટીને ચોપડવાથી ગુણુ થાય છે. પરમીયા ઉપર પીવાથી ગુણુ થાય છે.

મધશુગી--(મ) સોનામુખી (ગુ) સોનામુખી કે મીઠીઆ-વળ કહે છે.

સોનામુખી ૮ દ્રામ. તથા સુક અને હીમજ ખળે દ્રામ તર્ક મિશ્ર ચુરણુ કરવુ તે ૦૧ થી ૧ દ્રામ આપવાથી જાડાની કખજ-આત તથા ત્વચારોગ મટે છે.

મહલ--(ગુ) મોમલ તેની ભખમ અને છે. (જુઓ વૈદ્ય યાને વૈદક ભાગ ૨ રસાયન પ્રકરણ)

સેવચ્છી--(ગુ) સચ્છ (હી) કાલાલોત. ચુક, આકરે તથા ગુદન રોગ ઉપર ગુણુ કરે છે

હિંગિલાસ--(ગુ) હડલાસ તેની ભખમ અને છે તે માટે (વૈદ્ય યાને વૈદક ભાગ ૨ જુઓ.)

પૃથ્વા--(હી) હરડે (મ) હરીતકી. (ગુ) હરડે તેની છાલ ફવામા વપગય છે. તે તાવ, નેત્રરોગ, કુષ્ટ ત્વચારોગ, વાત, કમળો, ગુગુ વિષમ જ્વર, ન્ત્રધાત સંઘ્રહણી, ખાસી, કફ અને ખરોળ ઉપર

ગુણુ કરે છે. નાતી હરદે ને હીમજ કહે છે.

હરિદ્રા--(મ) હળદ (ગુ) હળદર. તેની ધુમાડી સળેકમ ઉપર લેવાય છે તથા વાગ્યા ઉપર કતી કરી ચોપડાય છે,

બેલ--(ગુ) હીરાબોળ, ઉલ્લી ખાસી અને ઉનવા ઉપર ગુણુ કરે છે.

હીંગ-હીંગ શેકાને ચુક, શુગ, અજીર્ણ, આંદરો, હેડકી અને હીસ્ટીરીઆ ઉપર ગુણુ કરે છે. કાચી હીંગ ઘીની સાથે ગળવાથી ચુક મટે છે. સળેલા દાતમા હીંગ મુકવાથી દરદ કમી થાય છે. વાયુ માટે પેટ ઉપર હીંગ ચોપડાય છે.

દરદ-(મ) હીંગુળ. (હી) સીગરક. (ગુ) હીંગળોક, ચાદી પરમીયો, કક, જાડો, ગુદમ, તથા બરાવ ઉપર ગુણુ કરે છે

કાસીસ--(ગુ) હીરકસી, તે પાકુ, પ્લીહોદર, જવર, આદાશીશી, અતિસાર, અને પ્રદર ઉપર ગુણુ કરે છે. અર્શ, આમળુ અને રતના ઉપર પીચકારી મારવાથી ફાયદો થાય છે.

બર્મર--(ગુ) હીરા દબળુ (હી) હીરાકુકી, હરમ પેશા બ તથા ખાખીમા પડતું લોહી બંધ કરે છે, હીરા દબળુ ૨ ગ્રામ. અશીણુ આઠ ગ્રેન અને ગુલનાર તથા ગુંદર એક ગ્રામ લઈ ચુરણ કરવું તે ઉપરના રોગો મટાડે છે.

હિમકદ-તેના નળ, રતવા, બગતરા તથા ગરમી ઉપર ઘસીને પીવાથી તથા ચોપડવાથી ગુણુ થાય છે

લીનીમેટ ઓઈ આમોન્યા--આમોન્યા તેલ તે વાનદ દરદો તથા વીછીના ડબ મટાડે છે, લીકર આમોન્યા ૧ આસ, બદામનું તેલ ૧ આસ અને ઓર્ડીવ તેલ ૨ આસ તે મીશ્ર કરી સુર્પદંશ, કોલેરા તથા હીસ્ટીરીઆ ઉપર આપવાથી ગુણુ થાય છે.

નવસાર--બદ, ગંદ અને સ્તન સોથ ઉપર પાણીમાં ઓગાળાને લોશન કરી લગાડાય છે. તેને પલાળા તેના પોતા માથે મુકવાથી માથું ઉતરી જાય છે.

કુલાવેલી ફટકડી--ગૃહિણી, અતિસાર, પ્રદર, અતિ આર્તવ, પેશાબ અર્શ, નાક અને મોઢામાંથી લોહી જતું હોય તો કાયદો કરે છે.

કાર્બોલીક એસીડ--તેમાં ૧૦ મો ભાગ પાણી કમેરી પ્રવાહી બનાવી, ઉલટી, કોલેરા, રક્ત, દોષ, વાત, પિત્તજ્વર, અને રક્તદોષ ઉપર આપવાથી ગુણ થાય છે, જખમ રુઝાય છે તેના એક ભાગ ૪૦ ભાગ પાણી સાથે મેળવી જખમ તથા ગંધાતા આદાને ઘોવાથી કાયદો થાય છે. દાદર ખરજતું અને કંટું મટે છે.

ખાવળનો ગુંદર ખાસી ઝાટો ઉનવા તથા ધાતુ જાય ઉપર કાયદો કરે છે.

નેપાળાનું તેલ--નેપાળાની મીઝમાંથી પીત્તને તેલ નીકળે છે તે સાકર સાથે ગાળી ૧ મીનીમ આપવાથી ઝાડાની કમજોરતા, જલદર તથા મગજના દરદોને કાયદો કરે છે.

કોકમનું તેલ--હાથ પગની વહી ફાટી હોય તેના ઉપર લગાડવાથી કાયદો થાય છે.

પીપરમીટનું તેલ--પેટના વાયુ મટે છે.

ટર્પેનટાઇન તેલ--ટાઇફીસ તાવ, ટાઇફાઇડ તાવ, અને પેટના આદરો ઉપર પીવાથી ગુણ થાય છે. મોઢા, પેટ, ઝાડા, પેટ અને પેશાબમાં લોહી પડતું હોય તે ઉપર ગુણ કરે છે તેમાં મીઠું તેલ મેળવી બજ્યા ઉપર તેમજ જખમ અને આદા ઉપર લગાડવાથી મટે છે. વાયુ, ચરકા અને વા મટે છે.

દીવેલ-દીવેલને પાણીમાં ઉકાળીને ગાળી લેવાથી તે નિર્મળ

અને દોષ રહીત બને છે. તે એક દ્રામથી એક આસ આપવાથી બચ્યાને તથા મોટા આદમીને ઘણો સારો તથા નિર્દોષ જીવન થાય છે. અને અશુભ ચુક, મલાવરોગ ગુદમ, મરડો અને ત્વચા રોગ મટાડે છે.

કોહલીવર ઓઈલ-પૌષ્ટિક છે, ગરમી તથા નબળાઈ મટાડે છે ક્ષય કફમાળ, દારૂ ખરજીવું, કેફ અધકોશ વિગેરે મટાડે છે.

કલોરોફોર્મ-શસ્ત્રક્રિયા કરતી વખતે દરદીને સુધાડવાથી તેને ઘેન ચડી શુભ થાય છે. એટલે તેને તેની સ્થિતિનું જ્ઞાન રહેતું નથી પણ બહુ સુધાડવાથી મરણ નીપજે છે તેનું તેલ ચમકા સંધિવા તથા બીજા દરદ ઉપર લગાડાય છે અને ઉલટી, ચુક, કેલેરા તથા ખાસા વિગેરે દરદોમા તે ૩ થી ૧૦ મીનીમ પીવાથી ફાયદો થાય છે.

કપીનાઈન--(ગુ) કોયલીન કહે છે. જે સીકોનાની જાલ-માથી નીકળે છે તે આપવાથી તાવ મટે છે. ટાઢીઓ તાવ તુરત મટે છે તાવ ન હોય તે વખતે આપવું, તે આપવાથી કાન બહુર ભારે છે તથા માયુ ભારે થાય છે. તે તમામ તાવ, આદર્શીંગી ચમકા ક્ષય, નબળાઈ અશુભ મંદાગ્નિ અને ત્વચા રોગ ઉપર ફાયદો કરે છે.

અજમાના ફુલ-તે કાલેરા પેટના દરદો તથા મીઠા પરમીયા ઉપર ગુણુ કરે છે તેને પ્રવાહી કરી ચાદા, નાકનું સડી જવું, મોઢુ વાસ મારવું વિગેરે ઉપર ધોવાથી ફાયદો થાય છે.

અફીણના ડોડવા-તે ઉકાળીને તેની વરાળનો શેક કફ તથા ગળદા ઉપર કઠાય છે.

પરમેંગેટ ઓફ પોટાશ--તેની પીચકારી સર્પના ડંખ ઉપરની ચામડીમા મારવાથી ગુણુ થાય છે. તેનાથી નજીવ અશુભ વિગેરે ઉપર ફાયદો થાય છે. તેનાથી દુર્ગંધી નાશ થાય છે તથા વીંછીનું ઝેર ઉતરે છે.

રૂખાખર્ના મુળ--અજીર્ણ મળ. ચુક, જાડો અને શીળ વા ઉપર રુણ કરે છે.

શોધેલો ગંધક--(શેધવાની વિગત જુઓ ભાગ ૨ મા)
ત્વચ્ચારોગ ખરજ ખીલ ખસ ખરજવું તથા વિંદ્રાટક ઉપર
જગાડવાથી થાય છે તેથી જાડા અને અર્ધ મટે છે

પ્રકરણ ૩ જી.

ઔષધોના ગુણદોષ.

અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર દવા વરીયાળી છે

આમનું પાચન કરનાર દવા નાગકેશર છે.

અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરે અને આમનું પાચન કરનારં ઝેરકચોલુ,
લીળુની છાલ, નારંગીની છાલ, કટુ કવીનાઝન કરીયાતુ, રૂખાખર્
અને ચિત્રો છે

ગળો એ ઉષ્ણ અને વિપ્રમ થયલા વાતાદિદોષનું શયન કરે છે.
ટરંડે એ વાતાદિ દોષોના પ્રકોપને શાન્ત કરી છુટા પાડનાર છે

ગરમાળોના ગળ મલાદિ દોષોને પકાવ્યા વગર તીચેને માર્ગથી
બહાર કાઢે છે.

કટુ વાતાદિ દોષોને બહાર કાઢનાર છે

નસોતર ગંધક, અંછર ઈવરણા દીવેલ નેપાળાનું તેલ
રૂખાખર્, મીઠીઆવળ ગરમાળો રેવચી એળાઓ અને ટરપેનટાઝન
તેલ એ રેચક ઔષધો છે

મીઠળ કાચાપિત્ત તથા કકેને બહાર કાઢી ઉલટી કરાવનાર છે.

જવખાર મરી અને શીલાજીત ચોટી ગયલા કકાદિ દોષોને કુખાડી નાખે છે.

મુંઠ, છૂં, અને ગજપી પર અગ્નિ પ્રદક્ષ કરી, આમનુ પાચન કરે છે.

કડાછાલ અને અગ્નિસા વાયુને ઉત્પન્ન કરે છે.

તમાકુ કપુર, ધતુરો, કલોરોઈડમ, અશીષુ લેખાન અને તેના પુલ અને હીરાબેળ કક મટાડનાર છે.

ગળો રૂંદતી, ગુગળ અને હરેડે વૃક્ષાવસ્થાનો અને રોગનો નાશ કરે છે માટે રસાયન છે.

દાડમના મળ, ટરપેનટાઇન તેલ, મીઠું, રેવચી, કપીલો અને એળચો કરમ મટાડનાર છે.

આસન, વેળી મસળી સાકર અને શતાવરી એ વિર્ય વધારનાર છે.

જસતના પુલ માયફર, ચાક, દાડમની છાલ, ખીલી તજ, હીરાકશી, અશીષુ અને મોરચુચુ દરત સાક્ર લાવનાર તથા લોહી બંધ કરનાર છે.

નાગખલા અને કોચા ખાવાથી સ્ત્રીઓની સાથે વિલાસ કરવામાં આનંદ થાય છે.

પારાની સોમલની, દવાઓ ગધક અને સરસાપરીલા લોહીને સુધારે છે.

મોરચુચુ કરીયાતું, સોમલ અને કોડલીવરઓછત કોવત આપનારી દવાઓ છે.

કોચલો ચાક, કાથો હીરાબેળ અને મીઠું દાતને સાક્ર કરનાર છે. (દત્તમંજન)

ઉભો ભોયરીંગલીના કોડવા વિર્યને સ્ખલીત કરનાર છે.

જાયફળ વિર્યને સ્તંભન કરનાર છે.

કલોરોફોર્મ. અશીષુ, ખરફ, ચુનાનું પાણી, કહુ, સોડા લેમોનેડ અને લીંબુનું શરબત ઉલટી મટાડનાર છે.

હરડે વિર્યનું શોષણ કરનાર છે.

દુધ, આદ, ભીલામાના ફળની મજ્જા, ભીલામાના ખી, અને આંખળાં એ વિર્યને જાત્રત કરનાર અને રેત ધાતુ વધનાર છે.

દાર બુદ્ધિનો નાશ કરે છે.

કડવી વનસ્પતિ, કિવનાઠન અને સોમલ તાવ મટાડનાર છે.

સુંઠ, જાયફળ, તથા તેનું તેલ, લવીંગ તથા તેનું તેલ, કેસર પીંચરમેટનું તેલ, મરી લીંબુનું તેલ સુવા અને તેનું તેલ વાયુ મટાડનાર છે.

મરી અને થોડાવજ કફાદિ દોષોને નાક, કાન અને મોઢાવટે બહાર કાઢનાર છે.

પ્રકરણ ૪ થું

દવાઓનું વજન તથા દવાઓ બનાવવાની રીત

સંસ્કૃત વજનના ગુજરાતી નામ.	ઈંગ્રેજી વજનના ગુજરાતી નામ.
૩૦ પરમાણુની ૧ વંશી.	૧ ગ્રેનનો ૧ થકિં ભાર.
૬ વંશીની ૧ મરિચી.	૨૦ ગ્રેનનો ૧ સ્ક્રૂપલ.
૬ મરિચીની ૧ રાઇ.	૬૦ ગ્રેનનો ૧ ગ્રામ.
૩ રાઇનો ૧ સર્પવ.	૮ ગ્રામનો ૧ ઑંશ.
૮ સર્પવનો ૬ જવ	૧૬ ઑંશનો ૧ પૌંડ.
૪ જવની ૧ ગુંજ (ચણોડી)	૧ ઑંસના ૨૫૫ તોલા.
૬ ગુંજની ૧ માપો.	૬ ગ્રેનનો ૧ વાલ.
૪ માપોનો ૧ શ.ણુ (૧ ટક)	૨ ગ્રેનનો ૧ રતી.

- ૧ શણુનો ૦૧ તોલો. ૧ દ્રામના ૫૪-૬ ગ્રેન.
 ૨ શણુનો ૧ કોલ ૧ ઔસના ૪૩૭-૫ ગ્રેન
 ૧ કોલના અર્ધો તોલો. ૧૮૪ ગ્રેનનો ૧ તોલો.
 ૨ કોલનો ૧ કર્ષ (૧ તોલો) અથ્રેજી પ્રવાહી માપ
 રૂપિઆમાર (૧ અર્થી)
 ૨ કર્ષની ૧ શુક્તિ (એ તોલા) ૧ મિનીમનો-૯૧ ગ્રેન પાણીનું
 વજન.
 ૨ શુક્તિનો ૧ પલ (ચાર તોલા) ૬૦ મિનીમનો ૧ દ્રામ પાણીનું વજન
 (શબ્દિલ્લ)
 ૧ પલની ૧ પ્રસૂતિ (આઠ તોલા) ૮ દ્રામનો ૧ ઔસ પાણીનું વજન
 ૨ પ્રસૂતિના ૧ કુડવ (સોલા તોલા) ૨૦ ઔસના ૧ પાછટ, ૧૧ શેર.
 ૨ કુડવનો ૧ શરાવ [૩૨ તોલા] ૮ પાછટનું ૧ ગ્યાલન. ૧૦ શેર.
 ૨ શરાવનો ૧ પ્રમ્થ (૬૪ તોલા)
 ૪ પ્રમ્થનો ૧ આઢક (૨૫૬ તોલા)
 ૪ આઢકનો ૧ દ્રોણ [૧૦૨૪ તોલા]
 ૨ દ્રોણનો ૧ શુર્પ (૨૦૪૮ તોલા)
 ૨ શુર્પની ૧ દ્રોણી (૪૯૬ તોલા) [૧ ગાશી]
 ૪ દ્રોણીની ૧ ખરી (૧૬૩૮૪ તોલા) (ગાણી)
 ૨૦૦૦ પલનો ૧ ભાર (૮૦૦૦ તોલા (૧ ખારી)
 ૧૦૦ પલની ૧ તુલા (દશ શેર)

દવા બનાવવામાં દવાઓ તરીજ વાપરવી. પણ વાવડીંગ, લીન્ડી
 ખીપર, ગોળ, ધાણા, ધી, અને મદ એ છ દવાઓ જુની વાપરવી.

ગળો, કડાછાલ, અરડુસી, ભૂરું કહોળું, શતાવરી, આસન,
 કાંટાશેળીઓ વરીયાળી અને નાગીયેગ એ દવાઓ લીધી વાપરવી

આ નવ દવાઓ તેનું જે વજન કહ્યું હોય તે પ્રમાણેજ વાપરવાં અને તે સિવાયની લીલી દવાઓનું વજન કહ્યા કરતા બમણું લેવું.

કોઈ પ્રયોગમા એમજ દવા બે વખત કહી હોય તેનું બમણું વજન લેવું. પ્રયોગમા કોઈ વાસણ લખ્યું ન હોય તો માટીનું વાસણ વાપરવું.

જે ઠેકાણે ઔષધનું કોઈ પણ અંગ ન કહેલું હોય તે ઠેકાણે તે ઔષધનું મૂળ વાપરવું.

ઔષધ ખાવાનો વખત ન લખ્યો હોય તો તે ખાવાનો વખત સવારનો ગણવો.

ઔષધનું પ્રમાણ ન લખ્યું હોય તો તે પ્રયોગમા આ લખેલા તમામ ઔષધનું સરખું જ પ્રમાણ ગણવું.

ચુર્ણ બે માસ પછી કસ વિનાનું થાય છે.

ગોળી તથા અવલેહ તથા અપર્ણ ઔષધીયો એક વર્ષ પછી કસ વિનાની થઈ જાય છે.

વનસ્પતિ બહાર કાઢેલી હોય તો એક વર્ષ પછી કસ વિનાની થઈ જાય છે.

આસવ ધાતુઓ, ઉપધાતુઓ અને રસાયનો જેમ જેમ જુનાં થતા જાય છે તેમ તેમ વધારે ગુણુવાળા થાય છે.

પ્રકરણ ૫ સુ.

દવાઓ કેવી રીતે તથા કયા વખતે ખવરાવવી.

દવા ઘણું ખરું સવારમા ખવરાવવી.

પિત્ત પ્રકોપવાળાને અત્ર ખવરાવ્યા વગર જ પહેલા કાળમાં

શુભાખ આપવો અને કદ પ્રકૃતિવળને પહેલા કાળમાં ઉલટી કરાવવી.

અપાન વાયુ પ્રકોપવાળાને, અરુચીવાળાને, સમાનવાયુના પ્રકોપ-
વાળાને, આક્ષેપ વાયુવાળાને, કંપ વાયુવાળાને અને વ્યાજ વાયુ
ઉપર બીજા કાળમાં ઔષધ ખવરાવવું.

પ્રાણવાયુવાળાને અને ઉદાનવાયુવાળાને ત્રીજા કાળમાં દવા ખવ-
રાવવી. તૃષા રોગવાળાને, ઉલટી રોગવાળાને દેહીવાળાને શ્વાસના
રોગવાળાને અને ઝેરથી થયેલા રોગવાળાને ચોથા કાળમાં દવા ખવરાવવી.

પુસ્તકમાં પહેલી માત્રા પુરી વયવાળાને ખવરાવવી પણ ૧ વર્ષ
વાળાને બારમો ભાગ, બે વર્ષવાળાને આઠમો ભાગ ત્રણ વર્ષવાળાને
છઠો ભાગ ચાર વર્ષવાળાને ચોથો ભાગ સાત વર્ષવાળાને ત્રીજો
ભાગ, એઠ વર્ષવાળાને અર્ધા દવા વીસ વર્ષવાળાને ટું ભાગ અને
ત્રીસ વરસ પછીની ઉંમરવાળાને કહેલી પુરી દવા ખવરાવવી.

પ્રકરણ ૬ ઠં.

દવાઓ કેવા રૂપમાં આપવી.

દવાઓને નિચેના રૂપમાં બનાવીને ઉપયોગ કરાય છે.

સ્વરસ

(૧) તાજી વનસ્પતિને કચરી વસત્રથી ગાળી લઈને કાઢેલો રસ
તે સ્વરસ કહેવાય છે. તે અર્ધો પગ પાવો.

પર

(૨) ચૂર્ણ કરેલા ઓષધને ગમણા પાણીમા એક રાત્રી પલા-
ળા ખીજે દિવસે પ્રમાતમા વસ્ત્રથી ગાળી તે પાણીને વસ્ત્રથી ગાળી
લેવુ તે સ્વરસ કહેવાય છે તે એક પલ પાવો. સુધી ઓષધિને
આડગણા પાણીમા તે અર્ધું રહે ત્યા સુધી ઉકાળી તેને લુગડાથી
ગાળી લઇને કાઢવું પાણી તે સ્વરસ કહેવાય છે. તે એક પલ પાવો.
તેમા મદ, સાકર ગોળ જવખાર, છર, સિન્ધવ ધી અને તેલ તથા
ચૂર્ણ વિગેરે નાખવા તે સ્વરસમા એક પલજ નાખવા.

કવાથ.

(૧) માટીના વાસણમા ઓષધ તથા તેથી સોળગણું પાણી ના-
ખીને ધીમા અગ્નિથી ઉકાળવું અને આડમો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી
ગાળી લેવુ તે કવાથ જાણવો. કવાથ નવસેકો (સહજ કનો) પાવો.

ખાવેલું અન્ન પચી ગયા પછી કવાથ પાવો. સારો કવાથ બે પલ
સુધી પાવો વાતરોગમા કવાથમા ચોથો ભાગ, પિત્તરોગમા કવાથમા
આડમો ભાગ અને કફરોગમા કવાથનો સોળમો ભાગ સાકર નાખવી.

કવાથ ઉકળતી વખતે મોઢા ઉપર કશું ઢાકવું નહિ.

વાતરોગના કવાથમા ગા કર્ષ, પિત્ત અને કફરોગનામા પા ભાગ
અને કફ રોગના કવાથમા ચોથો ભાગ મદ નાખવુ તેમા છર, ગુગળ,
જવખાર સીધવ, શીલાજીત, સેકેલી હીંગ, સુંદ વિગેરે નાખવું હોય
તો એક શાણુ નાખવુ

કાન્ડાદિ ઓષધ.

માટીના વાસણમા કચરેલું ઓષધ એક પલ, તથા ખદખદાવેલું
ઉનું પાણી એક કુડવ નાખવું અને તે પાણી ટાઢું થયા પછી લુગડાથી
ગાળી લેવું તેનું નામ કાન્ડ કહે છે. તે બે પલ પીવાય છે

મદ સાકર અને ગોળ કવાથ પ્રમાણે તેમા નાખાય છે

હિમઔષધ.

સારી કચરેલી દવાને છ ભાગ પાણીમા રાતે માટીના વાસણમાં ઢુખાડીને સવારના પહોરમા ગાળી લેવું તેનું નામ હિમ ઔષધ જાણવું. તે બે પલ પીવાય છે.

મન્થાદિ ઔષધ

માટીના વાસણમા ચાર પળ ટાઢું પાણી નાખી તેમા એક પળ ચુર્ણ કરેલુ ઔષધ નાખી વક્ષોત્રી પાણી ગાળી લેવું તેને મન્થ કહે છે.

કલક બનાવવાની રીત.

લીલી દવાને શિલાપર વાટવું અને સુકું હોય તો તેને પાણીમાં નાખીને વાટવું તેનું નામ કલક જાણવું. તે એક કર્ષ ખવાય છે.

તેમા મદ, ધી અને તેજ નાખવા હોય તો બે કર્ષ નાખવાં સાકર અને ગોળ નાખવા હોય તો એક કર્ષ નાખવો અને પ્રવાહિ પદાર્થ ચાર કર્ષ નાખવો.

ચુર્ણ બનાવવાની રીત

સુકી દવાને સારી રીતે ખાડી તેને છળીને લુગડાથી ચાળી લેવી તેને ચુર્ણ કહે છે તે એક કર્ષ ખવાય છે.

તેમા ગોળ નાખવો હોય તો ચુર્ણ જોટલો જ નાખવો. સાકર ચુર્ણથી બમણી નાખવી.

તેમા હીંગ નાખવી હોય તો સેકેલી હીંગ નાખવી. તેમા મદ, ધી, તેજ વિગેરે પદાર્થો નાખવા હોય તો બમણા નાખવા.

તેમાં દુધ, પાણી, ગાયનું મુગ અને રસવાળા પ્રવાહિ પદાર્થો નાખવા હોય તો ચોગણા નાખવા.

તેની સાથે જે અનુપાન આપવાનું હોય તે ત્રણ પલ સુધી. કદ રોગ ઉપર એક પલ સુધી, અને પિત્તરોગ ઉપર બે પલ સુધી આપવું.

ભાવના કેવી રીતે દેવી.

ચુર્ણને જે પાતળા પદાર્થની ભાવના દેવાની હોય તો તે પદાર્થ ચુર્ણ સાથે પાતળુ થાય ત્યાં સુધી નાખીને પછી તે સુકાય ત્યાં સુધી તે ચુર્ણને ખત્તવું (ઘુટવું) તેને ભાવના દેવી એવું કહે છે.

ગોળી બનાવવાની રીત.

પ્રથમ દવાનું ચુર્ણ કરવું. પછી ગોળ સાકર કે ગુગળનો દેવતા ઉપર અવલેહ જેવો પાતળો પાક કરવો અને પછી ચુર્ણ નાખી પછી તેની ગોળાઓ વાળવી. ઉનું ક્યો સિવાય મદ પાણી, ગૌમુત્ર લીંબુનેદ રસ વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થોમાં ચુર્ણ નાખી ગોળાઓ વળાય છે.

ગોળી વળવામાં સાકર ચૂર્ણથી ચાર ઘણી લેવી અને ગોળમાં કે પ્રવાહી પદાર્થમાં ગોળી વાળવી હોય તો તે બમણા નાખવા.

ગોળી એક રૂપિઆભાર સુધીની બનાવવી. ગુગળમાં કે મદમદ ગોળી વાળવી હોય તો ચુર્ણ જેટલાજ વાપરવા.

અવલેહ બનાવવાની રીત.

કવાથાદિ એપધોને ઉકાળીને માવા જેવા બનાવવા તેને અવલેહ કહે છે. તે એક પલ સુધી બવાય છે.

તેમાં સાકર ચુર્ણથી ચોગણી, ગોળ બમણો અને પ્રવાહી પદાર્થો ચોગણા નાખવા.

તૈયાર થયેલા અવલેહને તળેથી બોળો ઉચો કરતા લાળના જેવે તાર થાય તથા ચીકણો અને કદળુ લાગે તો તે બરોબર થયો છે. એમ જાણવું.

ધૂતાદિ દવાઓ અનાવવાની રીત.

ઔષધોને કદવ કરવો તે કદક, એક ભાગ ધી ચારભાગ અને પ્રવાહી પદાર્થોસોળે ભાગ લઈ ભેગા ઉકાળવા અને પ્રવાહી પદાર્થ બાળી જઈ કદક ધી રહે ત્યાં ઉતારી ધીને ગાળી લેવું તેને ધૂતસ્નેહ ઔષધ કહે છે.

અને તેલ અનાવવું હોય તો ઉપર પ્રમાણે જ અનાવવું કદક ધીને બદલે ચાર ભાગ તેલ નાખવું. તે એક પલ સુધી ખરાય છે.

આસવ અનાવવાની રીત.

ધણા વખત સુધી દવાને પ્રવાહી પદાર્થોમાં આપવી તેનું નામ આસવ કહે છે.

ધાતુઓ મારવાની રીત.

સોનું, રૂપું, તામ્ર : પીત્તળ, શીશુ અને કલઈ તથા લોહું એ સાત ધાતુને યોગ્ય વીધી વડે શોધી તેની ભખ્મ કરવામાં આવે છે. (ભખ્મ દરેક ધાતુની કરવાની વીધી વૈદ યાને વૈદક ભાગ ખીજમાં રસાયન પ્રકરણ જુઓ.)

ધુમાડી આપવાની રીત.

અજમેા ગુગળ વિગેરેની ધુમાડી દેવાય છે.

નરય.

નાકમાં ભુકી, ધી, તેલ કે પ્રવાહી પદાર્થ સુધવા કે તેમાં મ-કવા તેને નરય કહે છે.

બંધારણ

આકડા, સમુદ્રદેણુ કે ખીજ દવાઓ ગરમ કરી પેટ ઉપર બંધાય છે. તેને બંધારણ કહે છે.

૫૬

મુરખ્ખો.

મદ કે ખાડની ચાસણીમા દવાને નાખવાથી મુરખ્ખો થાય છે.

પોટીસ.

લીમડા, નગાડે, કાદા કે ધડના આટાને પલાળી ઉતેા કરી સુગદી બાધવામા આવે છે. તેને પોટીસ કહે છે.

ક્ષાર.

કેટલાક ક્ષાર કરવા સાં વનસ્પતિને બાળી તેની રાખ ચાર ગણા પાણીમા એક દિવસ પર્યંત માટીના વાસણમા પલાળી રાખવી પછી તેને ગાળી લઇ તેની ચાસણી કરવી તેને ક્ષાર કહેર.

રક્તશ્રાવ.

મનુષ્યના શરીરનો બીગાડ કાઢી નાખવા સાં તેના શરીરની અદરથી લોહી કાઢવામા આવે છે.

અજન.

આખમાં આજવાની દવાને અજન કહે છે.

પુટપાક.

લીલી વનસ્પતિ લાવી કચરી ગોળો કરી (સુકી હોય તો પાણીમા કચરી) તેના ઉપર જાંબુ કેવડાના પાન સુકી સુતર વીટી એક આગળ પુર માટી લપેટી તે ગોળાને અડાયાના અગ્નિમાં પકવવો. ઉપરની માટી લાલ થાય ત્યારે ગોળો કાઢી તેના ઉપરથી માટી કાઢી નાખી ગોળો નીચેથી રસ કાઢવો તે રસને પુટપાક કહે છે.

પુટપાક એક પલ લાર પાવો તેમા મદ નાખવુ હોય તો એક રૂપિઆમાર નાંખવું.

પ્રકરણ ૭ મું.

ઔષધોપચાર

તાવ.

આ તાવ આવવાથી આળસ થાય. મન અસ્થિર થાય, શરીર ભારે થાય. મોઢું બે સ્વાદ થાય, જમવા ઉપર અરુચી રહે, બગાસાં આવે, આખમાથી પાણી વહે, શરીરે ફાટ થાય. અનાજ પચે નહિ. શરીર નિર્મળ થાય નિદ્રા આવે. રૂગટા ઉભા થાય, પગની પીન્ડી-એમા કળતર થાય. શરીર શીથીલ થાય મનમા ગ્લાનિ થાય, ચિડીયો સ્વભાવ થાય, તરસ લાગ્યા કરે, અને શરીર ઉત્તું થાય છે.

તાવ ૨૫ પ્રકારના છે તે વાત પિત્ત અને કફથી થાય છે. જેમાનો સતત જ્વર, ટાઢીઓ તાવ, એકાંતરીઓ વાત, પિત્ત જ્વર. ડુટ્ટી નીકળતો તાવ, સન્નિપાત તાવ, અજીર્ણ જ્વર વિગેરે છે.

સતત જ્વરમા હલકો તાવ, ટાઢેટાઢક તાવ, ટાઢકસ તાવ. અને ઉલટો તાવ છે.

ટાઢીઓ અને એકાંતરીઆ તાવમા રાજનો, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ, અને એ નિયમીત ટાઢીઓ તાવ છે.

(ત વ) જ્વરના ઉપાય.

(૧) કાયકળ, નાગરમેથ, કહુ, કયુરોટ, કાકડાશીંગી અને પુષ્કળ મુળ આ છ ઔષધોને ચુર્ણ કરી મદ કે આદાના રસમાં ચાટવાથી મટે છે.

વળી તે ચુર્ણથી વાત વિપરાત, કાસ, સ્વાસ, અરુચિ, વાત, શુગ અને ક્ષય તથા ઉલટી મટે છે.

(૨) હરણ, બહેડા, આંબળાં અને લીન્ડીપીપરનું ચુર્ણ મદ સાથે

ચાટવાથી મટે છે. તેમજ તે સુર્ય કાસ તથા હિમ્મત મટાડી અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરી ઝાડાનો ખુલાસો કરે છે. ક્ષુદ્રાદિ તથા અયાદિ ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

(૩) નગેરના મુકા મળતે માટીના વાસણમાં મુકી તેના બે ચાર છાણા ઢાકી સળગાવવા અને અરોમર લાગે ત્યારે તેના ઉપર બીજું વાસણ મુકવું, પછી અગ્નિ શાત થાય ત્યારે તેમાંથી નગેડના અળેસાં મળીયા અહાર કાઢી વટી તેની રાખ ભરી મુકવી તે રાખ એકથી બે વાલ પાણી મન કે શીરાની સાથે આપવાથી મટે છે.

વાતજ્વર.

આ વાત વર્ષાઋતુમાં વાયુ પ્રકૃતિવાળાને થાય છે, તે તાવમાં બગાસાં આવે છે, તેના ઉપર લઘુ સુ શેન સુર્ય તેમજ સુર્યના સુર્ય આપવાથી ફાયદા થાય છે.

પિત્તજ્વર--આવવાથી આખમાં દાહ થાય છે. મલમત્ર પીળાં થાય છે. તે શરદ ઋતુમાં આવે છે તેના ઉપર પર્યટાદિ ક્વાથ પટોલાદિ ક્વાથ, તથા દ્રાક્ષાદિ ક્વાથથી ફાયદો થાય છે.

(૪) ઉભી ભોંયરીંગણી, બેડી ભોંયરીંગણી, ચુંક, ધાણા, અને દેવદાર એ પાચેતો ઝીકાળો સર્વ તાવ મટાડે છે.

(૫) આમળાં, ચિત્રા, હરડે, લીન્ડીપીપર અને સિન્ધાલુણતું સુર્ય સર્વ તાવ મટાડી કફ પણ મટાડે છે.

(૬) કરીયાતુ, વાળો, કકુ, ગળો અને નાગરમેથ તરેક એકેકે તોલો લઈ તેનો ક્વાથ સવાર સાજ પાવો.

ટાઇફસ [ચૌદ દિવસનો] તાવ તથા ટાઇફાઇડ

(એકવીસ દિવસનો તાવ.)

આ તાવ ઝેરી છે. તે સન્નિપાતને મળતા છે. તેમાં કિવનાઇન

આપવાથી આરામ થાય છે.

[૧] કરીનાદન ૧૦ ગ્રેન, પાણી ૩ ઔંસ, વછનાગનો અર્ક ૧૫ મિનીમ અને ડાઇલ્યુટ સલ્ફ્યુરિક એસિડ ૪૦ મીનીમને મિશ્ર કરી તેને દિવસમા ત્રણ વખત આપવાથી ફાયદો થાય છે.

(૨) તાલીસપત્ર ૧ રૂપિઆભાર, મરી બે રૂપિઆભાર, સુંઠ ૩ રૂપિઆભાર, લીંડીપીપર ચાર રૂપિઆભાર, વંશલોચન પાચ રૂપિઆભાર અને એલચી તથા તજ અર્ધા અર્ધા રૂપિઆભાર લઇ સર્વનું ચુર્ણ કરવું. અને તેને અત્રીસ રૂપિઆભાર સાકરની ચાસણી કરી તેમા નાખી ગોળા વાળવી તે ગોળા ખાવાથી મટે છે. વળી તેથી ગોળા ઉધરસ, શ્વાસ, શરદી, ઝાડો, અતિસાર, પાણીનો શોષ, આધ્માન વાત, બરોળ સંગ્રહણી અને પાન્ડુ રોગ મટે છે.

(૩) હરડા, બહેડા, આમ્મળાં, હાંગદર, દારૂહાંગદર. ઉભી ભોયરીગણી, બેડી ભોયરીગણી, કચુરો, સુંઠ, મરી, લીન્ડી પીપર, પીપરીમુળના ગંઠાડા, મોરવેલ, ગળો, ધમાસો, કડુ, પીત્તપાપડો, નાગરમોચ, ત્રાયમાણ, વાળો, લીંમડાની છાલ, પુષ્કરમુળ, જોડીમધ, કડાછાલ, અજમો, ઇન્ડુવ, બાળંગીની છાલ, શરગવાના બી. ટુલાવેલી કટકડી, ઘોડાવજ, તજ, પદ્મકનું લાકડું, ઠાળો વાળો, સુખડ, અતિ વિષની કળા, બળદાણાનાં મુળ (ચીકણ મુળ) સમેરવે વાવડીંગ, તગર, ચિત્રો, દેવદાર, ચવક, પટોળના પાદડાં, વિધારી કંન્દ, લવંગ; વંશલોચન, કમળ, આસન, તમાલપત્ર, જવંત્રી, અને તાલીસ પત્ર સર્વ સરખે ભાગે લઇ તેથી અર્ધો અર્ધ ભાગ કરીયાતું મેળવી તેનું ચુર્ણ કરવું. તેને સુદર્શનચુર્ણ કહે છે તે સર્વ તાવ અંત ત્રિદોષ મટાડેછે.

આ ચુર્ણ સર્વ પ્રકારના તાવ મટાડે છે. વળી ઉધરસ કમળો પાન્ડુ અને ત્રા તથા શુળ મટાડે છે. તે ટાઢા પાણીમા પીવું. અજ-

મેદાદિ હીગોળી કે બેરાદિ કવાથ આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કંઠનવર—આવવાથી મૂખ લાગતી નથી. મળસુત્ર ઘોળા થાય છે અને શરીર ભારે થાય છે તે વસંત રૂતમાં આવે છે. તે ઉપર ગળોનો કવાથ, કટફલાદિ ચુર્ણ, શુંબ્યાદિ ચુર્ણ તથા પટોલાદિ કવાથ આપવાથી મટે છે.

ગાઠીઆ તાવ.

જેથી તાવ આવી વળણુમા કે બગલમા ગાઠ નીકળે છે તેને પ્લેગ કહે છે. આ રોગ અસાધ્ય ગણાય છે. અમ્બ્યાદિ કવાથ, દ્વાત્રિ-શાગ કવાથ, દ્રાક્ષાસવ સાથે તેમ ત્રિફલાદિ કવાથ, લીંબડાની અંતર ચાક કાળીજીરી વાવડીંગ વિગેરે સાથે આપવાથી મટે છે ચંદ્રપ્રમા ગોળોથી પણ મટે છે.

રાઠીઆ તાવ (મેલેરીઆ તાવ).

આ તાવ મેલેરીયાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) અર્ધો તોલો કાળા મરી તથા તેટલીજ સાકર તાવ આ-વતા પહેલા ચાવી જવા તે પછી બે કલાક લગી પાણી પીવું નહિ. ત્રણ દિવસ આવવાથી બંધ થાય છે.

(૨) કૌચા ગાઠ તોલો લઘુ ગેદી વાટી આટો કરવો તેમાં તે-રલુજ ખાવાનું મીઠું નાખી મિશ્ર કરી સવારમા ફાકવું ઉપર ઠંડું પાણી પીવું, એમ સાત દિવસ ખાવાથી મટે છે.

(૩) કાચફાના પાન ૮ તોલા લઘુ કચરી તેનો રસ ત્રણ તોલા, ૧ તોલા મદ સાથે મેગરી દડાડામા ત્રણ વખત પીવાથી મટે છે.

(૪) હરડા, બહેડાં, આમળા, અરડુસો, ગળો, કડુ, વજ અને સુંઠ અકેક તોલો લઘુ શેર પાણીમા ઉકાળી કવાથ કરી સવાર સાજ બે દિવસ પીવાથી મટે છે.

શુભ્વજ્વર.

આ તાવમા હાડમા આવે છે. અને હંમેશાં ચઢ્યો રહે છે તેથી શરીર સુકાઈ જાય છે ભુખ લાગતી નથી અને ઝાડો ખુલાસે થતો નથી. અને હાડમા તાવ રહે છે.

સિતોપલાદિ ક્વાથ, અમૃતામોદક, લઘુ પચમુળનો ક્વાથ આપવાથી મટે છે

મુગન્ધી સમેરવો, ઉભી અને બેઠી ભોંયરીંગણી અને ગોખર. એ સર્વના મુળ અથ્થ કચરા કરવા તે મુળ ૧ ભાગ, દુધ આઠ ભાગ તથા પાણી ૩૨ ભાગ લઈ સર્વને ઉકાળવા અને પાણી બળી જાય કે તુરત દુધ નીચે ઉતારવું તે દુધ પીવાથી સર્વ પ્રકારના શુભ્વજ્વર મટે છે. વળી ઉધરસ શ્વાસ, માથાનાં ગુળ અને બીજા તાવ પણ મટે છે

ગળોનો ક્વાથ લીન્ડીપીપરના મુળ સાથે પીવાથી શુભ્વજ્વર મટે છે.

બેઠી ભોંયરીંગણી ગળો અને સુંદનો ક્વાથ લીન્ડીપીપર સાથે પીવાથી મટે છે.

વાતપિત્તજ્વર—કે જેમા વાયુ તથા પિત્તનું જોર હોય છે તે કિરાતાદિ, ત્રિફલાદિ પર્પટાદિ, મધુકાદિ તથા નિદિગ્ધાદિ ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

કફવાતજ્વર—તેમા કફ તથા વાયુનું વધારે જોર હોય છે. તે ઉપર ગુડુચ્યાદિ, દ્રવ્યાદિ, ચાતુર્ભદ્રાદિ દશમળાદિ તથા લઘુમુદ્રાદિ ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

કફપિત્તજ્વર—તેમા કફ તથા પિત્તનું જોર હોય છે તેમા પટોળાદિ ક્વાથ પીવાથી મટે છે.

તાવ સાથે ઉલટી હોય તો—ગળોનો ક્વાથ મહમા પાવો.

સ્રીમહાત્મી અંતરછાદનું પાણીની તથા સાકર નાખીને પાવી જેથી મટે છે.

તાવ સાથે દમ હોય તો—મેરની પીંછાની રાખ તથા દ્વાત્રી-શાંગ ક્વાથ પીવાથી મટે છે.

જવર સાથે ઉદરસ હોય તો લઘુક્ષુદ્રાદિ ક્વાથ, કૃષ્ણાદિ ચુર્ણ તથા નિદિગ્ધાદિ ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

જવરાતિસાર—તાવ સાથે ઝાડો હોય તો નાગરાદિ, ગુડુચ્યાદિ હિષ્ત્રુરાદિ તથા કુટન્નાટક ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

આગંતુક જવર—શસ્ત્ર વિગેરેના ઘાથી તેમજ કોષ્ઠપણ પ્રકારના અચાનક ભયથી આવતો તાવ આગંતુક કહેવાય છે.

તજ, તમાકુપત્ર એલચી, નાગકેસર ચણકખાખ, અગર કેસર લવીંગ વગેરે પદાર્થો લઈ ક્વાથ કરી પાવાથી મટે.

વિષમજ્વર, સંતત જ્વર એકાંતરિઓ તથા ચોથીઓ તાવ.

ઉપરના તમામ વિષમજ્વર કહેવાય છે. આ તાવ અનિયમિત ચડે ઉતરે છે કોષ સાથે ટાઢ વાય છે. કોષ વખત દાહ થાય છે કોષવાર સાધાગણ અને કોષવાર ઘણો આવે છે. તેની દવા.—

(૧) સુંક ગજો નાગરમેથ, પાજો ધાણા કરીઆતુ તેનો ઉકાળો કરી દરરોજ એ વખત પીવો.

(૨) પટોળ સીંઝડાની અંતરછાલ ગજો વરીયાળી કરીયાતાની પાદડી દરેક અકેક તોલો અને દન્ડજવ ના તોલો સર્વ દવાને ગરમ પાણીમા પલાળી બીજે દિવસે તે પાણી ગાળી લઈ ત્રણ વખત પીવાથી મટે છે.

સંતત જ્વર—પટોલાદિ ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

અતુર્થકિજ્વર—તે ચોથે દિવસે આવે છે, જુના ધીમા હીંગ ધસીને તાવવાળાને ત્રણ વખત નાકમા સુંઘાડવાથી ચોથીઓ તાવ મટે છે.

ચાસાદિ ક્વાથ ભારગાદિક્વાથ તે નજમુસ્તાદિ ક્વાથ આપવાથી મટે છે.

તૃતીયક જ્વર—ત્રીજો દિવસે આવેછે. મોથ ગળો, સુખડરતાજલી અને ધાણા અધો અધો તોલો ખાડી અછેર પાણીમા ઉકાળી ચોથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી તેના બે ભાગ કરી સવાર સાંજ પીવો એમ દરરોજ નવા નવા ઉકાળી પીવાથી એકાતરીયો તાવ મટે છે. તેમ લઘુ સુદર્શન ચુર્ણ આપવાથી મટે છે.

કાળીદ્રાક્ષ, હરો, વરીયાળી, ગરમાળો, કરીયાતુ, કકુ અને પિત્ત ખાપડો પોણો પોણો તોલો લઈ તેનું ચુર્ણ કરી બશેર પાણીમા ઉકાળી ચોથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી ત્રણ વખત પીવાથી પિત્ત વિકારનો તથા શરદીનો તાવ મટે છે. તમામ પ્રકારના વિષમ જ્વરો ટાઢીયા આતરીયા કે વિષમ જ્વરો તથા મુઝારાની ગાદને માટે, પિત્તના તાવ માટે અભયાદિ ક્વાથ, પી પરના ચુર્ણ સાથે પીવાથી મટે છે. જરૂર પડે તો સાથે ચદ્રપ્રભા ગોળી આપવી.

સન્નિપાત જ્વર.

આ તાવથી શરીરે લાલ્લ બળે, શરીર ઠંડુ પડી જાય, સાધામા પીડા થાય, માથુ દુ.ખે, આંખો ફાટે, ગળુ રૂધાઈ જાય, ખરખચડી જીભ થાય, થુક આવે તરસ લાગે, ધણુ ઝાડા પેશાબ થાય શરીરે રાતાં ચાહા પડે, નાડીયો પુલી જાય, પેટ ચડે અને કાનમાથી અવાજ નીકળે.

(૧) બેડી ભોયરીંગણી, સુઠ, કાળો અને પુષ્કરમળ એ ચારેનો ક્વાથ પીવાથી સન્નિપાત જ્વર મટે છે તથા શ્વાસ, ઉધરસ, અને શુળ મટે છે.

(૨) હરડે, નાગરમોથ, ધાણુ, રતાજળી, પદ્મકેતુ લાકડું, અરડુસી, ઇન્દ્ર જવ, વાળો, ગળો, ગરમાળાનો ગોળ, કાળા પાટ,

શુંઠ અને કકું એ સર્વનો કવાથ લીન્ડી પીંપરના ચુર્ણ સાથે પીવાથી મટે છે. વળી તે પીવાથી ત્રિદોષ જ્વર, ઉધરસ દાહ, અને તન્દ્રા મટેછે. વળી આરગ્વધાદિકવાથ, અભયાદિકવાથ, દ્વાત્રિશાગ કવાથ, ભારંગ્યાદિ કવાથ, આહસ્યાદિ કવાથ, દશમૂળાદિ કવાથ, ગ્રંથ્યાદિ કવાથ તથા શાઢ્યાદિ કવાથ આપવાથી ફાયદો થાય છે.

ઉધરસ તથા ખાંસી.

આ રોગથી માણસને સળેખમ થઈ આવે છે પછી ખાંસી અને ઉધરસ થાય છે તેથી વારંવાર ઉધરસ આવ્યાજ કરે છે પ્રાણુ વાયુ વિકાર પામી શ્વાસોશ્વાસના માર્ગને બંધ કરી જે વખત બહાર નીકળે છે તે વખત ડ્રેક્ષા કાસાના જેવે! અવાજ નીકળે છે તે કાસ અથવા ઉધરસ કહે છે

પીપર અને સુદના ચુરણને જુના ગોળ સાથે મેળવીને ખાવાથી મટે છે.

ધમાસો, પીપર, મોથ, ભાગંગ કાકડાશીંગ; પડકચુરો સર્વને જુના ગોળ સાથે મેળવી ચાટવાથી મટે છે.

દાડમ આઠ તોલા, ખત્રીસ તોલા ગોળ, ખાર તોલા શુંઠ; પીપર ખાર તોલા અને મરી ખાર તોલા સર્વ એકત્ર કરી ખાવાથી મટે છે અજીર્ણ મટે છે ઘાટો ઉઘડે છે, સળેખમ અને શ્વાસ તથા ખાંસી મટે છે.

ઉધરસ સાથે તાવ લાય તો સીતોપલાદિ ચુર્ણ, લવંગાદિ ચુર્ણ સાથે દમ હોય તો ક્ષુદ્રાદિ કવાથ, કટફલાદિ કવાથ, પિપ્પલી ચુર્ણ અને કફ લાય તો દશમૂળાદિ કવાથ, વાસાદિ કવાથ તથા કર્તુર્યાદિ ગુટિકા ખાવાથી મટે છે.

કટફલાદિ કવાથ—કાયફળ, નાગરમોથ, ભારંગીનાં મૂળ, ઘાણા, રોશનું ખડ; પીતપાપડો, ઘેડાવજ, હરડે કાકડાશીંગી, દેવાદર અને

સુદ એ સર્વના ક્વાથ કરી પીવાથી ઉધરસ, તાવ, શ્વાસ ઠંદ અને ગળાની અંદર સોજો થવો તે મટી જાય છે.

સૂગ્યાદિ ચુર્ણ--કાકડાશાંખી, અતિ વીષની કળી અને લીન્ડી પીપરનું ચુર્ણ મદની સાથે ખાવાથી ઉધરસ તથા ઉલટી મટે છે.

ગુડાદિ ગુટિકા-શુદ્ધ હીમજ અને નાગરમોથ સરખે ભાગે લ્લખ ચુર્ણ કરી તેનાથી ખમણો ગોળ નાખી ગોળી વાપવી તે ગોળી મોમા ગળવાથી સર્વ પ્રકારની ઉધરસ તથા કાસ મટી જાય છે.

ત્રિકલા પીપ્પલી ચુર્ણ--હરડા, બડેડા અમળા અને લીન્ડી-પીપર સર્વનું ચુર્ણ મદ સાથે ચટવાથી ઉધરસ, શ્વાસ તથા તાવ મટી છે બધકોગ મટાડે છે અને જ્વરાગ્નિને સતેજ કરે છે.

કેલેરાની દવા--આને કેટલાક કેળીયું કે ટુટીયું કહે છે આ રોગ ઘણો અસાધ્ય છે તેનાથી ઘણા માણસો મરી જાય છે આ રોગથી પ્રથમ ઝાડા અને ઉલટી થાય છે અને પેટમા ગોળા ચઢે છે અને શરીર ઠંડુ પડી કાળું પડે છે, તથા તાવ આવે છે. શરીરનું ભાન પણ રહેતું નથી પેટમા વીણા ચુટા થાય છે. હાથે પગે જેટલા ચઢે છે આખો તથા શરીર તણુષ્ટ જાય છે, અને નાડી મદી પડી જાય છે. તેથી આખો ઊડી જતી રહે છે. મળુ બેસી જાય છે અને સાધા ઢીલા થઈ જાય છે.

તેવા ઉપર (૧) સાલ વેળાટાછત, ૨૦ મીનીટ, એસેન્સ ઓફ પીપરમીટ ૧૫ મીનીટ અરીગુનો અર્ક ૨૦ મીનીમ અને આન્ડી ૦.૧ આંસ સઘળું મિશ્ર કરી તેમાં એક આંસ પાણી નાખી દર બપો કલાકે એસડ આપવાથી ફાયદો થાય છે. દારૂ ન પીતા હોય તો હુગળી કે આદાનો રસ આપવો.

(૨) લસણ, જીરૂ, સંયળ, સિંધવ, સુદ મરી પીપર અને

હીંગ સર્વે સરખે ભાગે લઘ તેનું ચુર્ણ કરી લીંબુના રસમાં ગોળીઓ વાળવી તે આપવાથી કાયદો થાય છે.

(૩) ખાલી, મુંઠ અને કાયદળનો કવાથ પીવો.

(૪)કચ્ચાની જડ, અઘાડાનું મળ;વીંખડાની છાલ; લીંબડા ઉંરની ગળો અને કડા છાલ સરખે ભાગે લઘ તેમાંથી બે ટાક ભારનો કવાથ કરી ત્રણ દિવસ પીવાથી કોલેરા મટે છે.

(૫) અજીર્ણ કંટકરસ--(માત્રા શોધેલો પારો, શોધેલો વછનાગ, આમળસારો ગધક એ ત્રણે સરખે ભાગે લઘ તેમના જેટલાજ વજનમા મરી લઘ સર્વને મીશ્ર કરી ચુરણ કરવુ તે ચુર્ણને ખલતી અદર કબી ભોયરીંગણીના ડોડવાના રસમાં ઘુંટીને સુકવવું. એ પ્રમાણે કબી ભોયરીંગણીના રસની એકવીસ ભાવના આપવી એટલે એકવીસ વાર તેમા તે ચુરણ ઘુટવું અને સુકવવું પછી તેની ગોળીઓ વાળવી તેનુ નામ અજીર્ણ કંટકરસ છે. આની ત્રણ ત્રણ ચણોડી જેટલા વજનની અકેક ગોળી ખાવાથી સર્વ પ્રકારના અજીર્ણ તથા કોલેરા મટી જાય છે, આ દવા ઘણીજ અકસીર છે.

વળી લીંગાટક ચુર્ણ, વારવાર આપવું. લઘુક વ્યાધિરસ શેકેલી હીંગ સાથે આપવો. સજીવની ગુટિકા બળે કલાકે બળે ત્રણ ત્રણ ગોળી આપવી

કૃદ્ધિના, લાંબડાનો મોર, હુંગળીના રસમા વાટી બોર જેવડી ગોળીઓ કરી હુંગળીના રસમા આપવી.

ટીકચર કેમ્કરના ટીપા વારવાર આપવા.

કસ્તુરીનો અક ૩૦ ટીપા, મગ્યાનો અક ૨૦ ટીપાં, રપી. એમે. એરોમેટીક ૨૦ ટીપા આદાનો રસ બે તોલા, ટરપેન્ટાઇન ૧૦ ટીપાં

તથા પાણી ૨ આંસ મેળવી ચાર ભાગ કરી દરેક ભાગ ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવે.

મંધીવા તથા આમવાતની ત્યા.

વાથી શરીર રહી જાય છે અને શરીરના સાધાર્ણ અકડાછ જાય છે તેને સધિવા કહે છે. વાયુ નર્વ નમેતે મરી દે છે તેથી આમ વાત કોપાયમાન થઈ સાધતી અન્ન જઈ શરીરના ગાત્ર સ્તબ્ધ તથા જડ બનાવે છે અને તેથી અન્ન ખવાય નહિ. તરસ લાગે આળસ આવે તાવ આવે અને શરીર જડ થઈ જાય છે.

ધાન્યાદિ ક્વાથ—ધાણા, સુદ અને દિવેલાનું મુળ સરખે લાગે લઈ તેનો ઉકાળો કરી પીવાથી મટે છે.

રાસ્નાદિ ક્વાથ—રાસ્ના ગેળજ્ઞ એગંડાનું મુળ દેવદાર સા-
ટોડીના મુળ, ગળેા અને ગરમાળાનો ગોલ સવનો ક્વાથ કરી સુંકના
ચુણુ સાથે પીવાથી, તમામ જાતના વા સંધિવા ગુદા કેડ પુઠ
અને પેટના વા મટે છે તથા ભય કરે આમવાત મટી જાય છે.

પંચસમ ચુર્ણ—સુદ હરે લીડીપીપર તસોતર અને
સચળ સરખે ભાગે લઈ ચુર્ણ કરી ખાવાથી સંધિવા મુળ, જઠરના
રોગ તરસ અને આમવાત મટી જાય છે યોગરાજ મુગળ, આપચીની
ચુર્ણ, કીશોર મુગળ મહારાસનાદિ ક્વાથ બ્રહ્મજીટાદિ ક્વાથ, અજ-
મોનાદિ ચુર્ણ અને ત્ર્યોશાગ મુગળ આપવાથી સંધિવા મટે છે.

કામેનિટ એક અમોન્યા ૧૫ રૂ દિલ્લિગળ એક સિંકોના
જા આસ. અને કમ્પાઉન્ડ ટીકચન એક લેકના ૧૫ ગ્રામ લઈ
મિશ્ર કરી દિવસમા ત્રણ વખત દોઢ આસ આપવાથી મટે છે.

દાવેલાના મગ ૪ તોલા, મુંડ ૧ તોલા, પાણી ૩ કાળી તેમા જે તોલા દીવેલ તથા પા તોલા જવખર મેળવી સવાર સાજ પાવાથી મટશે લસણની ચટણી કરી લસણના રસ કાઢી તેમા તલનુ તેલ તથા સિંધવ નાખી મિશ્ર કરી સેવન કરવાથી મટે છે.

અદ્રોણ, શુદ્ધ કરેલા ઝેર કચેલા અને કાળા મરી સરખે ભાગે લઈ નાગરવેલના પાનના રસ સાથે ઝાણા ઘુંટી અકેક રતીની ગોળી કરવી અને તે ગોળી ખાઈ ઉપર નાગરવેલનું પાન ખાવું તે મટે છે.

સંઘ સીલીક એસીડ ૧૫ ગ્રેન. સ્પીગીટ ક્લોરોફોર્મ ૧૫ ટીપા લાઈકર આમોન્યા, એસીટાસ ૩ ડ્રામ અને પાણી ૩ ઓસ મિશ્ર કરી વિવસમા ત્રણ વખત પીવાથી મટે છે.

ચિત્રકાદિ ચુર્ણ--ચાંચા, શુદ્ધ, સંકેલી લીંગ લોન્ડીપીંપર પીંપરી મળના ગન્ડેડા, ચવડે ગોડી અજમોડ અને મરી સર્વ અકેક રૂપિઆખર લેવા સાંછપાર જવખાર સિંધવ, સચળ, ખીલવણ, મીઠું અને વડાગરૂં મીઠું રે, સાતે ભાર અકેક કોલ લઈ સર્વનું ચુર્ણ કરવું પછી તેને પાણેગના રસની તેમજ દાઝના રસના ખીની ભાવના દઢ તડકામા સુકવવું જ પાવાથી સધિવા, અને વાત સચ્છણી અને ગુદમ મટે છે. અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે અને કક મટે છે.

અતિસાર ઝાડો

પેટને અદ્રેગ મટી પાતળો ઝાડો થયા કરે તેને અતિસાર કહે છે. આ ઝાડો વારંવાર મળી માથે થાય છે અને સાતે ધાતુઓનો જથ્થો વધી જઈ મળની સાથે વારંવાર બહાર નીકળે છે.

વજ અતિવિર્ષ, મોથ, નાગરમોથ, અને મન્ડજવનો કવાથ પીવાથી મટે છે.

લઘુજંગાધરચુર્ણ તથા ખીલવાદિ ચુર્ણનું સેવન કરવાથી પિત્તના ઝાડો મટે છે.

અંકોલના મૂળો કલ્ક-મદ અને ચોખના ઘોવાણુમા પીવાથી અતિસાર મટે છે તથા ઝેર ઉતરી જાય છે. તેને અકોત્ર મૂળ કલ્ક કહે છે.

વૃક્ષ ગંગાધર ચુર્ણુ છાશમા પીવું તથા આનંદમેશ્વ રસ ખાવાથી ઝાડો મટે છે. અશીણુ તથા કેસર ચોખાભાર ખાવાથી વાયુનો ઝાડો મટે છે.

આમરાદિક્ષાન્ટ—આમ્બાની, જામ્બુડાની, વડની અને વડવાઈની કુંપરો તથા વાળો સર્વને કચરી ઉના ખદખદાવેલા પાણીમાં નાખી ટાઢુ પડવા દઈ ગાળી લેવું તેને આત્રાદિક્ષાટ કહે છે તે મ સાથે પીવાથી અતિસાર, ભયંકર મૂળાં, તાવ અને શેષ તથા ઉલટી મટે છે.

ઝાડા સાથે લોહી પડતું હોય તો દાડીમાદિ કવાથ વત્સકાદિ કવાથ તથા જતી રક્ષાદિ ચુર્ણ ખાવાથી મટે છે.

કપિત્થ પ્રકચુર્ણુ—કોન્ડ આદ ભાગ, સાકર છ ભાગ, દાડમની છાલ, આખતી ખીનો, ધાવણીના ટુક, ઓડી અજમોદ, અને લીન્ડી પીંપર દરેક ત્રણ ત્રણ ભાગ, મરી, જીરૂ, ધાણા પીપળી મુળના ગઠોડા વાળો, સચળ, અજમો, એલચી, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, ચિત્રો અને સુંઠ એ તેરે આંખધ એકેક ભાગ લઈ એ સર્વનું ત્રીણું ચુર્ણુ કરવું તેને કપિત્થાષ્ટક ચુર્ણુ કહે છે. તે ખાવાથી અતિસાર, ક્ષય, ગ્રહણી વાયુનો ગોળો ચડવો તે અને ગળામા થનારા રોગો મટી જાય છે.

મરડો આમાતિસાર

ઝાડો વણાજ દુખાવા સહિત મરડાછ મરડાઈને ચુંકની આકડી થઈ અને આવે છે. અને એમ વારંવાર થયા કરે છે.

જયકળ, ખારેક, અને ચોખુ અશીણુ ત્રણ સરખે ભાગે લઈ ખરોખર વાટી પાનના રસમા લુંટી ચણાના દાણા જેવડી ગોળાઓ બનાવી તે ગાયના છાસની સાથે સાત દિવસ ખાવાથી મરડો મટે છે.

કુદીનો ૨ ગ્રામ, અજમે ૧ ગ્રામ, એલચી દાણા ૨ ગ્રામ, કાળા મરી ૧ ગ્રામ અને સુદ ૧ ગ્રામ સરખે ભાગે લઈ ચુર્ણ કરવું તેમાંથી ૧ કે ૨ ગ્રામ મદ સાથે ચાટવાથી અજીર્ણ, ચુંક, મરડો, ઝાડો અને વાયુ તથા હેડકી મટે છે.

ખીલીનો ગરમ ગેળ તથા દહીમાં આપવાથી મટે છે.

હીમજ, વરીઆળા અને સુંદ સરખે ભાગે લઈ દાંવેલમાં તળાવામાં તેલો સાકર સાથે પીવાથી મટે છે.

અતિમારના રોગમાં જે દવાઓ બતાવી છે તે દવાઓ ખાવાથી મરડો મટે છે.

સુદ, અતિવિષની કળી મેકેલી હીંગ નાગરમેથ, કડાજાલ અને ચિત્રો છબે દવાઓ સરખે ભાગે લઈ ચુર્ણ કરી ખાવાથી મરડો મટે છે. તેને સુન્દ્યાન્નિ ચુર્ણ કહે છે.

કડાજાલ, અતિવિષની કળી, ખીલી, નાગરમેથ અને વાળો સર્વનો કવાથ પીવાથી ઘણો જીનો મરડો તથા શુગ્ર અને લોહી પડવું બંધ થાય છે તેને વત્સકાદિમત કહે છે.

સંત્રહણી.

મરડો મટવા પછી કેટલાકને સંત્રહણી થાય છે તેથી વારંવાર દરરોજ જાડા થયા કરે છે જાડો થતી વખતે પેટની અંદર ચુંકની આકડી આવે છે અને મરડો વસ મારે છે અને વારંવાર પાતળા જાડા થયા કરે છે. મરડો જીર્ણ થાય ત્યારે સંત્રહણી કાઢવાય છે.

સુદ, પીંપરીમુગ, લીડીપીપર, ચિત્રક અને ચવક સરખે ભાગે લઈ ચુર્ણ કરી ગાયત્રી છામમાં પીવાથી મટે છે.

મેથ, અતિવિષ, ખીલી અને દંડવજનુ ચુર્ણ મદમાં નાખી ચાટવાથી સંત્રહણી મટે છે.

જાસ પીવાથી કાયદો થાય છે.

અતિસારની દવામા આપેલું કપિત્થાપ્તકચુણુ ખાવાથી આ રોગ મટે છે.

આમ્નાદિયવાયુ

આખો, અમ્ભેડો અને જાણુ એ ત્રણના ઝાડની છાલ ચાર પલ લઈ કચરી પછી તેને ૬૪ પલ પાણીની અદર ઉકાળવી અને ૩૨ પલ પાણી, બાફા રહે ત્યારે હેઠે ઉતારીને ગાળી લેવી એ ગાળી લીધેલા પાણીમા ચોખા નાખી જાડું કરવું એ યવાગુ પીવાથી સ-અહણી મટે છે.

આ પુસ્તકનો બીજા ભાગમા બતાવ્યા યુજ્યમ અપ્રીણુને શુદ્ધ કરી અને તે ત્રિધીપૂર્વક ખાવાથી અતિસાર તથા સઅહણી મટે છે. હિમેરાદિ કવાથ પીવાથી મટે છે.

ઉટાંટીયું

આ રોગ બાળકને થાય છે તેમા ઉદરસ ચડે છે તે એકી ટશે ઘણી વખત આવે છે તે ચેપી રોગ છે.

કાટાશેળીઆની છાલનો ઉકાળો પાવે. ભાયરીગણીનો ઉકાળો મદ સાથે પાવે તથા કંટારીકા અવલેહ (આ પુસ્તકનો બીજો ભાગ જુઓ) આપવાથી મટે છે.

છાતીપર કપડાનો શેક કરવો તથા હીમજી હરડે અને મીંઢીઆ-વળ (સોનામુખી) સરખે ભાગે લેઈ દોઢ માસો ગાયના દુધમા વાટીને તે દુધ ગાળીને એક ચમચો પીવો તેથી મટે છે.

ઉદરસની દવાઓ આપવાથી આ રોગ મટે છે.

મખારખી.

આ રોગ નાનાં છોકરાંને થાય છે.

સુરોખાર, મરી. તથા હળદર એકેક પૈસાખર લઈ તેમા લીં-

બુનો રસ ૨૥ પૈસા ભાર લઘ મેગવી ચાટે તો દરદ મટી જાય છે.

તારા એમન ૨ પૈસાભાર, મરી. પીંપર, કરીયાતાની પાંદડી એ સર્વે બને પૈસા ભાર લઘ વાટી ખાડી બને પૈસા ભારની એક ગોળી કરી દરરોજ સવારે એક ગોળી ટાઢા પાણી સાથે પીવરાવવાથી મખારખી મટે છે.

સજેખમ

આ રોગ શરદીથી થાય છે તેથી નાકમાં બળતરા થઈ વારંવાર પાણી નીતર્યા કરે છે તથા માથુ ચંદે છે અને ઝાડો કપજે થાય છે. વા અને લોહી માથામા પ્રવેશ કરે છે એટલે માથાની અંદર રહેલો કદ નાકની અંદરથી ગળ્યા કરે છે. અકલગરો, પીંપરીમુળ, પીપર, ઘેળા મરી સરખે ભાગે લઘ ચુર્ણ કરી પાનની સાથે કાકવાથી મટે છે. તજ, લવીંગ; સુંદ, વિગેરેને કચરી કપાળ ઉપર લેપ કરવાથી મટે છે. સિતોપલાદિ ચુર્ણ મદમા ખાવાથી મટે છે. અરડુસીનો સ્વરસ મદમા ચાટવાથી મટે છે.

આર્દ્રક સ્વરસ—આફનો સ્વરસ મદની સાથે પીવાથી સજેખમ મટે છે. ઉદરસ, શ્વાસ, અરચિ અને વૃષણ વાત મટે છે.

ખસખસના ડોતરાં ૨ પૈસાભાર, સુંદ ૧ પૈસાભાર, ધાવડીનાં ડુલ ૧ પૈસાભાર, એ સર્વે દશ શેર પાણીમ ઉકાળી ૧ શેર પાણી ખાકી રહે ત્યારે લુગડે ગળીને સુતી વખતે ૩ રાત સુધી પીએતો મટે.

એલચી તથા લવીંગ અકેક પૈસાભાર મોમા રાખે તો મટે. સર સીચુ તેલ સુંઘવાથી સજેખમ મટે છે.

સસણી કે વળાધ.

એ રોગ નાના છોકરાને થાય છે. ઉદરસ આવે છે અને ગળું બોલે છે તેથી તાવ આવે છે, શ્વાસ રૂંધાય છે, અને પાંસળીઓ ઉછળે છે.

શુઝ્યાદિ ચૂર્ણ મદમા કુદ્રાદિ ક્વાથ મદમાં, સુદર્શન ચૂર્ણ આપવાથી તેમજ કટકારી અવલેહ હગીત્રી અવલેહ(જુઓ ભાગ ૨) આપવાથી મટે છે.

તજ, તમાલપત્ર, એલચી અરધો તોલો, પીંપર ૨ તોલા, સાકર, ડાક્ષ, જેહીમધ અને ખજુર ચર ચર તોલા લઘ વારી મદ- સાથે નાના બેર જેવડી ગોળાઓ વાળી તે રોજ બે ચાર ખાવી અને નાના છોકરાને દરરોજ અર્ધી ગોળા દુધ સાથે ધસીને પાવી.

ઉદરમ હોય તો.

ઉદરસની દવાઓ આપવાથી આ રોગ મટેછો. અરડુસીનાં પાનને ગરમ કરી રસ કાઢી મદ સાથે પાવો. વાસ કે કપુરનું ચૂર્ણ મદસાથે પાવું.

ખાળકને તાવ આવતો હોય તો કૃષ્ણાદિ ધનાદિચૂર્ણ આપવું. ઝાડો થતો હોય તો અજમોદાદિ ગુટિકા, સમગાદિ ક્વાથ આપવો તથા એરંડીઆનો જીલામ આપવો.

ત્રિદોષ.

આ રોગમા ટાઢ વાય, તાવ આવે છે, ઉદરસ થાય છે, અને કફ નીકળે છે, શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે તથા વાત, પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષો ક્રોધાયમાન થવાથી આ રોગ થાય છે.

ડાક્ષ, દેવદાર, કડુ નાગરમોથ, આંમળાં, ગળો, હરડે ગરમાળો, કરીપાતું અને પિત્તપાપડો દરેક અડેક રૂપીઆભાર લઘ બે પડીકાં સરખે ભાગે કરી દરરોજ દોઢશેર પાણીમા એક પડીકું ઉકાળી આઠમે ભાગ રહે એટલે ઉતારી તે પાણી પીવું તે પ્રમાણે બીજું સાજો પીવું. જેથી ત્રીદોષ મટે છે.

હરડે, સિંધવ, લીન્ડીપીંપર અને શુઠ ચારે સરખે ભાગે લઘ પાણીમા વારી કલ્પ કરી પીવાથી ત્રિદોષ મટે છે.

લવંગાદિ ચુર્ણ—લવીંગ, શુદ્ધ કપુર, એલચી, તજ, નાગકેસર, જયફળ, કાળો વાળો, શુદ્ધ, શાહજીર, કાળુ અગર, વંશલોચન, ખાજીર, કાળુંકમળ, સુખડ લીંટીપીપર તગર વાળો અને ચણક-ખાજ સર્વતું ચુર્ણ કરી તેમાં તે સુરણના અર્ધા ભાગ જોડલી સાકર ભેળવવી તે લવંગાદિ ચુર્ણ ખાવાથી ત્રિદોષ મટે છે. એટલુંજ નહિ પણ, હૃદરોગ, કન્ઠ રોગ, ઉદરસ, હિકકા, દાહ, સળેખમ, અતિસાર, પ્રમેહ, અરૂચી, વાયુ, અને સગ્રહણી મટે છે તથા બળ આપે છે.

ક્ષય.

ધણા દિવસ ખાંસી થાય છે તેમાથી કફ પડે છે અને દિવસે દિવસે આ રોગ વૃદ્ધિને પામી ધાતુ ક્ષય કરે છે, અને શ્વાસ તથા હાથ ચઢે છે અને શરીર સુકાતું જાય છે, વીર્ય નાશ પામે છે અને મજ્જા ધાતુ નાશ પામે છે. દરેક ધાતુને ક્ષીણ કરી શરીર ક્ષીણ કરે છે. તેથી શ્વાસ ચઢે છે. હાથ, પગ અને શરીર થાપી જાય છે. કફના ગળકા પડે છે, તેથી ઉલટી થાય, ઉદરસ આવે, સ્ત્રી સંગની ઇચ્છા થાય, તાવ ભર્યો રહે અને આંખો ઘોળી થાય છે.

અરકુસીનો રસ અને ભોયરીંગણીનો રસ ચાર ચાર ભાર લઈને તેમા મદ તથા પીપરનું ચુર્ણ નાખી ખાવાથી ક્ષય મટે છે.

લવીંગ કકોલ, સુગંધી વાળો, સુખડ, તગર, નીલકમળ, શાહજીર, એલચી, કાલુ અગર, નાગકેસર, પીંપર, શુદ્ધ, વીરણવાળો, જટામાસી, ખરાસ, જયફળ અને વંશલોચન સર્વે સરખે ભાગે લઈ તેનું અર્ધ સાકર નાખી ચુર્ણ કરવું તેથી ક્ષય મટે છે. વળી મંદાગ્નિ ઉદરસ, હેડકી, અરૂચી, પીનસ, સગ્રહણી, અતિસાર, લોહી વિકાર, પ્રમેહ, ગોળા તથા શ્વાસ અને બંધકોશ મટે છે.

અતિસારના રોગમા કોદણ કપિત્થાકણ્ટક ચુર્ણ ખાવું જેથી

ક્ષય મટશે, ઉધરસના રોગમાં બતાવેલું કટકલાદિ ચુર્ણ ખાવથી પણ ક્ષય મટે છે.

કેડલીવર ઓઝલ તથા દ્રાચનાર ગુગળથી મટે છે.

સિતાપલાદિ ચુર્ણ—સાકર ગોળ કર્ષ, વંશલોચન આઠ કર્ષ, લીન્દી પીપર ચાઠ કર્ષ, એલચી ૨ કર્ષ અને તજ ૧ કર્ષ સર્વ લઘ તેનું ચુર્ણ કરવું તેને શિતોપલાદિ ચુર્ણ કહે છે. તે મદ અને ધીની સાથે ખાવાથી ક્ષય મટે છે તથા ઉધરસ શ્વાસ. હાથ પગની દાદ, મહાગ્નિ તાવ, ઉર્ધ્વગત રક્તપિત્ત પુરું નાળ અને અરોચક રોગ મટે છે.

દ્રાક્ષાસવ, અબ્રકબરમ, સુવર્ણ માક્ષીકલ્પમ તથા પચામૃત પર્પટીરસ (જુઓ વૈદ્ય યાને વેદક ભાગ ૨) લોહલ્પમ તથા અબ્રકલ્પમ સાથે ખાવવાથી મટે છે.

દમ-શ્વાસ.

આ રોગમાં ઉધરસ થાય છે અને તેમાંથી શ્વાસ એકીટસે ચડે છે અને શ્વાસ બરોબર નીકળવાથી મુઝામણ થાય છે. અને જ્યારે તેને દમ ચડે છે ત્યારે શ્વાસ એટલો જોરથી ચડે છે. કે જાણે તેનો જીવ હમણા નીકળી જશે, દમ થવાથી મૂળો નીકળે. પેટ ચડે મોઢું શીકક થાય અને પેટ ખેંચાઈ શ્વાસ ચડે છે.

ભોંયરીંગણી અને જેઠી મહત્ત્વ ચુરણ ધી તથા મદમા ચાટવાથી શ્વાસ મટે છે.

ધાંતુરાની રાખ મદમા અંધેડાના ખાર મદમા ચાટવો, સુંદ તથા ભારગ મુળનો કવાથ પીવો. હળદર, મરી, દ્રાક્ષ. પીપર રાશના, અને કચુરો સરખે ભાગે લઘ ચુરણ કરી એક ટાંક ગોળ અને સરસીઆમાં ચાટે તો દમ મટે છે.

પીંપર, મીંઢળ, તથા સિંધાવુણુનું ચુરણુ કરી ગરમ પાણી સાથે પીવાથી કક પડીને દમ મટે છે.

ઉધરસના રોગમા કહેલો કટકલાદિ ક્વાથ પીવાથી અથવા ગુડાદિ ક્વાથ પીવાથી દમ મટે છે.

કંરાતાદિ ક્વાથ—કરીયાતુ, વડુ, નાગરમેઘ, ઘાણુ, ઇંદ્રજવ, સુંદ, સમેગ્ધો, ઉણી અને બેઠી ભોયરી ગણી, ગોખરૂ, બીટી, અરણી, અરડુસો, શવન, પાટલા (પાડળ) એ સર્વના મળ તથા દેવદાર અને ગજપીંપર સર્વનો ક્વાથ પીવાથી મટે છે તથા સન્નિપાત જ્વર ઉધરસ, ઉલટી, હિકક, તન્ડા, હૃદયરોગ અને પાસ્વાતિ રોગ મટે છે.

પ્રમેહ-પરમીયો-મીઠો પરમીયો.

આ રોગથી મત્ર માર્ગમા બોળે થક પાકે છે અને તેમાથી પડ વહે છે, અને શરીર દુર્બળ પડી જાય છે.

પ્રમેહના ઉપાય કરવાથી મીઠો પરમીયો મટે છે.

આમળા, હરડે અને બેદા કેસુડા તથા કાળી દાલને ચોખ્ખાના ઘોવણુમા બે ત્રણ કલાક પલાળી રાખીને પીવાથી પ્રમેહ મટે છે.

ગળોનો અથવા આમળનો રસ મદ સાથે પીવાથી મટે છે.

ચાર તોલા આમળાં કચરીને સોલ ચણા પાણીમા આઠમેઠા ભાગ રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી તેમા ચાર માસા હળદર અને મદ નાખી પીવાથી મટે છે.

કળાત્રિકાદિ ક્વાથ હળદરના ચુર્ણ સાથે પીવે, ચંદ્રપ્રભા ગોળા ઉત્તમ છે તથા ત્રિકળાનો ક્વાથ મદ સાથે પીવે.

કડાનાં મળની છાલ, અસાણાની છાલ, નાગરમેઘ અને ત્રિકલાનો કાઢો કરી પીવાથી મીઠો પરમીયો મટે છે.

અગ્રખ લખ્મ અથવા બોદાની લખ્મ ખાવાથી પ્રમેહ મટે છે.

(બજા પનાવવાની રીત આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં જુઓ)

આમળા તથા ગળોનો રસ હળદર સાથે પીવો, રાત્રે ઘઉં પલાવી સવારે વાટી તેમાં પાણી તથા સાકર નાખી પીવું.

ગોશ્મુરાદિ ગુગલ-ગોખર ૨૫ પલ લાવી તેને અધકચરાં કરી તેનાથી છ ઘણું પાણી રેડી તેને ઉકાળવું અર્ધું પાણી ગ્રહે ત્યારે તે કાઢાને ગળી લઇ તેની અદર શુદ્ધ કરેલો ગુગળ (ગુગળ શુદ્ધ કરવાની રીત આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં જુઓ,) સાત પળ નાખી અને ઉકાળવું અને તમેથાથી હલાવવું અને પાક સરખો જાડો કાઢા થાય ત્યાં સુધી ઉકાળી તેમાં શુક્ર, મરી, પીપર, હરડા બહેડા, આમળા અને નાગરમેથ અકેક પળ લઇ ચુર્ણ કરી નાખવું પછી તેને મિશ્ર કરી ગોળીઓ ખાવાથી પ્રમેહ, મુત્રકંઠ, પ્રદર, મુત્ર-ધાતક વાતરકન વાતરોગ શુક્રદોષ અને પથરી રોગ મટી જાય છે.

ઉપદંશ-ચાદિ-ગરમી-ટાકી.

શરીરની અદન્ના ગુપ્ત અવયવ જે જે ઉપસ્થ (લીંગ) હ-દ્રિય કહે છે તેના ઉપર કાલ્લી થઇ તે કાગઇ જાય છે અને ચાદી પડે છે, તે રોગ ગરમીના રોગવાળી સ્ત્રી સાથે મૈથુન કર્યાથી થાય છે તેમ અત્યંત મૈથુન કરવાથી. રજસ્વળા સાથે કે નવી પ્રસુત થયેલી સ્ત્રી સાથે મૈથુન કરવા વિગેરે કારણોથી શિસ્તપર ચાંદી પડે છે.

ત્રિકળાના ક્વાથથી તથા ભાગરાના રસથી ચાદીઓ ઘોવી હરડા, ખેડા, તથા આમળા બાળી રાખ કરી સીધવ સાથે મ મ મેળવી લેપ કરવાથી મટે છે.

સોપારીને પાણીમાં ઘસી લેપ કરવાથી ચાંદી મટે છે.

કડવા પરવળ, લીંબડો, ત્રિકળા, કરીઆતું તેનો ક્વાથ કરી તેમાં શુદ્ધ ગુગળ નાખીને તેમાં ત્રિકળાતું ચુર્ણ નાખી પીવાથી ગરમીના રોગ મટે છે.

કડવા લીંબડાના પાંદડા અને ખડી સાકર એકત્ર વાટી સાત દિવસ સુધી સવારમા ખાવાથી ચાંદી મટે છે.

અસ્વસ્થાદિશુત-પીંપરો, ઉખરો, પીપર, વડ અને નેતર સર્વના મુળનો કવાથ કરી તે પાણીથી ઘોવાથી ચાંદી, ગુમફું અને શેથ મટી જાય છે.

કશ્વીર મુળલેપ —કણેરના મુળને પાણીમા વાટીને પછી તેનોલેપ લીંગ ઉપર કરવાથી ચાંદી અસાધ્ય હોય તો પણ જલદી મટી જાયછે.

રસાજનાદિ લેપ—રસવંતી, શરપટો, અને હરડે ત્રણે સરખે ભાગે લઈ તેમને ખારીક વાટી મ ની અંદર કાલસીને લીંગ ઉપર ચોપડવાથી મટે છે.

કાન્ઠારોળીઆનું દુધ ચોપડવાથી મટે છે.

અહતમ શુષ્કાદિ કવાથથી મટેછે. કેશરાદિ ગુટિકાથી કાયદો થાયછે.

બદ.

સાથળના વળામણમા કે ખગલમા ગાઠ થાય છે અને તેની દવા ન કરવાથી મોટી થઈ કાટે છે તેને ખન કહે છે તેની પીડાથી તાવ આવે છે અને ગાઠની અંદર સણુકા આવે છે તથા શરીરે દાહ થાય છે.

એરંજી (રાજન), પીણુ મીણુ, અને અગસી દરેક પાંચ પાંચ કપિઆ ભાર લેવું. પ્રથમ મીણુને એક વાસણમા ઉનું કરવું પછી તે એંગાં જાય ત્યારે તેમા એરંજીનો ભુકો નાખવો તે એકરસ થાય ત્યારે તેલ રેડી થોડો વખત ઉનુ કરી પછી નીચે ઉતારી ડુગડે ગળી કાચના વાસણમા ભરી રાખવું પછી તે મલમતી પટી મારવી તેથી મટશે.

મોતીની છીપને બાળી રાખ કરવી તે રાખ જોડેલો ડુલાવેલો ટુંકણખાર તેમા નાખવો. પછી બંનેને તેલમા નાખી ગરમ કરી તેમા સફેત કાચું મીણુમત્તિનુ મીણુ નાખવું ને ગરમ કરવું એટલે મલમ થશે તેની પટ્ટી મારવાથી પણ બદ મટી જશે.

લીજડાના પાન થોડા પાણીમા વાટી હળદર તથા ધી નાખી ગરમ કરી પોટીસ બાધવી તેથી મટે છે.

લસણુ ભીલામુ તથા સરગવાની છાલ પાણીમાં વાટી શેપલી મુકવી તેથી મટશે. પારાનો મલમ લગાડવાથી મટશે.

ધાતુક્ષય.

આ રોગથી વાય (ધાતુ) પશાબને રસ્તે જાય છે તેથી દિવસે દિવસે શરીર સુકાય છે અને અશક્ત આવે છે. મન ચિતાતુર રહે છે, વાયુ કે.પાવમાન થઇ અને વિર્યની અદર દાખલ થઇ વીર્યનો નાશ કરે છે. તેને ધાતુપાતરોગો કહે છે.

આખળો, ગળો, અને ગાખર ત્રણે સરખે ભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી સાકરમા ચાટવાથી ધાતુ બંધ થાય છે.

નવમર્ગથી ધાતુ જતી હોય તો આકરબાદિ ચુર્ણ તથા મુસલ્યાદિ ચુર્ણ આપવાથી બંધ થાય છે

કવચા અને બદામ દુધની સાથે ખાવાથી મટે છે

માપાદિ માદક—અડાની દાણનો લોટ, વઉનો મેદો, જવનો લોટ, ચોખાનો લોટ અને લીન્ડીપીપરનુ ચુર્ણ એકેક પણ મિશ્ર કરી પછી અઢી પણ ગાયનુ ધી લઇ તેમા ઉપરની ચીજો નાખી સેકવી. સેકાઇ રહ્યા પછી તેમા સાડાસાત પણ સાકર અને પંદર પણ પાણી નાખીને ધીમે તાપે ઉકાળવું. જ્યારે પાક તૈયાર થાય ત્યારે તેને નીચે

ઉતારી ગોળીઓ વાળવી તે રોગ એકેક પળ ભાર ખાતી અને તેના ઉપર ચાર પળ દુધ પીવું. ખાટું ખારું ખાવું નહિ આ કાટું ખાનારો ઘણી સ્ત્રીઓ ભોગવ્યા છતાં ક્ષીણ થતો નથી. અને વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે.

શતવર્યાદિ ચુર્ણ—શતાવરી, ગોખર કકિયા ગગેરી, અતિબલ અને એખરો સરખે ભાગે લઈ તેનું ચુરણ ગાયના દુધમાં પીવાથી વીર્ય વૃદ્ધિ થાય છે. ધાતુપુષ્ટી. વધુ ઉપાયો ભાગ ૨ માં જુઓ.

મૂત્રકચ્છ—મૂત્રગાંડ.

નવ માર્ગનો ભાગ સાકંડો થઈ ક્વાથી કે તેમાં મેળો આવવાથી પેશાબ છુટ્યો થતો નથી અને પરાણે પેશાબ થાય છે તેને મૂત્રકચ્છ કહે છે.

વાત, પીત અને કફ ત્રણે દોષો કોપાયમાન થઈ અને મુત્ર માર્ગને પીડા કરે છે જેથી રહી રહીને પીડાતી સાથે આ રોગથી પેશાબ પરાણે થાય છે.

સરગવાતી નળનો ક્વાથ ગરમ પીવો.

ગોળ મેળવીને કિતુ દુધ પીવું તેથી મટે છે અપાટના નળનો ક્વાથ પીવાથી મટે છે.

ગળો, સુદ, આમળા આસન અને ગોખરનો ઉકાળો કરી પીવાથી વાયુ અને મૂત્રકચ્છ મટે છે.

જીરું અને ગોળ આઠ આઠ તોલા પીવાથી મટે છે.

એલાદી ક્વાથ એલચી, જેડીમધ, ગોખર, રેણુકખીજ, એરડાનુ મુળ, અરકુસી, લીન્ડીપીપર અને પાપાણુ ભેદ સર્વનો ક્વાથ કરી શીલાજીત સાથે પીવાથી મૂત્રકચ્છરોગ તથા પથરી મટે છે.

ઉપકાદિગણુ ચુર્ણુ—ખારો. શોધેલું મોરથુયું (મોરથુયુ શોધ-
વાની વિધી બીજા ભાગમાં જોવી) સેકેલી હીંગ; શોધેલી સંસ્કૃત હીરા-
કસી (શોધવાની વિધી બીજા ભાગમાં જોવી) સિંધવ અને શિશ્નાજીત
નું સર્વ ચુરણુ ખાવાથી મુત્રકચ્છ, પથરી, વાયાનો ગોળો ચઢવો;
મેદ અને કફ રોગ મટે છે.

પથરી અમરી.

આ રોગમાં મુત્ર માર્ગમાં પેશાબના ક્ષાન્તો વધારે થઈ પથરી
બાંધે છે અને તેથી પેશાબ બંધ થાય છે.

એલદિ ક્વાથ મુત્રકચ્છના રોગમાં આપેલો છે તે પીવાથી
મટે છે. આદુ, જવખાર હરડે તથા દારૂહળદરતુ ચુર્ણુ દહીંના મદમાં
પીવાથી મટે છે.

અરકુમી, એલચી, જેડીમધ પાપાણભેદ, પીપર પીત્તપાપડો
એખરો અને દીવેલાના મુળનો ક્વાથ કરી તેમાં ચાગ માસા શીશ્ના-
જીતનું ચુર્ણુ નાખી પીવાથી મુત્રકચ્છ, પથરી અને શર્કરા રોગ (મધુ-
પ્રમેહ) મટે છે. કડાની ઢાલ દહીંમાં ઘસી પીવાથી પથરી મટે છે.

મુત્રકચ્છના રોગમાં કહેલું ઉપકાદિગણુ ચુર્ણુ ખાવાથી મટે છે.
પ્રમેહના રોગમાં કહેલ ગોક્ષુરાદિ ગુગલ ખાવાથી આ રોગ મટે છે.
શોધેલી હીરાકસી (હીરાકસી શોધવાની વિધિ વેદ યાને વેદક ભાગ ૨
માં જુઓ) ખાવાથી મટે છે.

ગોખરુનું ચૂર્ણુ મદમાં મેળવી સાત દિવસ બકરીના દુધમાં
પીવું. તેથી મટશે.

પાકુ રોગ.

આ રોગથી શરીરનું લોહી મુકાઈ જાય છે અને શરીર ઘોળું

પુણી જેવું થાય છે. અને ફોકકુ પડે છે તથા નળજાઇ આવે છે. ચા-મડીનો રંગ ઘોળો પીળો કે લીલો થાય છે અને શરીર તેજહીન થાય છે. અન્ન ખાવાપર અરુચી થાય, તાવ આવે શ્વાસ ચઢે અને ભ્રમ થાય છે.

ગળોનો અથવા લીંબડાનો કે દરહળદરનો રસ અને મદ પીવાથી મટે છે.

શીલાજીત, મદ, વાવડીંગ હરીતકી, અને સાકરનું સરખે ભાગે ચુર્ણ કરી પંદર દિવસ સુધી મદમા ખાવાથી પાદુરોગ મટે છે.

ત્રિક્ષણ કવાથ, વર્ધમાન પીપ્પલી તથા લોહભ્રમ અને ચંદ્રબ્રહ્મ ગુટિકા લેવાથી મટે છે તેમજ મંદુરની ભ્રમ (આ ભ્રમ બનાવવાની વિધી વૈદ્ય યાને વૈદક ભાગ ૨ માં જુઓ) ખાવાથી આ રોગ મટે છે.

ખદિરારિષ્ટ-પાચશેર ખેરની છાલ, દેવદાર પાચશેર, ખાવચીના બી ૧૨ પલ, દારહળદર વીસપલ. હરડા, બહેડા અને આંબળા ત્રણે મળી ૨૦ પલ સર્વ લઈ અધકચરા કરી આઠ દ્રોણ પાણીમાં ઉકાળવા અને એક દ્રોણ પાણી બાકી રહે ત્યારે તેમને હેઠે ઉતારીને ગાળી લેવા. ટાઢું થાય ત્યારે તેની અંદર મદ અધ્રમણ, સાકર દશશેર, ધાવડીના ટુલ ૨૦ પલ, ચણકઆમ, નાગદેસર, વનયજ્ઞ, લવીંગ, એલચી, તજ અને તમાલપત્ર સાતે પદાર્થો અકેક પલ તથા લીંડીપીપર ચાર પલ લઈ ચુર્ણ કરી પછી મદ નાખી સર્વ ઝોપધો એકઠા કરવાં અને ધીના રીઠા માટલામાં નાખી કપડાંબદ્ધ કરી તે દવાને એક માસ સુધી તેની અંદર રાખવી આ દવાએ માસ પછી પીવાથી, મહા કુષ્ઠ, પાદુ રોગ, ગ્રંથી, કૃમીરોગ, ઉદરસ, શ્વાસ, બનેળ, ઉદરરોગ, ગોળો અને અર્બુદ રોગ તથા સર્વ જાતના કોઠ મટે છે.

રક્તપિત્ત

આ રોગમા શરીરમાથી લોહી અને પિત્ત, ઘેની, ક્ષીંમ અને ચુદા દ્વારા તેમજ શરીરના સાંધાવાળા ભાગમાથી આગળીઓના ટંક-વામાથી, તેમ ચામડીના દરેક ફાટામાથી બહાર નીકળે છે. અને શરીર દુબળું પડી જાય છે. દાંતમાથી લોહી નીકળે છે અને હાથ પીંડીઓમા ગાંઠો બાઝી જઈને રક્તશ્રાવ થાય છે અને જાડો કબજ થાય છે.

ગુડુચ્યાદિ ક્વાથ—ગળો પાણા કાળોવાળો, મુંઠ, વાળો, પીત નાપડો, બીલી, અનિવીરની કળી, કાળા પાટ રતાજલી, કડાછાલ કરી-પાતું નાગરમોથ અને હ્રદ્રજવ સર્વનો ક્વાથ કરી ઠંડુ થયા પછી મદ સાથે પીવાથી તાવ અતિસાર તથા રક્તપીત મટે છે.

કાગ લોદર, રસવતી અને આકડાની મારી સરખે ભાગે ત્રણ નેતુ ચુરણ અરડુસીના ક્વાથ સાથે મદ સાથે મેળવી દશ દિવસ પીવાથી મટી જાય છે.

જેઠીમદ સાકર રક્તચંદન અરડુસો અને વાળો એનો છિક ગો કરી મધ તથા સાકર સાથે પીવાથી મટે છે.

આંબ્રાદિ હિમ—આમો, જંબુ અને અર્જુન વૃક્ષ-ધોળો સાબડ (સાદડ) ત્રણે વૃક્ષની છાલને કચરી છગણા પાણીમા રાતના પલાળી મૂકી સવારના પહોરમા ગાળી લેવું તે સવારમા મદ સાથે પીવાથી રક્તપીત રોગ મટી જાય છે.

અષ્ટવર્ગ ચુર્ણ—શતાવરી ૨ ભાગ, આસન જે ભાગ, ભોય-રાગણી ૨ ભાગ અને હુકકરકન્દ જે ભાગ લઈ ચુર્ણ કરી ખાવાથી રક્તપીત મટે છે, તેમજ તાવ, વાતરોગ વૃન્ધ, બ્રહ્મ, શીત શોષ અને દાહ મટે છે. આ ચુર્ણ ગર્ભસંધાનકૃત છે.

કંઠમાળ-ગડમાળા

આ રોગમા મેઢ અને કફને લીધે ગળામા ગાંઠો બાઝી અને મોટી થાય છે અને પાકે છે. નળી બગલ, ખભા, ડોક. ગળુ પેદ અને સાથળોના સાધાઓમા બેર કે લીંબુ જેવડી ઘણી ગાંઠો નીકળી પાકે છે તેને કંઠમાળ કહે છે. ચિતા વાધનુ હાડકું ઘસીને તેમ સિંધવ નાખી ગળા ઉપર માસ છ સુધી ચોપડે તો મટી જાય છે

નગોડ અને વરીયારી પાણીમા વાટી અને ગાંઠો ઉપર લેખ કરવાથી કંઠમાળ મટે છે.

કાયનાર ગુગળ, કિશોળ ગુગળ, ત્રિફળા ગુગળ, ચંદ્રપ્રભાગુટિકા કેસરાદિ ગુટિકા અમૃત ગુગળ, અલત મહાદાદિ કવાથ તથા દશ મૃનાર્ગપ્દ ખાવાથી મટે છે.

ઘોળી ગરણી તથા ઈન્દિવરણાના મુળ અને વજ્ર ત્રણે ગાયન મુતરમા વાટી લેખ કરવાથી ગડમાળ મટે છે

ગોરખમુન્ડીનો સ્વરસ બે પલ પીવાથી ગડમાળ અપચી ગ્રંથક અને કમળો મટે છે તેને અલમ્બુષા સ્વરસ કહે છે.

કાયનારના ઝાડની છાલનો કવાથ મુન્ડના યુગળ સાથે પીવાથી ગન્ડમાલ મટે છે. તેને કાયનારત્વ કવાથ કહે છે.

વરણના ઝાડની છાલનો કવાથ મદ સાથે પીવાથી મટે છે તેને વરણ ત્વચ કવાથ કહે છે.

સર્પવ સરગવાના બી. શણના બી, જવ અને મૃળાના બી એ એએ ચીજો સરખે ભાગે લઈ ખાટી હાસમા વાટી અને લેખ કરવાથી મટે છે તેને સર્પપાદી લેખ કહે છે

નીર્ગુન્ડી તેલ--દુધીઆ વજનાગના નળનો કલક એક ભાગ

તલનુ તેલ ચાર ભાગ નળેડનો રસ સેવન ભાગ તથા પાણી સોળ ભાગ લઈ સર્વને મિશ્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળીને પછી તે તેલને ગાળી લેવું, આ તેલનું નરય આપવાથી કફમાળ મટે છે.

વાત રક્ત પત્ત રોગ

આ રોગથી સાધા હીન થાય છે. શરીર જડ બને છે. અને શરીરે ચાદીઓ પડી ગોળ ચક્રણ (ચાદીઓ) નીકળે છે. ક્ષાથ પગની આગળીઓ વાંકી વળી ખરવા માટે છે, અને આથી ચામડી તપ તપે છે. અને બળતરા થાય છે. શરીર જડ થઈ કાળુ પડે છે. અને આ રોગ આખા શરીરે પસરી જાય છે તે અસાધ્ય ગણાય છે.

પ્રમેહના રોગમા આપેલી ગોક્તુરાદિ ગુગળની દવા આવાથી વાતરક્ત મટે છે.

ગળેનો રસ એ તેલના અને મદ એ મિશ્ર કરી પીવાથી મટે છે.

મંછુષ્ટાદિ ક્વાથ, ચંદ્રપ્રભાદિનુટિકા, કિશેળગુગળ, ગોક્તુરાદિગુગળ. લેમળ ત્રિકળા ગુગળ અને અમૃતામૃતનું સેવન કરવાથી કાયદો થાય છે.

ગરમાળો, ગળો અને અરંડીઆનો ઉકાળો કરી શુદ્ધ ગુગળ ચાર માસા, તથા દાવેલ એ તેલના નાખી પીવાથી વાતરક્ત, માથાનો દુખાવો અને દાહલા મટે છે.

કિપલસરી, રાળ, મીણુ, મજ્જા સરખે ભાગે લઈ વાટી તેમા ચાર ગાળું દુધ નાખી તેલમા ઉકાળી તે તેલ ચોપડવાથી પત મટે છે.

અમૃતાદિક્વાથ ગળો, એરડાનું તૂળ અને અરડુસી એ ત્રણેનો ક્વાથ દિવેલની સાથે પીવાથી આખા શરીરમા થએલો વાતરક્ત મટે છે.

અમૃતાનૂત--લઈ અધકચરી ગળો સોળ ભાગ તથા પાણી

ચોસઠ ભાગ બન્નેને ઉકાળી ચોથો ભાગ પાણી બાકી રહે ત્યારે હેઠે ઉતારી પાણી ગાળી લેવું એ રીતે તૈયાર કરેલો ગળોનો કાઢો (ઉકાળો) સોળ ભાગ, દુધ સોળ ભાગ, ઘી ચાર ભાગ અને ગળોનો કદક એક ભાગ લઈ બધી ચીજો એકઠી કરી ઘી બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી લેવું. આ ઘી પત્ત રોગ તથા ભયંકર કોડ મટાડે છે.

કોક્ષાદિ ક્વાથ—આસન અને ગળોનો ક્વાથ કરી સહજ હિને હિનો પાવાથી વાતરકત મટશે. ચળી પાળવાથી ૨૧ દિવસમાં વાતરકત મટશે.

હરસ મસા

વાતદિદોષો કોપાયમાન થઈને ત્વચા મસા અને મેદને ફુટ કરીને ગુદાની આસપાસની કીનારી ઉપર અથવા અદર સફરની અંદર શીરાઓ (માસના અંદરેના જાગા ફૂલીને) વધવાથી જે મસા થાય છે. તેને હરસ કહે છે.

નાગકેસરનું ચુર્ણ, કાગ ત્રય તથા સાકર સાથે માખણમાં આપવાથી મટે છે.

સુરણપુટપાક પચસમચુર્ણ મરીયાદિ, શમશર્કરા ચુર્ણ, હર્શરોગ નુટિકા, પથ્યાદિ તથા પ્રાણાદિક ગુટિકા તથા અહતસુરણવટી આપવાથી મટે છે.

પીંપળ, સિંધવ, કે સરસદીઆના કેળા એ સર્વને થોરના કે આકડાના ચીંચી વાટેલો કદક હરસ ઉપર લગાડવાથી હરસ મટે છે.

મુંઠ સાંટોડી અને ચિત્રક સર્વનો ઉકાળો કરી દુધમાં પીવાથી હરસમાં ઘણો ફાયદો થાય છે. દશમુળારીટ, કુંકળવલેહ આપવાથી મટે છે.

પીપળાની લાખ. હળદર જેડીમદ, મજીહ, નીલવમળ સર્વને

સરખે ભાગે લઘ વાટી બકરીના દુધ સાથે રોજ ૨ ટાક ૪૯ દિવસ ખાવાથી હરસ મટે છે.

લીંબોળીની મીંજ, અને એળીઓ બને બરાબર વાટી પાણી સાથે ખલમાં લસોટી અકેક રતીની ગોળીઓ વાળી રોજ ૨૧ દિવસ સુધી ૨ ગોળી રસવાંતીના રસ સાથે સવારમાં પીવાથી દુઝતા મસા મટી જાય છે.

હુપુષાદિ ચુર્ણ—પલાસી, હરડાં, બહેડા, આમળા, ત્રાયમાણુ, લીન્ડીપીંપર, દારૂડીનું મળ, નસોતર, કાટાવાળા થોરનું મુળ, કકુ, ઘોડા-વજ, ગળીનો છોડ, સિંધવ અને સંચળ સરવે ચીજો સરખે ભાગે લઘ ચુર્ણ કરી ઉના પાણી, દાડમનો રસ, ગાયનું મુતર વિગેરે અનુ-પાનો સાથે આપવાથી હરસ મટે છે. તેમજ અજીર્ણ, બરોળ, કમળો, પાંડુરોગ, કોહ, ઉદરોગ અને આધ્માનવાત રોગ મટે છે.

સુરણવટીકા—સુકા સુરણનું ચુરણ ૩૨ ભાગ, ચિત્રો ૧૬ ભાગ શુન્ઠ ૪ ભાગ અને મરી ૨ ભાગ સર્વે સરખે ભાગે લઘ ચુર્ણ કરી તેમા તેનાથી બમણો ગોળ નાખી તેને ચુર્ણ સાથે ભેળવી ગોળીઓ વાળવી તે ગોળીઓ ખાવાથી હરસ મટે છે, સંધિવાના રોગમા કહેલું પંચસમ ચુર્ણ ખાવાથી આ રોગ મટે છે.

જલંદર-જલોદર

આ રોગમા શરીરની ચામડી નીચે પાણી એકઠું થઇ આખા શરીરે સોજા ચઢે છે અને પેટ ઉપર સોજો ચઢે છે. પેટમા પાણી ભરાય છે, પાણી ભરાયાથી પેટ મોટું દેખાય, ચારે બાજુ શુળ ધ્રુટે અને પેટ લચક લચક હાલે છે તથા પાણીને વહેનારી નસો અશક્ત થઇ જાય છે.

જવખાર સિંધવ અને ત્રિકટુનું ચુર્ણ ગાયત્રી છાસ સાથે પીવાથી જલોદર મટે છે.

સિંધવ અને રાષ્ટ્ર સરખે ભાગે વાટી ગાયના મૂત્રમા પીવાથી મટે છે.

પુનર્નવાદી ક્વાથ—સાટોડી, દારૂહળદર, કડુ, પરવળ, હરડે, લીબડો, મોથ, સુંઠ, અને ગળો સર્વનો ઉકાળો કરી તેમાં શુદ્ધ કરેલો ગુગળ તથા ગાયનું મુતર નાખી સવારમા ખાવાથી જળોદર મટે છે. ઉપરાત ઉદરરોગ, પાડુ, શુળ, અને શ્વાસ મટે છે.

પંચકોલચુર્ણ—લીંન્ડીપીપર, ચવક, શુન્ઠ, ગંઠોડા અને ચિત્રો સર્વનું ચુર્ણ કરી ખાવાથી ઉદરરોગ, જળોદર, કફ, શ્વળ અને બરોળ તથા ગુદમ રોગ મટે છે.

મરીચાદિ ચુર્ણ—મરી, ચિત્રો અને સચળ ત્રણેનું ચુર્ણ ઘાસ સાથે નિત્ય ખાવાથી ગ્રહણી ઉદરરોગ, બરોળ, હરસ, મદાગ્નિ રોગ અને ગુદમરોગ તથા જલ્દર મટે છે.

અજીર્ણ—મદ જઠરાગ્નિ.

ખાધેલો ખોરાક પચે નહિ, અંધકાશ થાય, અથવા એકદમ ઝાડા થઈ ન પચેલો ભાગ નીકળી જાય, અને બૃષ્ણ લાગે નહિ, પેટ ચઢે, ખાટા એડકાર આવે, માથું ચઢે વિગેરે થઈ બૃષ્ણ લાગતી નથી તેને અજીર્ણ કહે છે.

સિંધવ ૧ ભાગ, પીપરી મળના ગંઠોડા ૨ ભાગ, પીપર ૩ ભાગ, હરડે ૭ ભાગ, ચવક ૪ ભાગ, ચિત્રક ૫ ભાગ, અને સુંઠ ૬ ભાગ મિશ્ર કરી ચુર્ણ કરવું, તે ખાવાથી સર્વ પ્રકારના અજીર્ણ મટે છે. અગ્નિકુમાર રસ, લઘુકાવ્યાદિ રસ (ભાગ ૨ જુઓ) આપવાથી મટેછે. લસણ, જીરૂ, સિંધવ, સંચળ, સુંઠ, મરી, પીપર, અને હીંગ સરખે ભાગે લઈ ચુરણ કરી લીંબુના રસમા ગોળીઓ વાળવી તે આપવાથી તુરતજ અજીર્ણ મટે છે. તેને લસણાદિ ચુરણ કહે છે.

ગુડપિપ્પલી વટીકા—લીંડીપી પર ૧ ભાગ અને ગોળ ૧ ભાગ લઇને તેની ગોળી વાળી ખાવાથી મટે છે.

અગ્નિમુખ ચુર્ણ—પાયક ચુર્ણ--લશનાદિ, વજ્રાક્ષાર ચુર્ણ, હરીત્યકાદિ ચુર્ણ આપવાથી મટે છે.

મન્દુરવર્તિ—હરડા, ખહેડા, આંબળા, મુંદ, મરી. લીંડીપી પર ચવક, પીપરીમળના ગંડાડા, ચિત્રો, દેવદાર, સુવર્ણ માક્ષીક ભખ્મ (આ ભખ્મ બનાવવાની રીત વૈદ યાને વૈદકના ૨ જ ભાગમાં જોવી) તજ, દારૂ હળદર નાગરમોથ અને વાવડીંગ સવ અકક કર્ષ લઈ ચુરણ કરી તેમનાથી બમણી મન્દુરભામ (આ ભખ્મ બનાવવાની રીત આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં જોવી.) નાખી તેમાં આઠ ગણું ગાયનું મૂત્ર નાખી ઉતુ કરી પકાવવું પછી ગોળી વાળવી તે ગોળી છાસની સાથે પીવાથી અજીર્ણ મટે છે તથા બરોળ, કમળો, પાડુ, પરમીઓ, હરસ, કેટ, કદ, બરોળ અને ઉસ્તમ્બ રોગ મટે છે.

સિન્ધુવામક ચુર્ણ—સિન્ધવનું ચુરણ દૂરી ઉના પાણી સાથે ખાવાથી ઉલ્ટી થઈ અને અજીર્ણ મટી જશે. શખવટી તથા ગધક વટી આપવાથી મટે છે.

હીસ્તીરીઆ

માનસિક નબળાઇથી આ રોગ થાય છે. આ રોગ થવાથી દરદી બધું દોગ કરે છે. જેમકે, ખેચ તાણ, હસવું, રડવું, ધુણવું, ખુમે. પાડવી, ગોળો ચડવો, ઉલ્ટી થવી, બોલવું બધ થવું, છાતીમાં હીક આવવી વિગેરે ચિન્હ આ રોગથી થાય છે તેમજ ચમક થાય છે અને તાણ આવે છે.

મહારાસ્નાદિ ક્વાથ, તથા યોગરાજ ગુગળથી મટે છે.

હીંગાપ્ટક ચુર્ણ ૩ ગ્રામ, હરડે ૬૦ ૧ ગ્રામ, અને ઝીન્સી વેલે-
રીન ૩ ગ્રેન મિશ્ર કરી પડીકાં વાળી દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી
સાથે ફાકવા જેથી ફાયદો થાય છે.

હીંગાપ્ટક ચુર્ણ ૪ ગ્રામ, ઝીન્સીવેલેરીન ૬ ગ્રેન, આમોન્યા
કલોરાઇડ ૧૦ ગ્રેન, સોડા બાય કાર્બોનાસ ૧૫ ગ્રેન અને આમોન્યા
બ્રોમાઇડ ૧૫ ગ્રેન મિશ્ર કરી ચાર પડીકા કરી દિવસમાં ચાર વાર
ફાકવાથી મટે છે.

સુંઠ, પીપર મરી અને હીંગ સરખે ભાગે ચુરણ કરવું તે
આજવાથી, ચોપડવાથી કે સુંઘવાથી હીરડીરીઆ મટે છે.

સ્ટ્રોકન્યા ગ્રેન ૧, એક્સ્ટ્રાક્ટ બેલાડોના ૮ ગ્રેન, વાલેરીયનેટ
ઓફ ઝીંક ૨૪ ગ્રેન તે સર્વમાં એક્સ્ટ્રાક્ટ હાઇપોસાયમ જોડ્યે
તેટલું મિશ્ર કરી ૨૪ ગોળી કરવી અને જમીને અકેક ગળી લેવી.

બંધકોષ

આ રોગથી ઝાડો ઉતરતો નથી અને ઝાડાનો બંધ થાય છે
ત્યારે બંધકોશ થાય છે

નસોતર ૨ ભાગ, પીપર ૪ ભાગ, અને હરડા ૫ ભાગ તેની
ગોળની સાથે ગોળી કરી ખાવાથી બંધકોશ મટે છે.

કૃણાદિ ચુર્ણ

લીન્ડીપીપર એક રૂપિઆભાર, નસોતર ૧ પલ, ખાડ એક
પલ લઈ ચુરણ કરી મદમા રૂપિઆ રૂપિઆભારની ગોળીઓ કરવી તે
ગોળી ખાવાથી બંધકોશ મટશે તથા ઉદરરોગ, કફ અને પિત્ત તથા
આદ્માન વાત પણ મટે છે.

દીવેલ એક ભાગ, હરડા બહેડા અને આપળાનો ઉકાળો બે
ભાગ મિશ્ર કરી પીવાથી જીલામ થઈ બંધકોષ મટે છે

નસોતર, ઇંદ્રજવ, લીન્ડી પીપર અને સુંઠ સર્વ સરખે ભાગે લઈ તેમનું ચુરણ કરી તે ચુરણ મદ સાથે ખાવાથી જીલાબ થઈ બંધકોષ મટે છે.

અગ્નિમુખચૂર્ણ, ચિત્રકાદિચૂર્ણ, ત્રિફલાપિપ્પલીચૂર્ણ ત્રિવૃતાદિ-ચૂર્ણ, પવિત્ર ચૂર્ણ અને મળશુદ્ધિનું ચૂર્ણ આપવું.

ચુંક-આંકડી.

આ રોગથી પેટમાં ચુંક આવે છે, અને શુળો ભોંકાય છે અને આંતરડાનો મળ ચુંથાય છે તેને ચુંક કહે છે.

ઐરંડાનું મુળ, ધાણા, ખીડ લવણ, જવાસા, હરડે અને હીંગ સર્વનું ચૂર્ણ કરી ફાકવાથી ચુંક અને શુળ મટે છે.

હીંગ, તેલ અને સિંધવને ગાયના મૂત્રમાં વાટી ઢુંટી ઉપર લેપ કરવાથી ચુંક તથા શુળ મટે છે.

અજમો. સિંધવ, સેકેલી હીંગ, જવખાર અને હરડેની ગાલ ચૂર્ણ કરી છ માસા ઉના પાણી સાથે ખાવાથી ચુંક તથા શુળ મટે છે.

સુંઠ, હરડે, પીપર, નસોતર અને સંયળ સરખે ભાગે લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી ઉના પાણીની સાથે ખાવાથી સર્વ પ્રકારના શુળ આક્રો, પેટના રોગ, મસા અને આમવાયુ મટે છે.

કોલમ, સુંઠ તથા કાળા મરીનો બૃકો અર્ધા અર્ધા ભાર, અને અદીણ ૧ ઘઉંભાર તે ચારે ચીજ મદમાં વાટીને ચટાડવાથી મટશે.

ઉના પાણીમાં ત્રણથી ચાર ચમચા કાચું દીવેલ પીંધાથી મટે છે.

સુંઠ, સંયળ, કાળા મરી, પીપર દરેક અર્ધા ભાર તથા સીંધવ ૩. ૨ ભાર લઈ વાટી લુગડે ચાળી બે ભાગ કરી. એક ભાગ મદ સાથે ખાવાથી તથા ઉપર ઢુંટીનાનો નસ પીવાથી મટે છે.

આરગ્વધાદિ ક્વાથ, ઐરંડ ક્વાથ પથ્યાદિ ક્વાથ અજમોદાદિ ચૂર્ણ, શંખવટી તથા હીંગાષ્ટક ચૂર્ણ આપવાથી મટે છે.

ગુદમ—પેટનો ગોળો—પેટ ચડવું.

ઝાડનો કબજો થવાથી કે અજીર્ણ થવાથી પેટમાં વાયુને ભરાવો. અછ પેટ ડુલી ડમડમાટ થાયછે, અને શ્વાસ રૂંધાય છે તેને ગુદમ કહેછે.

એરંડાનું મૂળ, બીલીનો ગર્ભ, પીંપળાનું મુળ અને શુંઠ સર્વનો ઉકાળો કરી, સિંધવ તથા બીડલવણુ અને શેકેલી હીંગ તેમા નાખી પીવાથી ગોળો મટે છે.

કુવારના પાદનો ગરબ ના તોલો લઈ તેમા ગાયનું ઘી મિશ્ર કરી તેમા, ત્રિકટું, હરડે અને સિંધવ સર્વનું ચુરણુ કરી ભભરાવી ખાવાથી ગોળો મટે છે.

અજમેા શેકેલી હીંગ સિંધવ, જવખાર, સંચળ અને હરડેની ઘાલ સરખે ભાગે લઈ વાટી ચુર્ણુ કરી ૨ ટાક પાણી અગર ત્રાક્ષાસવ સાથે ખાવાથી ગોળો મટે છે.

ઉષ્કાદિચૂર્ણ—મુત્રકચ્છના રોગમા આપેલુંછે. તે ખાવાથી મટે છે.

હરડે અને રંગતરોહીડો બંનેનો કવાથ કરી જવખાર અને લીન્ડીપીંપરના ચુરણુ સાથે સવારના પહેારમા પીવાથી મટે છે, વળી બરોળ, યદૂત અને ઉદરરોગ પણ મટે છે.

ગૃહદાડિમાન્ટક ચૂર્ણ—દાડમની ઘાલ આલપલ. લીન્ડી પીંપર, પીંપરીમળના ગઠોડા, અજમેા, મરી, ઘાણા, જીર, અને શુંઠ અકેક પલ વંસલોચન રૂપિઆભાર, તજ, તમાલપત્ર, એલચી અને નાગકેસર ચારે એક કોલ લઈ સર્વનું ચુરણુ કરવું તે ખાવાથી ગુદમ મટે છે તથા અતિસાર, ક્ષય, ગ્રહણી, મન્દાગ્નિ, સળેખમ અને ઉદરસ મટે છે.

શંખવટી વજ્રક્ષાર ચુર્ણુ, અભયાદિ મોદક તથા અભયારીષ્ટ નેમ કુમારીકાસવ (ભાગ ૨.) આપવાથી મટે છે.

કૃમી-કરમ પડવા.

પેટમા નાના આતરડામા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે તેને કરમ કહે છે. શરીરના અને બહારના ભાગમા રહેનારા ૨૧ કૃમીઓ છે તે રોગને કૃમીરોગ કહે છે.

સુદ, વાવડીંગ, અને બિલામાનું ચુર્ણ મદમા ચાટવાથી કરમ મટે છે ઈંદ્રિયવનુ ચુર્ણ હીંગ સાથે ખાવાથી કરમ મટે છે.

કુખીનો કે ખાખગના બીજનો રસ ચોખાના ઘોવણુ સાથે ચાટવાથી કૃમી મટે છે.

વાવડીંગ, સિંધવ, કંપીલો, હરડેની છાલ અને જવખાર સવે સરખે ભાગે લઘુ વાટી ૨ ટાક છાસની સાથે પીવાથી કરમ મટે છે.

ચિત્રકાદિ ચુર્ણ—ચિત્રા, હરડા, બહેડા, આંખળાં, નાગરમોથ વાવડીંગ, સુદ, મરી અને લીંડીપીંપર સર્વે સરખે ભાગે લઘુ તેમનું ચુરણુ કરવું અને પછી સાથે તેટલીજ લોઢાની ભખમ મેળવી મદ તથા ઘી સાથે ચાટી ઉપર છાશ અગર ગાયનુ મૂત્ર પીવાથી કૃમિ મટે છે. તથા પાડુ રોગ હ્રદ-રોગ, ભગન્દર, કોઠ, ઉદરરોગ, મદાગ્નિ અને અશ્મી મટે છે.

ત્રિક્ષલાદિ કવાથ—હરડા, બહેડા, આંખળા, દેવદાર, નાગરમોથ ઉન્દરક અને શરગવાની છાલ એ સર્વનો કવાથ કરી લીંડીપીંપર અને વાવડીંગના ચુર્ણમા ખાવાથી કૃમિઓ મરો જાય છે અને કૃમિ રોગ મટે છે. વાળો પણ મટે છે.

કૃમી કુહારરસ, રામબાણુ રસ (બીજા ભાગ જુઓ) તથા કૃમિધન ગુટિકા ખાવાથી મટે છે.

દિલ્લી.

શરીરના વાત, પિત્ત અને કફ દોષો ને વાયુ વિકારવાળો થઈ

અને સુખ વાટે ઉલટી થઇ ઓકારી કાઢે છે તેને ઉલટી કહે છે.

એલાદિચૂર્ણ, જ ખુસ્વરસ, ચવાનીખાડવચૂર્ણ તેમ હરડેનું ચુરણ મદ સાથે ચાટવાથી ઉલટી મટે છે. દુધ તથા ચુનાનું નીતરેલું પાણી પીવાથી ઉલટી મટે છે. દ્રાક્ષ ૪ તોલા અને આમળા ૪ તોલા દોઢ શેર પાણીમાં પલાળી ચોળી કાઢી તેમાં ચાર તોલા મદ અને સાકર નાખી પીવાથી ઉલટી મટે છે.

એલચી, ડાગરની ધાણી, લવીંગ, નાગફેસર, લીડીપીંપર, કાંગ, બેરના દળીઆની મીજ, મોથ અને સુખડ સરખે ભાગે લઇ ચુર્ણ કરી તે ચુરણ એક તોલો અને મદ ૨ તોલા તથા સાકર ૨ તોલા લઇ મિશ્ર કરી ચાટવાથી ભયંકર ઉલટી એકદમ બંધ થાય છે.

તૃંઆદિચૂર્ણ—કાકડાશીંગી, અતિવિષતી કળી અને લીન્ડી પીંપર ત્રણેનું ચુરણ કરી મદ સાથે ચાટવાથી ઉલટી, તાવ અને ઉલટી મટે છે.

પટોલાદિ ગણુ ક્વાથ--પટોલ, રતાજલી, મેરવેલ, કહુ, કાળી-પાટ અને ગળો સર્વનો ક્વાથ પીવાથી ઉલટી મટે છે તથા પિત્ત, કફ જ્વર બળતરા અને કન્ડુ મટે છે.

ગુદુચાદિગણુ ક્વાથ--ગળો, ધાણા, લીંબડાની છાલ, રતાજલી અને પદમક પાચેનો ક્વાથ કરી પીવાથી ઉલટી મટે છે તથા સર્વ પ્રકારના તાવ તૃણા, અરચી, બળતરા મટે છે અને જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરે છે.

હૃદય રોગ--(રક્તશય) મૂર્છા.

આ રોગથી કેર આવે છે. છાતીમાં વીણા ચુંથા થાય છે, છાતી ધોવાય છે. હૃદયમાં ચીરાતું હોય તેવું દરદ થાય છે અને શોષ પડે છે. તથા વ્યથા થાય છે.

સીતોપલાદિચુર્ણ દશમળ ક્વાથ તથા દ્રાક્ષાસવ (ભાગ ૨)
આપવાથી મટે છે.

પીંપળનું ચુરણ અને માખણ બીજોરાના રસમા ખાવાથી શુળ,
હૃદય રોગ અને ક્ષય મટે છે.

કાસઝી, બળદાણા આસુંદરાના ક્વાથથી તથા જોડીમધના
કલ્પથી પકાવેલું ઘી ખાવાથી હૃદયરોગ મટે છે.

શેકેલી હીંગ, ચિત્રો, સુંઠ, વજ, હરડેદળ અને જવખાર, પીં-
પર, બીડલવણ, સંચળ, પૂંકરમળ અને ઉપલેટ સર્વનું ચુર્ણ કરી જવના
પાણી સાથે પીવાથી શુળ, હૃદયરોગ, અજીર્ણ અને કોલેરા મટે છે.

પીંપરનું ચુર્ણ મદમા ચાટવાથી મૂર્છા મટે છે.

મીઠી દાડમના રસમા સાકર મેળવી શરબત કરી પીવાથી મૂર્છા
મટે છે.

કાંકાયન ગુટિકા—અજમો, જરૂ, ધાણા, મરી, ગરણીનાબી, બોડી
અજમોદ, કલાજીજરૂ એ ચારે ઔષધ ચાર ચાર શાણુ, શેકેલી હીંગ
છ શાણુ, જવખાર, સાજીખાર, સિન્ધવ સંચળ, બીડલવણ, મીઠું,
વડાગરૂ મીઠું અને નસોતર એ આઠે દવા આઠ આઠ શાણુ. તેપાળાનું
મળ, કચુરો, પુંકળ મુળ, શહતર, વાવડીંગ, દાડમની દાલ, હીમજ
ચિત્રો, અમ્મતવેતસદળ અને સુંઠ એ નવ દવાઓ સોળ સોળ શા-
ણુ એ રીતે ઉપરની સર્વ દવાઓનું ચુરણ કરી બીજોરાના રસમા
ગોળા વાળવી તેને કાકાયન ગુટિકા કહે છે તે ઘી દુધ કે મદ કે હિના
પાણી સાથે ખાવાથી ગોળો મટે છે મધ સાથે ખાવાથી. વાયાનો
ગોળો, ગાયના દુધ સાથે ખાવાથી પિત્તગુલ્મ, ગાયના મુત્ર સાથે
ખાવાથી કફ ગુલ્મ, દસ મળ સાથે ખાવાથી ત્રિદોષ ગુલ્મ તથા
ઉંટડીના દુધ સાથે ખાવાથી સ્ત્રીઓનો રક્ત પ્રદર મટે છે. ઉપરાત
હૃદયરોગ, ગ્રહણી, શુળ, કૃમીરોગ અને હરસ મટે છે.

યદૃત (લીવરનો) રોગ—કાળજીનો રોગ

અન્ન પચાવવાના પકવાશયમા હરકત થવાથી યદૃત રોગ થાય છે. કાળજીમા લોહીનો સચય થવાથી, યદૃતના મોજ અગર વમનથી, કાળજીમા ચરખીનો કે પીત્તનો વધારો થવાથી અને યદૃતના કામમા વધઘટ થવાથી કાળજીના (લીવરના)રોગ થાય છે. અને જાડો કબજ થાય છે. ઉલટી થાય છે, પેટ ચઢે છે. કાળજી મોસાઈ જવાથી કંઠણ થાયછે, અજીર્ણ થઈ કમજો થાય છે.

કુંવરપાડાનો રસ, હળદરનું ચુર્ણ મેળવી પાવે.

કમજો.

આ રોગથી શરીર શીકડું પડે છે તથા પીગું થાય છે અને સુકાઈ જાય છે ચામડી આખ, નખ, મોઢું, જાડો. પેશાબ અને શરીરનો સર્વ રંગ પીજો થાય છે, અન્ન પચે નહિ. શરીર નબળું પડે અન્ન ખાવા ઝીપર અરચી થાય છે.

ગળોનો રસ પીવાથી કમજો મટ છે

હળદર, હરડા બહેડા અને આમળા ગરો, મુક, પીપર, મરી અને લોઢાની બખ્ખનુ સગ્ગે ભાગે ચુગણુ કરી મદ તથા ઘી સાથે ખાવાથી કમજો મટે છે.

ત્રિફળાદિ કવાથ આપવાથી મટેછે. કૃત્તે કવાથ આપવાથી મટેછે.

કરીઆતુ. કડુ, દેવદાર, દારૂદગ દર, મેથ, ગળો, કડવા પર વળ, રાતો ધમાસો, પીતપાપડો લીમડાની અંતર છાલ, મુક, મરી પીપળ, ચિત્રક, ત્રિફળા અને વાવડીગ સવને સગ્ગે ભાગે લઘ ચુર્ણ કરી વરુથી ચાળી તેના જેટલી લોહ બખ્ખ નાખા મદ તથા ઘીમા ગોળા એવાળી ગાયત્રી જાડી છાસ સાથે ટાક ૧ રોજ ખાવાથી કમજો મટેછે.

કડવા લીમડાની અંતર છાલને ઉકાળે પીવાથી કમજો મટે છે.

ગળે, દારૂળદર, ત્રિકુળા (હરડા બહેડા અને આમળા) દારૂળદર અથવા લીમડાના રસમાં મદ નાખી પીવાથી મટે છે.

મુન્ડી (ગોરખ મુન્ડી) તે સ્વરસ એ પણ પીવાથી અપચી ંથી. કઠમાળ અને કમળો મટે છે.

હરડે, બહેડાં, આંબળા, એ ત્રણેનો રસ મદમા પીવાથી તેમજ દારૂળદરનો રસ મદમા પીવાથી કમળો મટે છે.

હરડાં, બહેડા, આંબળાં, ગળે, કડુ લીમડાની છાલ, કરીઆર્તુ, અને અગડુસી એ સર્વનો ક્વાથ મધ સાથે પીવાથી કમળો તથા પાડુ રોગ મટે છે.

કુટબવલેહ—અધકચરી કડાછાલ દશ શેર લઘ એક દ્રોણ પાણીમાં ઉકાળવું અને ચોથો ભાગ પાણી બાકી રહે ત્યારે નીચે ઉતારી ગાળી લેવું તેમાં ત્રીસ પણ ગોળ નાખી અને ફરી ઉકાળવું અને જાડો થવા આવે ત્યારે, રસવન્તી, મોચરસ, સુંઠ, મરી, લીન્ડી પીપર, હરડાં, બહેડા અને આમળા, રીસામણી, ચિત્રો, કાળીપાટ, બીલી ઇંદ્રજવ, ઘોડાવજ, બીલ મું, અતિવિષની કળી, વાવડીંગ અને વાળો સર્વ એક એક પણ લઘ તેનું ચુર્ણ કરી તેમાં નાંખવું ત્યાર પછી એક કુડવધી ઉપરના પાકમાં નાખી તેને તાવેતાથી હલાવીને હેઠે ઉતારવું એ અવલેહ ટાટો થાય ત્યાર પછી એક કુડવ મધ તેમાં નાંખવું આ કુટબવલેહ ખાવાથી કમળો સર્વ પ્રકારના હરસ, અતિસાર, ગ્રહણી, પાડુ, રક્ત પિત, અમ્નલપિત, શોષ, કાશ્યપ્રવાહિકા. અને અપચો મટાડે છે તે અવલેહ બકરીના દુધની છાસ. દુધ. દહીં, ઘી અગર પાણી સાથે ખાવો અને ચરી પાળવી.

બરોળ ગિલહા

દરેક જણને પેટની ડાખી બાજુમાં હાલના નીચેના ભાગમાં

લોહીના મુળ સ્થાનરૂપ નસોનું મુળ છે તેને બરોળ કે પિત્તહા કહે છે તે લોહી ખરાબ થવાથી કફ પ્રકોપ પામી બરોળને વધારે છે અને જેથી દિવસે દિવસે શરીર નબળું પડી જઈ સુકાવા લાગે છે અને પેટ વધે છે. જીર્ણ તાવ આવે, જઠરાગ્નિ મંદ થાય શક્તી કમી થાય અને ડાઘી બાળુનું પેટ વધવા માટે છે તથા ઘણો જીવ આ-
કુળ વ્યાકુળ થઈ જાય છે.

વાવડીંગ, ઇંદ્રવારણાનું મૂળ અને ચિત્રા સરખે ભાગે લઘુ તેથી બમણો દેવદાર, ત્રણ ત્રણી સુંઠ અને સાટોડીના મુળ તથા ચાર ઘણા નસોતરના મુળ લઘુ સર્વનું ચુરણ કરી નવટાક બાર ઊના પાણી સાથે કાકતી બરોળ મટે છે

લસણ, પીપળીમૂળ અને હરડેદળ બરાબર લઘુ ઝીણું ચુરણ કરી ૨ ટાક બાર ગાયના મૂત્ર સાથે ખાવાથી બરોળ મટે છે.

પીપ્પલી ચુર્ણ, દશમળારીષ્ઠ, મંદુરવટી તથા વર્ધમાન પીપ્પલી ખાવાથી મટે છે.

કેસરનો રસ મદ સાથે પીવાથી મટે છે.

જવખાર, વાવડીંગ, પીંપળ અને કરંજનું મૂળ સર્વ સરખે ભાગે લઘુ ખાડી ક્વાથ કરી પીવાથી બરોળ તથા ચક્રત મટે છે.

કુંવારના પાદાનો રસ હરદળના ચુર્ણ સાથે પીવાથી બરોળ અને અપચી નામની ગાડો મટે છે.

તાલીસાદી ચુર્ણ—તાલીસ પત્ર એક રૂપિઆ ભાર, મરી બે રૂપિઆભાર, સુંઠ ૩ રૂપિઆભાર, લીન્ડીપીંપર ચાર રૂપિઆભાર, વંશલોચન પાંચ રૂપિઆભાર, એલચી તથા તજ બંને અર્ધા અર્ધા રૂપિઆભાર, કલમ લખ્મ આઠ રૂપિઆભાર, તાંબાની ભખ્મ આઠ રૂપિઆભાર અને સાકર ૩૨ રૂપિઆભાર સર્વે લઘુ અને પ્રથમ વનસ્પતિ

જવાનુ ચુરણ કરી પછી તેમા ૭ ખો તથા સાકર મેળવવી આ તાલી-
સાદી ચૂર્ણ ખાવાથી ઉદરસ, દમ, તાવ, ઉલટી ઝાડો, શોષ, આમ
વાત, બરોળની ગાહ, ગ્રહણી, અને પાહુ રોગ મટે છે.

સ્ત્રીના આર્તવ દોષ.

નષ્ટાર્તવ

આર્તવદોષ કે જે સ્ત્રીઓને દર માસે રતુ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે
રજ્જોદર્શન કે રતુ વાળી થાય છે અને અટકાવ આવે છે તેને કહે છે.

આર્તવ ત્રણ પ્રકારના છે. નષ્ટાર્તવ, પીડીતાર્તવ અને અતી-
આર્તવ. નષ્ટાર્તવ એટલે રતુવતી થાય છે, ત્યારે આર્તવ એટલે રતુ-
આવ ખીલકુલ ન થવો તેને કહે છે. કુમારકાસવ તથા લોહાસવથી
મટે છે. મહારાસ્નાદિ ક્વાથ (ગર્ભપાતના રોગમા જુઓ) કન્યાલોહાદિ
ગુટિકા તથા યોગરાજ ગુગળથી મટે છે.

ટંકણુ ૧ વાલ, એળીઓ, ૧ રતી અને મંદુર ૧ રતી તેની
ગોળી કરી પાણી સાથે ખાવાથી નષ્ટાર્તવ મટે છે.

મજ્જા, ત્રિકુળા ગળો, સોનામુખી, લીમડો, કટુ અને દારૂણદર
એ સર્વે ચીજો સરખે ભાગે લઘુ તેનું ચુરણ કરી તેમાથી ૦૧ કે ૦૨
તોલો પાણી સાથે ખાવાથી નષ્ટાર્તવ મટે છે.

એળીઓ ૧૦ તોલા, હીરાકસી ૭૦ તોલા, તજ ૫ તોલા,
એલચી ૫ તોલા, સુંઠ ૫ તોલા અને ગુલકદ ૨૦ તોલા સર્વની
અખે વાલની ગોળી કરી તે સવાર સાજ અકેક ગોળી પાણી સાથે
ખાવાથી નષ્ટાર્તવ મટે છે.

હાંગ, સચળ, સુંઠ, પીંપર, મરી, બારીંગ સર્વ સરખે ભાગે
લઘુ તેનું ચુરણ કરી ગરમ પાણી સાથે એકેક તોલો ખાવાથી નષ્ટાર્-
તવ મટે છે.

એળીઓ ૨૦ ગ્રેન, હીરાખેળ. ૬૦ ગ્રેન, અને સેવીન ઓષધ

૧૨ મીનીમ સર્વને કોકમના તેલ સાથે ઘૂંટી સારી સોગઠી કરી દરરોજ રાત્રે અઢેકી પહેરાવવી અને સારો ખોરાક આપવો તેથી મટે છે.

એળાઓ ૧ ગ્રેન, કે ૧ ગ્રેન, હીરાબોળ ૨ ગ્રેન અને એક્સ્ટ્રાક્ટ જનશ્યન ૧ ગ્રેન મે.વી એક ગોળા કરવી અને દિવસમા ત્રણ વખત લેવી.

ટંકણખાર ૧ વાલ, એળાઓ ૧ રતી અને મંદુર ૧ રતી તેની ગોળા કરી ખાણી સાથે ખાવાથી નષ્ટાર્તવ મટે છે.

કષ્ટાર્તવ

અ. રોગમ. સ્ત્રી રતુવતી થાય છે ત્યારે રતુઆવ થતી વખતે વેદના થાય છે. એટલે કષ્ટ પડે છે.

યોગરાજ ગુગળથી મટે છે. કુમારીકાસવથી મટે છે.

અશીણુ ૧ ભાગ અને કપુર પાચ ભાગ લઈ તેમા ગોળ નાખી ગોળા કરવી. તે ૧ રતીથી ૨ રતી સુધીની ગોળા સવાર સાંજ ખવરાવવાથી કષ્ટાર્તવ મટે છે.

ગુંદરપાક ખાવાથી પણ મટે છે.

આયોડાષ્ટ ઓઈલ ૪૦ ગ્રેન, અશીણુ ૪૦ ગ્રેન, એક્સ્ટ્રાક્ટ બેલાડોના ૧૨ ગ્રેન તે સર્વમા જોઈએ તેટલું કોકમનું તેલ મેળવી આઠ સોગટી કરવી અને રાતના અઢેક સોગટી યોનીમા પહેરવી.

પેદુપર ગરમ ખાણીનો શેક કરવાથી મટે છે.

ટંકણખાર ૧ વાલ અને શેકેલું અશીણુ ૧ રતી બનેને ગોળા કરી ખાવાથી કષ્ટાર્તવમા થતો દુઃખાવો નરમ કરી રતુનો ખુલાસો કરે છે.

મંદુર એળાઓ અને ટંકણખાર મિશ્ર કરીને ખાવાથી કષ્ટાર્તવ મટે છે.

અતિઆર્તવ--લોહિવા

રતુવાળી સ્ત્રીને લોહી ઘણું જ વહે અથવા એક માસને બદલે થોડા થોડા દિવસે વારંવાર રતુ આવે છે. તેને લોહીવા કે રક્તપાત કહે છે. અદ્રપ્રભાથી ગુણ થાય છે.

શેમગાનું મુળ ના તોલો ખાવાથી મટે છે.

ઔથમીજીરાને પાણીમા નાખી લુઆમ કરી ખાવાથી અતિઆર્તવ મટે છે.

રસવંતી, ઇંદ્રજવ, અતિવિષની કળા, કડાછાલ, ધાવડીનાં પુલ અને સુંઠ સર્વ સરખે ભાગે લઈ તેનું ચુરણ કરી તેમાંથી ના કે ના તોલો ખાવાથી અતિઆર્તવ મટે છે.

ફટકડી ૩૦ ગ્રેન, હીરાકસી ૬ ગ્રેન અને ડીલ્યુટ સલ્ફ્યુરીક એસીડ ૩૦ મીનીમ તથા તજનું પાણી ૪૦૦ આસ સર્વને મિશ્ર કરી ત્રીજો ભાગ દર ચાર ચાર કલાકે આપવો.

અતિવિષની કળા ખીલી, મોથ, ઇંદ્રજવ, સુંઠ, ધાવડીના પુલ, પીપર મરી સર્વનું ચુરણ કરી ખવરાવવાથી લોહાવા મટે છે.

આમળાની મીજો ચાર તોલા લઈને સાકર સાથે ખાવાથી લોહીવા મટે છે.

રક્તપ્રદર--લ્યુકોરીયા.

આ રોગમા સ્ત્રીને યોની માર્ગથી ધતુઆવ થાય છે અને તે એટલો બધો થાય છે કે પ્રવાહની પેઠે વહે છે તથા કપડાં બગડે છે અને તેથી દીવસે દિવસે શરીર નજીનું પડી જાય છે અને શરીર શીકકાશ મારે છે તે રતુ વગર પણ લાખા વખત સુત્રી શ્રવ્યા કરે છે.

પ્રદર બે જાતના છે શ્વેત પ્રદર અને રક્ત પ્રદર, ગોક્ષુરાદિ ગુગળ, ત્રયોદશાંગ ગુગલ, ચંદન ચુર્ણ તેમજ દ્વાત્રિશાંગ કવાથ પૈકી કોઈ પણ એક દવા આપવાથી કાયદો થાય છે.

દર્મનાં મુગ તુરત ખોદી લાવી ચોખાના ઘોવણુ સાથે વાટી અને પીવાથી પ્રદર મટે છે.

જમુંદીના ટુકોની કળીઓ સવારસાજ ચાર પાચ લઘ ૭ માસા ખડીસાકરમા ખાવી ઉપર ૭ તોલા દુધ સાકર નાખી પીવુ તેથી મટે છે.

કાળીપાટ, દારૂહાદર, કગીયાતું, બીલામુ, રસાંજન, નાગરમોથ. અને બીલીતો ગર સર્વતો કવાથ મદ નાખી પીવાથી પ્રદર મટે છે.

વંશજોચન, નાગકેસર, કપુર અને વાળો સરખે ભાગે લઘ તેતું ચુરણ ચોખાના ઘોવણુ સાથે લસોડી પીવાથી પ્રદર મટે છે.

પ્રમેહના રોગમા ખતાવેલ ગોશુરાદિ ગુગળ ખાવાથી પ્રદર રોગ મટે છે.

આર્દ્રકુટજવલેહ—લીલીકડાછાલ દશ ગેર અધકચરી કરી એક દ્રોણ પાણીમા ઉકાળ. અને તે ઉકળતા ચોથો ભાગ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારીને ગાળી લેવું તે ગાળી લીધેલા પાણીમાં રીસામ-લીના મુગ ઘાવડીના ટુક, બીલી, કાળીપાટ, મોચરસ, નાગરમોથ અને અતિવિપતીકળી એ સર્વે એકેક પલ લઘ તેમનું ચુરણ કરી તે ચુરણ નાખવુ અને પછી ફરી ઉકાળવું અને તે એકદર જાડુ થય અને તમેથાને ચોટે ત્યારે હેડે ઉતારવુ આ અવલેહ પાણી કે બકરીના દુધ સાથે પીવાથી સર્વ પ્રકારના સ્ત્રીઓના રક્ત પ્રદરો-હરસ, સર્વ અતિસારો અને પ્રવાહિકા રોગ મટે છે.

ગર્ભપાત-કસુવાવડ

જે સ્ત્રીઓને ગર્ભ રહ્યા પછી પુરે મામે પ્રસવ ન થતા અનુરૂ માસેજ ગર્ભ પડે છે તેને ગર્ભપાત કે કસુવાવડ કહે છે.

દ્રાક્ષ, જોડીમદ, ચદન અને રતાજળી સર્વે ગાયના દુધમંદ્ર

વાટીને પીવાથી ગર્ભપાત થતો નથી

કાળ તલ, સાકર અને કમળનો કંદ સરખે ભાગે લઘ ચુરણ કરી ૧ તોલો ચુરણ મદ સાથે ખાવાથી ગર્ભપાત થતો નથી.

ગર્ભવતી સ્ત્રીને સાકર જવનો સતુ, અને તલ સરખે ભાગે લઘ મદ સાથે જે સ્ત્રી ખાય તેને ગર્ભપાત થવાનો ભય રહેતો નથી.

કુંભારના ચાકની માટી જે તેના હાથે ચોટે છે તે લાવી બકરીના દુધમા ઓગાળી મદ સાથે પીવાથી ગર્ભપાત થતો નથી.

ધાવડીના ફુલ, આમળા, રીસામણીનાં મુળ, જેડીમદ એ સર્વે સરખે ભાગે લઘ તેનું ચુરણ ચોખાના ધોવણ સાથે પીવાથી ગર્ભપાત થતો અટકી જાય છે.

મહારાસ્નાદિ ક્વાથ--રાસ્ના જે ભાગ; ધમાસો, ખરેટીના મુળ, એરંડાનાં મુળ, દેવદાર, કચુરો, ઘોડાવજ, અ દુસી, સુક, સ્વક, નાગ-રમોથ, સાટોડીના વેલાનાં મુળ, ગજો, વરધારો, વરીયાળી, ગોખર, આસન, અતિવિષની કળી, ગરમાળાનો ગોળ, શતાવરી, કાન્ટાશેળીઓ લીન્ડી પીંપર, ધાણા, ઉભી ભોયરીંગણી અને બેટી ભોયરીંગણી સર્વ અકેક ભાગ લઘ ક્વાથ કરવો તે સુકંદ, લીન્ડીપીંપર કે યોગરાજ ગુગળ અજમોદાદિ ચુર્ણ ભાગ ૨ દવેત્ર પેકી જે અનુપાત અનુકુળ આવે તેની સાથે ઉપલો ક્વાથ પીવાથી ગર્ભપાત થતો નથી તથા વન્ધ્યા રોગ યોનીરોગ ધાતુગતરોગ, પક્ષાઘાત અન્નવૃદ્ધિ, સર્વોગકમ્પ, કુબ્જત્વ, આમવાત અને જંધા તથા જનુવાત રોગ મટે છે.

સુતિકા રોગ-સુવારોગ

સ્ત્રીને પ્રસવ થયા પછી આ રોગ થાય છે. અને તેથી ધણી સ્ત્રીઓ સુવારોગથી મરણ પામે છે. સ્ત્રીને પ્રસવ થાય ત્યારથી તે પછી અટકાવ આવે ત્યાં સુધી શરીર ફાટે. અતિસાર થાય, તાવ

આવે, તરસ લાગે, શરીર ધુળે સોજી આવે, પેટમાં શૂળો ટુટે, જઠરાગ્નિ મંદ થાય છે અને બળનો ક્ષય થાય છે.

ગળો, સુઠ, આદ્યેલ, ઉત્કંટારી, પંચમૂળો અને નાગર મોથનો કાઢો કરી મદ સાથે ટાઢો થયા પછી પીવાથી સુવારોગ મટે છે.

જીરૂ, કલોંજીજીરૂ, સુરા, વરીયાળા, અજમો, બેડીઅજમોદ, ધાણા મેથી, સુઠ, પીંપર, ગંઠાડા, છીણીનાં મુળ, બેરની મીંજો ઉપલેટ અને કંપીસો દરેક ચચાર તોલા લઘ, દુધ ૩ મણુ અને આઠ શેર, સોળ રૂપીઆભાર ધી અને ૧૦ મણુ ગોળ લઘ તેમાં પાક કરવો ખાવાથી સુવારોગ મટે છે. તથા ચેતીરોગ, તાવ, ઉદરસ, શ્વાસ, પાકુ, કૃષતા અને વાયુ સબધી રોગો મટે છે.

દશમુળાદિ ક્વાથ—સુગન્ધી સમેરવો, ઉભી અને બેડી ભોયરીંગણી, ગોખરૂ, બીલી, અરણી અરડુસો, શવન અને પાટલા એ દશેનો કસાથ લીન્ડીપીંપરના ચુર્ણ સાથે પીવાથી સુતિકા રોગ મટે છે અને વાતકફનો તાવ, સાન્નપાત તાવ, શોષ, કફ, બ્રમ, ઉદરસ, દમ, હૃદરોગ, મરતકમા શુળો ભોકાવા અને તન્દ્રારોગ મટી જાય છે.

તેલીઓ દેવદાર, વજ,કદ. લીન્ડીપીંપર. ધમાસો ગોખરૂ, મુળ, અતિવિષ, ગળો, કાકડાશીંગી, શાહજીરૂ, કવચાં, ભોંયરીંગણી સર્વે તોલો તોલો લઘને પાંચ પડીકી કરવી અને ૧૧ શેર પાણીમાં ઉકાળી છટાંક પાણી રહે ત્યારે કતારી તેને ગાળી તેમાં બે તોલા ગાયનું ધી નાખીને પીવાથી સુવારોગ મટે છે.

આંખનાં દરદો

આંખમાં કાઠ હરકત થવાથી દુખવા આવે છે. તેમજ કુલ કે મોતીઓ પડે છે તથા આંખ પડે છે તે બધાં આંખનાં દરદો સમજવાં.

હળદર, દાડહળદર, સિંધવને બકરીના દુધમાં પકાવી એ દુધની

આંખ ઉપર ધર પાડવાથી આખ દુઃખની મટી જાય છે.

અરીણુ ૧ માસો, ડુલાવેલી ફટકડી અને લોદર એકેક માસો સીંચુના રસમા ધુંટી લોઢાની કડછીમાં ઉના કરી લેપ કરે તો તુરત આંખ દુઃખવા આવેલી મટી જશે.

શંખના વચ્ચેનો નક્કર ભાગ, બહેડાંની મીજ, હરોડેની મીજ શુદ્ધ મનશીલ, પીંપર, મરી, ઉપલેટ અને વજ સરખે ભાગે લઘ બકરીના દુધમાં સારી પેડે ધુંટી જવ જેટલી ગોળાઓ કરી તેમાંથી એક વટાણા જેટલું પાણીમા ઘસી આંખમા આંજો તો તિમીરનો માંસનો, કાચા મોતીઆનો, પડળનો, અર્ધુદરતાંધળાપણાનો અને એક વરસની મુદતનું ડુધું એટલા આખના રોગ મટે છે.

ભીમસેની કપુર બરાસને વડના દુધમા ધુંટી કે વડના દુધ સાથે આખમા આજવાથી બે મહીનાનું ડુલ મટે છે.

સાંટોડીના મુળને દુધમા કે રત્નીના ધાવણુમાં ઘસીને આજવાથી ચેળ, મદમાં ઘસીને આજવાથી પાણીનું ઝરવું, ધીમાં ઘસીને આજવાથી ડુલું, તેલમા ઘસીને આજવાથી તિમીર અને દાજમાં ઘસીને આજવાથી રતાધળાપણું મટે છે.

ચળ્યાદિલેપ-જેઠીમદ, સોનાગેર, સિન્ધવ, દારૂહળદર અને રસવન્તી એ પાચે ઔષધ સરખે ભાગે લઘ પાણીની અંદર વાટીને નેત્રની બહારના ઉપરના ભાગ ઉપર લેપ કરવાથી સર્વ પ્રકારના નેત્ર રોગ મટે છે.

તલના ૮૦ ડુલ, લીન્ડીપીંપરો નંગ ૬૦, જાઈના ડુલ ૫૦, અને મરીના દાણા નંગ ૧૬ એ ચારેને પાણીની અંદર સાડ વાટીને તેની જવના દાણા જેવડી ગોળાકારની વાટ કરવી તે પાણીની અંદર ઘસીને આખમાં આજવાથી, ડુલ મટે છે. તિમીર રોગ, માંસ વૃદ્ધિ અને અર્જુન રોગ મટે છે.

કસાજળથી આંખમા નીકળતા ખીલ મટે છે.

કાનના દરદો.

કાનમા ઘણી વખત સણુકા નાખે છે. પીડા થાય છે. પરં વહે છે અને ગણગણાટ થાય છે તેને કર્ણુ રોગ કહે છે.

ધંતુરાતું તેલ કાનમા નાખવાથી કાનના રોગ મટે છે.

આકડાના પાનને ઘી ચોપડી ગરમ કરી તેનો રસ કાનમા નાંખવાથી કાનની પીડા મટે છે.

બકરાના મુતરમાં સિંધવ નાંખી ઉતું કરીને હસેકું હોય ત્યારે તેને કાનમા નાખે તો કાનનું ભયંકર શુળ અને કાનનો ગણગણાટ તથા કાનમા પરં વહેતું હોય તો મટી જાય છે.

સાજીખાર ખીજોરાના રસમા પલાળી તે રસ કાનમા નાખવાથી રીકળતું પરં, પીડા અને જળતરા મટી જાય છે.

રસવતીને સ્ત્રીના ધાવણથી વાટી અને. મદમા મેગવી કાનમા નાંખવાથી કાનનું પરં, દરરોજ વહેતું હોય તો પણ તે મટે છે.

બૃળાનો રસ, સરસીયુ અને મદ સરખે ભાગે લઈ કાનમા નાંખવાથી બહેરાપણું મટે છે.

એલચીના ચુરણને સાકરસાથે કાનમા નાંખવાથી બહેરાસ મટે છે.

આદાનો રસ, મદ, સિંધવ સરસવનું તેલ સર્વે એકત્ર કરી તે બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉતું કરી ટાઢું પાડતાં કાનમા નાખવાથી કર્ણુશુળ મટે છે.

હીંગવાદિ તૈલ—હીંગ, ચીમ્ફળ, અને શુન્ઠ ત્રણેને વાટી સરસીયુ તેલ ચાર ભાગ, પાણી સોળભાગ એ ત્રણે એકત્ર કરી તેલ બાકી રહે ત્યાં સુધી ઉકાળી પછી તે તેલને ગાળી કાનમા રેડવાથી કર્ણુશુળ મટે છે.

એળાએ અને ગાયનું ધી એકઠું કરી ઉનું કરી કાનમા મુકવા થી કાનમાં પડેલા કીડા મરી જાય છે.

ટંકણખાર ખાંડી કાનમા ઝીણો બભરાવવો પછી ઉપર લીંબુના રસના ટીપાં પાડવાથી વહેતું પડેલું બંધ થઈ જાય છે.

આકડાના પાન ઉના કરી તેનો રસ કહાડી તેનાં ૧૪ ટીપાં કાનમા મુકવાથી બેરાપણું મટશે અને ધાક ઉઘડશે.

નાકના દરદો-નાસુર

નાકમાં શ્વાસ બંધ થઈ નાના પ્રકારના દરદો થાય છે. તેથી નાસુર પણ થાય છે. તથા સળેકમ વિગેરે વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

બેતરની કાળી માટી લાવી પલાળી તાળવે મૂકે અને થોડી સુંઘે તો નસકોરી ઝૂટી લોહી વહેતું હશે તો મટશે.

વાવડીંગ સિંધવ, હીંગ, ગુગગ; મનમીઝ અને વજનું ચુરણ કરી છીંકણીની પેઠે સુંઘવાથી સળેકમ મટે છે.

દાડમના ઝૂલનો રસ અગર આંખાની ગોટલીનો રસ નાકમાં સુંઘવાથી નસકોરી ઝુટેલી બંધ થાય છે.

સાકર, અને જીરું મિશ્ર કરી ધીમા ઠારી તે દરેલું જીરું તથા ધી ખાવાથી નાકમાંથી નીકળતા છોડ બંધ થાય છે.

કેસરને ધીમા ઘુંટી સુંઘવાથી આદાસીસી મટે છે.

વજ તથા અજમાનું ચુરણ કપડે બાધી સુંઘવાથી સળેકમ મટે છે.

વાવડીંગ, જેહીમદ, દેવદાર, સિંધવ, સુંદ, મરી અને પીંપર સર્વનું તેલ બનાવી નાકમા ટીપું મુકવાથી તમામ રોગ મટે છે.

ધીની અંદર આંખના શેકીને કાજમાં વાટીને તેનો માથા પર

ત્રેપ કરવાથી નાકમાથી પડતું લોહી બંધ થઇ જાય છે.

કલોંજી, ગધેડાના પેશાબમા મેળવી નાકમા મેલવાથી નાક બંધ થઇ ગયું હશે તો મટશે.

દાંતના દરદો.

દાંતના મૂળમા કે પારામા સળો લાગવાથી દાંતમા ચસકા નાખે છે તથા દાઢ દુખે છે. તેને દાંતના રોગ કહે છે.

લવીંગતું તેલ અગર લવીંગ વાટીને તેનું પાણી દાંત ઉપરચોપડવું.

અકકલગરો દાઢમા રાખવાથી દાંતશુભ મટે છે.

સિંધવ, ખેરસાર ઉપલેટ, ધાણા, મુંઠ, કાળા મરી મોરથુથું અને સેકેલું જીરુ સર્વનું ચુરણ કરી દાંતે ધસે તો દાંતમાથી નીકળતું લોહી બંધ થાય છે. તેમ હાલતા દાંત બંધ પડે છે.

ઉપલેટ, ત્રિકટુ, શુદ્ધ કરેલો ખોરાસાની અજમો, હરડેની છાલ અને કાથો સર્વનું ચુરણ કરી દાંતે ધસવાથી દાંતનો દુખાવો મટે છે.

બદામના છોડાં બાળી દાંતે ધસવાથી દાંત મજબૂત થાય છે.

પાંચ જાતનો દાર, મોરથુથુ, ત્રિકટુ, પીપળામૂળ. વાવડીંગ, હીરાકસી અને માયાનુ ચુરણ કરી દાંતે ધસે તો દાંતના સર્વ રોગમટે છે.

દાઢમની છાલ અને લોઢાનું ચુરણ એકઠાં કરી દાંતે ધસવાથી હાલતા દાંત વજ્ર જેવા થઇ જાય છે.

અરડુસીના મળની છાલ, ખેરસાર, લોધર, મજીહ ઉપલેટ અને કટુ એ સર્વનું ચુરણ કરી દાંતે ધસવાથી દાંતનાં દરદ મટે છે તથા ફૂમી અને અવાળુ મટે છે.

મોંઢાનાં દરદો.

ધણી વાર મોઢુ આવે છે. મોંમા તથા જીભે ચાદીઓ પડે છે વિગેરે દરદો આ રોગમા થાય છે.

ડુલાવેલી ફટકડીના પાણી સાથે કોગળા કરવાથી આવેલું મોંદું મરી જાય છે.

કાળીજીરી, ઉપલેટ અને હાંઝવ સર્વને ચાવવાથી મોંદાનું પાકવું ચાલી અને ખરાબ વાસ દૂર થાય છે.

ગળો, દારૂબદ્ધ, અજમો, ટાક્ષ, ચંબેલીના પાન અને ત્રિકળા સર્વનો ક્વાથ કરી તેના કોગળા કરે તો મુખપાક મટે છે.

ટંકણ, વાસકપુર, ફટકડી ત્રણે ખરાબર લઘ ખાડી ખારીક વાટી ચુરણ કરી મોમા ભભરાવી મો નીતરતું રાખવું જેથી મોંદાનું દગ્ધ મટે છે.

ચીનીકપાલા, એલચી અને કાથો ત્રણે અકેક પચસાભાર લઘ ત્રીણી ખાડી બુકો કરી મોંદાની ચાદીઓ ઉપર ભભરાવવાથી તેથી ચાદી મટશે આ પ્રમાણે ભભરાવી મો નીતરતું રાખવાથી લાળ ઝરી જશે.

રાતે અરડુસો ૧ રૂપીઆભાર તથા ૦૧ શેર મદ બને ભેગાં કરી દરરોજ સવારમા ચાટવાથી લોહી બંધ થાય છે.

હેડકી

જેમ ખોરાક છાતીમા હોય તેમ વારંવાર હેડકી થાય છે. પ્રાણવાયુ ઉદાનવાયુની સાથે “ હીક હીક ” શબ્દ કરતો યકૃત પ્લીહા અને અન્નને જાણે મુખ સુધી ખેંચી લાવતો હોય તેમ પેટ ઉપર ચડવા માડે છે અને મોઢે શ્વાસનો ઉછાળો મારી “ હીક હીક ” થયાં કરે છે.

શુદ્ધ, પીપર અને આંબળાનું સરખે ભાગે ચુરણ કરી મદ સાથે ચાટવાથી હેડકી મટે છે.

જેડીમદ ૧ ટાક મદ સાથે તેમજ પીપર ૧ ટાક સાકર સાથે ફાકવાથી હેડકી મટે છે.

સુંઠ, મરી, પીપર, જવાસો કાયકળ, કસોજી જીરૂ, પુઝરમુળ અને કાકડાશીંગી સરખે ભાગે લઈ ચુરણ કરી મદ સાથે ૨ ટાંક ચાટવાથી હેડકી, શ્વાસ અને ઉધરસ મટે છે.

દમ ઉપર લખેલું કૈરાતાદિ કવાથ પીવાથી મટે છે.

એરંડાનું મૂળ બે પલ લઈ અને આઠ ગણા પાણીમાં ઉકાળી જવખાર સાથે પીવાથી મટે છે.

નપુષકપણું-ધાતુપુષ્ટિ

ધાતુપાત થઈ જવાથી તેમજ બીજાં કેટલાક કારણથી સંયોગ કરવાની અશક્તિને નપુષકપણું કહે છે અને ગુણ ઇન્દ્રિયશિથીલ થઈ જાય છે.

ખસખસના ફેાતરા ૨ પૈસાભાર સુંઠ ૨ પૈસાભાર અને ધાવડીનાં કુલ ૧ પૈસાભાર તે સર્વે ૬ શેર પાણીમાં ઉકાળી ૧ શેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લુગડે ગળીને પીવાથી ધાતુપુષ્ટ થાય છે. આ દવા સ્ત્રી સાથે સંયોગ કરવા પહેલા ૨ કલાક અગાઉ પીવું.

અચ્છેર ગાયનું દુધ ૧ તોલો સાકર અને ગયનુ ઘી ૧૧ તોલો ઉકાળીને પીવાથી કમતાકાત દુર થાય છે.

ધોળા હુંગળીના રસમાં અજમો પલાળી રોજ ૧ તોલો લઈ તેમાં ૨ તોલા સાકર નાખી ૨૧ દિવસ સુધી પીવાથી પંદત્વ મટે છે.

અકલકરો, શુદ્ધ લવીંગ, કેસર, પીપર જાયકળ, જવંત્રી અને સુખડ સર્વ અકેક તોલો લઈ તેનું ચુર્ણ કરી તેમાં ચાર તોલા શુદ્ધ કરેલું અશીણુ નાખી પાચ પાચ રતીભારની ગોળીઓ વાળી રોજ અકેક ગોળી રાતે મદની સાથે ખાવાથી પુરોનું વિચ રતંભન થાય છે, અને પંદત્વ મટી જાય છે.

ધોળા ભોયરીંગણીના જડની છાત્ર, અકલકરો, અજમોદ, કાળા ધંતુરાના બીજ અને જાયકળ સઘળાને પાણી સાથે વાટી મરી પ્રમાણે

ગોળા બાધતી એક ગોળા માણસના પેશાબમાં વાટી ઇંદ્રિયનો ઉપ-
રનો મણીછત્રનો ભાગ છોડી દઇ બીજા ભાગ ઉપર લેપ કરવાથી
નપુંશકપણું મટે છે.

કામદેવધૃત—આસન દશ શેર, ગોખરું પાચ શેર, (બલા)
બરેટીનાં મૂળ, ગળો, મોચરસ, અકલગરો, કાળી તથા ઘોળા મૂસળી,
અહુંકળી, ઇન્દ્રજવ, મીઠા ગોખરું, ગળોસત્વ, સુકા વડગુંદા કહિયા
કિટ ગણુ, બળબીજ, એખરો, ચીનીક્યાલા અને બાવચી સર્વે બરા-
બર વાટીને ઝીણો બૂકો કરી ચાળીને તેટલું વજન. થાય તેથી બ-
મણી ખાડ નાંખી નૈયાર કરી દરરોજ સવારે હથેળા ભરીને ખાય તો
નખખાઇ મટી ધાતુ પુષ્ટ થશે અને મરદાઈ ઘણી વધશે.

દિવાનાપણું-ઘેલછા.

મનની અવ્યવસ્થ રિયતિ થઇ, બુદ્ધિ, અકકલ અને જ્ઞાનનો
નાશ થઇ ગાહુ બનવું તેને ગાહપણુ કે ઘેલછા કહે છે.

સુઠ, મરી, પીપર, હીંગ, વજ, સરસડીઆનાં બીજ, સિંધવ
અને સરસવ સર્વે સરખે ભાગે લઇ ગાયના મુતરમા સારી પેડે વાટી
ધુંટી આખમા આજવાથી ઉન્માદ મટી જાય છે,

બ્રાહ્મીનો રસ કે બૂરા કોળાના બીજનું ચુરણ કે શંખાવળીનો
રસ, ઉપલેટ અને મદ સાથે પીવાથી મટે છે.

ઉપલેટ, આસન, સિંધવ, અજમોદ, જીરું, શાહજીરું, સુંઠ મરી
પીપર, કાળીપાટ અને શંખાવળી સર્વે સરખે ભાગે વાટી તેમા તેના
જેટલી ઘોડાવજ લઈ તે સર્વનું ચુરણ કરી વજથી ચાળી બ્રાહ્મીના
રસમાં ૩ ભાવના દઈ જાયે સુકવણુ તથા ધુંટી મદ અને ઘી સાથે
એક તોલો કાલવીને સાત દિવસ સુધી ખાવાથી સર્વે જાતના ઉન્માદ
તથા વાયુ વિકાર મટે છે. બુદ્ધિ, કાવ્યશક્તિ, ધૈર્ય અને સંપત્તિ વધારે છે.

કુબ્જાસ્વરસ, બ્રાહ્મીસ્વરસ, વચાસ્વરસ, સારસ્વત સુર્ય, અથવા અમરસુંદર વટી આપવાથી મટે છે.

માથાના દરદો.

ધણીવાર માથું દુઃખે છે, તેથી કપાળમા ખેચાયા જેવું દરદ લાગે છે. કોઈ વખત માથાનો અર્ધો ભાગ દુઃખે છે તેને આદ્યાશીશી કહે છે.

૪ વાલ જેઠીમદ અને ૧ વાલ વછનાગ વાટીને ચુરણ કરી રા-યના દાણા જેટલું ચુરણ નાકમા સુધવાથી માથાના તમામ દરદો મટે છે.

સુઠ, મરી, પીપર, કરંજ અને સરગવાના બીને બકરીના મુતરમા વાટીને નાકથી સુધવાથી માથાનો દુઃખાવો મટે છે.

અરીઠાંની છાત્ર સુટી ૧૥ માસો, નવસાર ૦૥ માસો, તમાકું ૧ માસો, કાળાં મરી ૦૥ માસો, સંદેત મરી ૦૥ માસો, કડવા તુરીયાનો સુકો ગર ૧ માસો, કળાયુનો ૨૥ માસો એ સર્વને વાટી ભૂકો કરી ભરી રાખવા તે એક ચપટી સુધવાથી છીક આવીને તુરત દુખતુ માથું મટી જાય છે તેના નળખંધવાયુ, છાતીના દરદ, શરીરના દરદ તથા ધુમરી મટી જાય છે.

બદામની મીજ ૧૦ તોલા, એલચી દાણા ૫ તોલા, પસ્તા ૫ તોલા, ખમખસ ૫ તોલા, દ્રાક્ષ ૫ તોલા સર્વને વાટીને ગાયના દુધમાં ઉકાળી તેનો ગોળો કરવો તેમા ગાયના દુધનો આવો ૧ શેર ઉંચી સાકર ૧ શેર મેળવી તે આથામાંથી સાંજ સવાર તોલા ૫ ખાવું આથી મગજ પુષ્ટ થઈ આંખમા તેજ આવે છે.

બદામની મીજ ૧ તોલો, રાતે પલાળી મટી સવારે ફાતરાં કાઢી નાંખવા તેમા એલચી દાણા ૩ માસો, અને સાકર ૧ તોલો, ગયનું તાળું ધી ૨ તોલા સર્વ કલાષના વાસણમા રાત્રે અગાસીમા રાખી સવારે તથા સાંજે ચાટવું આથી મગજની તથા આંખની ગરમી મટે છે.

આખળાને ઘીની અંદર સેકીને તેને કાજીમા વાટીને માથાપર લેપ કરવાથી નાકમાથી પડતું લોહી બંધ થઈ જાય છે.

શતાવરી, કાળુ કમળ, દુર્વા કાળા તલ અને સાટોડી એ પાચે સરખે ભાગે લઈ તેને પાણીની અંદર વાટીને તેનો લેપ કરવાથી સર્વ પ્રકારની માથાની પીડા મટે છે. તથા શંખક રોગ અને અંતતવાતમટે છે.

વાયુ ચઢતું ફેફસ કે મૃગીરોગ

આ રોગથી અમરણ શક્તિનો નાશ થઈ વાયુ ચઢે છે મુછીત થઈ પડી જાય છે અને હાથ પગ તરફે છે આખની કીકીઓ ચઢે છે અને મોઢે શીણ આવે છે

જેડીમદને બૂરા કોળાના કે કોળાના ગસમા ૩ દિવસ સુધી ઘુંટીને પીવાથી મૃગી રોગ મટે છે.

વજતું પુરણ મદની સાથે ખાવું અને ઉપર દુધ ભાત જમવું જેથી ભયકર અને લાખા વખતનો મૃગી રોગ મટે છે.

અગથીઆના પાંદડા તથા મરો બનેને ગાયના મગમા ઘુંટી તેનાં ટીપા નાકમા નાખવાથી તુરત મૃગી રોગ બંધ પડે છે.

મનશીલ કમ્બુતરની હગાર અને રસાજન, તથા દારૂહળદર સર્વનું અંજન બનાવી આંખમા આજવાથી વાઈ મટી જાય છે.

અમરસુંદરવટી, સારસ્વતચુણ, અથગધારિંટ, (ભાગ ૨) દવા આપવાથી મટે છે

લકવો-પક્ષાઘાત, અને અર્ધગવા

આ રોગથી વાથી શરીર રહી જાય છે શરીરનો અર્ધભાગ ઘેરી લઈ માથા તથા સ્નાયુને શોષી લઈ શરીરના ડાખા પડખાને હાલતું ચાલતું બંધ કરી દે, શરીરના સાધા ઢીલા થઈ જાય. અને અર્ધું શરીર લાકડાની માફક જડ થઈ જાય છે અને તે જડ થયેલા શરી-

રને અડકવાથી તેને સ્પર્શજ્ઞાન થતું નથી તેને પક્ષાધાત કહે છે.

મહારાસનાદિ ક્વાથ, યોગરાજ ગુગળ તથા વાતારીરસથી મટેછે.

રાસના ૨ તોલા, અતિવિષ ૧ તોલો, કડુ ૧ તોલો, વાવડીંગ ૧ તોલો ઇંદ્રજવ ૧ તોલો. કલ્યા ૦૫ તોલો, સર્વને બારીક ખાંડી તેનું ચૂરણ કરી તેમાંથી ૨૦ ગ્રેન સાજ સવાર ખાવાથી પક્ષાધાત મટે છે.

ન્યગ્રોદાદિ ક્વાથ — ૦૬, પીપર અંતે ટુંગરી. આખો એ ત્રણેની છાલ, નેતર, બોરડીની છાલ, વેલીયાપીપળાની છાલ, જેડીમદ, ચાનેળી લાલ લોદર, સંકેત લોદર, ઉબરો, પીપળો, મહુડો, પારસ-પીપળો, શાલેટુ, ટીમ્બરૂ. ગજ (રાયણુ) જમ્બુ, ટુંગરી, જંતબુ, આખો અનવેલી છાલ. લીમજ, કદમની છાલ, કકુભની ઘોળા સાજડતી છાલ અને ભીંનામુ એ તેવીસે આપવાના ક્વાથને ન્યગ્રોદાદિ ક્વાથ કહે છે આમ જેટલા આપ્યો મળે તેટલા લઈ ક્વાથ કરી પીવાથી પક્ષાધાત મટે છે તથા ત્રયુરોગ હાલકું ભાગવું, થોની રોગ દાહ પ્રમેહ મટાડ છે. તથા ઝંઝ ઉતરી જાય છે.

બ્રહ્મ મહાદિ ક્વાથ—મજ્જા, નાગરમેથ, કડાછાલ, ગજો, કદ, શુદ્ધ, બારગીની છાલ, ખેડીભોયરી ગણી, ઘોડાવજ, લીમડાની છાલ, હળદર, દાહળદર, હરડા, અદેડા આમળા, કડવા પરવળ, કહુ, મોરંજલ, વાવડીંગ બીયા ચિત્રા, શતાવરી, ત્રાયમાણુ, લાન્ડીપોપર, ઇંદ્રજવ, અરકુસી, ભાગરો દેવદાર, કાળીપાટ, ખેરના ઝાડની છાલ, રતાજળી, તમેાતર, વરણો, કરીઆતુ, બાવચીનામુળ, ગરમાળાનોગોળ, શાખોટક સાગ, બકાનની છાલ, કરંજ, અતિવિષતી કળી, વાળો, ઇંદ્રિવારણીનાંમુળ, જવાસો કપુરીમધુરી અને પીતપાપડો સર્વનો ક્વાથ લીન્ડીપીપર અને ગુગળના ચૂરણ સાથે પીવાથી પક્ષાધાત મટે છે તથા

તાતરક્ત, અઢાર પ્રકારના કોટ, આદી નેત્રરોગ, આદિતવાત, સ્ત્રી-
પદ પ્રસુમરોગ અને મેદોદોષ મટે છે.

ખરજીયું

શરીર પર કાલી નીકળી પછી કૂટીને ઝમે છે અને તેમા ઘાગં
પડે છે તે ઘરા મુકાબ જાય છે અને ખરાબ છે, તેને ખરજીયું કહેછે.

લસણ વાટીને લેપ કરવાથી ખરજીયું મટે છે લીખોળાનું તેલ
ચોપડવાથી પણ મટે છે લુખમ તથા ખસના ઉપાયો કરવાથી ખર-
જીયું મટે છે.

લુખસ

આખા શરીરપર ઘણી ચેળ આવે છે તથા ઝીણી ઝાણી
કોર્લાઓ થાય છે તેમા ચેળ આવે છે તથા ચામડી લુખી અને
ખચટ થાય છે તેને લુખસ કહે છે

ધમાસાના પાણીથી ન્હાવું તથા ત્રિદળાનું પાણું ચોપડવું.

મજીટાદિ કરવાથી મટે છે

સુખડનો લેપ કરવાથી મટે છે

ગંધક ૧ ડ્રામ; ગ્લાંસરાઈન ૧ ડ્રામ અને ઘીએનું ઘી ૧ આ-
ઉસ મિશ્ર કરી શરીર ઉપર ચોળવાથી મટે છે

નાદળબનો રસ, જામડાના પાતનો રસ અને ગળછર્મનો રસ
પૈકી કોઈ પણ રસ પીવાથી લુખસ મટે છે

અર્ક પત્રરસ તેલ—રળદળનો કદક ૧ ભાગ સર્વવતુ તેલ
ચાર ભાગ અને આકડાના પાદડનો અરસ સોળ ભાગ કંઈ સવને
એકત્ર કરી તેલ બાફી રહે ત્યાં સુધી ઢાળી તે તેલને ગાળી લઈ
શરીરે ચોળવાથી લુખસ તથા ખસ મટી જાય છે.

પ્રથમ હલકો જુલાય આપી પછી ગંધક રા પૈસાભાર. આવચી
ચાર પૈસાભાર, સચળ રા પૈસાભાર, એ ત્રણેને ઝીણું કરી ગાયના
ધા ૧ શેરમાં મેળવી સાત દિવસ સુધી શરીરે ચોળવાથી મટે છે.

પારો તથા ગંધક અનેક રૂપીઆભાર હમ ધંતુરાના પાનના
રસમા મેળવી વાડી શર્કરે ચોળવાથી મટે છે

ખીલ—કરોળીઆ

જીવનીમા મેના ઉપર ખીલ થાય છે તે વાત કદમાથી પીડા
કરનાર મેદવાળા અને ઘાટા કાદલા મોઢા ઉપર થાય છે તેને
ખીલ કહે છે.

દાક્ષિણ મુળ સહજ અળી તેની રાખ સરકામા મેળવી ચો-
પડવાથી મટે છે

લોત્રાલિપ-લોદર, ઘાણા અને વજને લેપ કરવાથી મટે છે.

અકંપિત્રરમ તેલ—લુખસના રોગમા આપેલું છે તે ચોપડ-
વાથી મટે છે

ગેઝેઅનાદિ લેપ—ગેઝેઅન અને મગે એ અને લાઘ પા-
ણુમા વાટી તેનો લેપ કરવાથી ખીલ મટે છે

સિદ્ધર્થનાદિ લેપ—સર્પવ, ઘોડાવજ લોદર અને સિન્ધવ
સગમે ભાગે લાઘ પાણુની અદર વાટીને પછી લેપ કરવાથી મુખ ઉપ-
રના ખીલ મટી જાય છે

કટકરીના પાણુથી મો લેવાથી ખીલનું તથા કરોળીઆ મટે છે.

તેલીએ દેવદાર લીખુના રસમાં ઘસીને ચોપડવાથી મો ઉપર
થતા કરોળીઆ મટે છે

દાદર.

ચામડા લાલ થયે ઉપડી આવે છે અને ચામડી ઉપર સંકેદ
ફાતરી ઉપડે છે તેનો આકાર ચક્રકડા ચક્રકડા જેવો હોય છે તે ઘણી
જાતની થાય છે લાલ અને કાળા

પીતપાપડાને ભુકે વાટી ચોપડવો

કુવાડીઆના બી પાણીમા વાટી ચોપડવાથી મટે છે.
કામોલીક એસીડથી જુની દાદર મટે છે
ફટકડી, ટંકણુખાર અને મોરચુથાનું પાણી કનું કરી ચોપડ-
વાથી મટે છે.

યુખસમા આપલો અર્કપત્રસ તેલ ચોપડવાથી મટે છે.
કુવાડીયાનાં બી, બાવચી, સખવ, તલ, કઠ, હળદર, દારૂહળદર અને
મોથ એ આંઠ સરખે ભાગે લઈ વાટીને ચુરણુ કરી તેમને ઘાસમાં
વાટીને લેપ કરવાથી દાદર મટે છે.

દારૂડી, વાવડીંગ, હીંગળો, ગંધક, કુવાડીયાનાં બી કઠ અને
સિંધવ એ સાતે સરખે ભાગે લઈ ચુરણુ કરવું પછી ધનુરાના
આદડા, કડવા લીમડાના અને નાગરવેલના પાન લાવી ત્રણેનો જુદો
જુદો રસ કાઢીને પછી અકેકા રસની અંદર તે ચુરણુ વાટીને
લેપ કરવાથી દાદર મટે છે ચરસ અને કન્દુ મટે છે

રાઇના ઘાલા દહીમા ઘુટીને જરા પાણી નાખી ચોપડવાથી મટે છે.
વાળો.

ચામડીમાના કોઈ પણ ભાગમાથી લાલ રંગનો વાળો નીકળે
છે અને તે ચામડીના ભાગમા દરદ થઈ સોજે આવી પાકી અને
કુટે છે તેમાથી તેનો છેડો બહાર નીકળે છે. તેને વાળો કહે છે

ઘઉંના લોટની પેટીશ આવી પકવવાથી વાળો નીકળી જાય
છે અને ધા ઉપર સીંદુર દવાવવાથી રૂઝાઈ જાય છે.

અરીઠાનો ગર તથા હીંગ બનેને ગરમ કરી બાધવાથી મટે છે.
લસણ હીંગ તથા સાબુ સરખે ભાગે લઈ મિશ્ર કરી બાધવા-
થી મટે છે.

એગીઓ ધાણાની ભાજી તથા કાસકીના પાદડાને ઘુટીને
બાધવાથી મટે છે.

ઠસજ ગુલના બી, ગુલાનમ. ક દુધમા મેળવી વાટીત ચો-
પડતું તેથી વાળો મંટ છે

ગળીના પાદડા વાટીને તેના પાણી સાથે શાકેતરી ઝેળીએ,
પાયતો વાળો જડમુળથી તીકળી જાય છે, એવી ગીતે કે પહેલે
દિવસે ૨ માસા શીકેતરી ઝેળીએ ગળીના પાનના ગસમા પલગા
મુકવે તે રાત્રી ઉપર પલાળવે તે સવારે હલાવીને પીવે, બીજે
દિવસે ૪ માસા અને ત્રીજે દિવસે અર્ધાભાર ઉપર પ્રમાણે પીવાથી
વાળાનું દરદ મંટ છે

મોટીહરડેદળ, બંદેડાનીછલ, આજળાની છાલ સુડ અને ભુગ-
ળીએ નસેતર સવ બારીક વાટી ચાગી મદ કે સાકરસાથે પાક કરી
રોજ સવારમા ૨૦ દિવસ સુધી ચાગ માસા આવથી વાળો કદાપી
થતો નથી

મસા-માહ

શરીરના કાષ્ઠપણ ભાગ ઉપર નાના મોટા ચામડીપથી અકુ-
રો કુટ છે તેને મસા કહે છે.

અંધેડાનો મેર કે કળાચુનો લગાડવાથી મંટ છે

ઘેડાના વાળથી કાપી નાખવાથી મંટ છે.

પાપડીએ ખારે દેવતા ઉપર મુડી ડુગાવી સંકેત થાય ત્યારે
બહાર કાઢી તેમા તેટલો જ કળાચુનો મેળવવો અને તેમા તેનો
ત્રીજો ભાગ ડુંગરી નાખવી તે સવને ખુબ મેળવી ખુબ દાખીને
મસા ઉપર મુકવાથી મસા જડમુળથી તીકળી જાય છે

મીઠું અને પાણી મિશ્ર કરી મસા ઉપર દરરોજ ચોપડવાથી
મસા જડમુળથી તીકળી જાય છે.

વિષ દિકા-વહઠ ફાટવા

આ રોગથી હાથ પગની ચામડીમા સોજો આવી વળ આવે

છે અને પછી કાટો (ચીરો) પડે અને તેમા લાલ બળે છે.

કોકમનું કે મેદીનું તેલ ચોપડવાથી મટે છે.

મેદીના પાનનો, કે રાળના લેપ ચોપડવાથી મટે છે.

રાળ ૧૦ પૈસાભાર, મીણુ ૩ પૈસાભાર અને ઘી ૦૧ શેર સ-
ર્વને દેવતા ઉપર મુકી ગરમ કરી પછી નીચે ઉતારી જ્યાં વૈદ
કાટ્યા હોય ત્યાં મસળવાથી મટે છે.

રાળ તથા મીઠું તેલ બંનેને દેવતા ઉપર ગરમ કરીને ચોપડ-
વાથી મટે છે.

સફેત મીણુ રૂ. ૧ ભાર તથા તેલ રૂ. ૨ ભાર લઈ ઉતું કરી
મસળવાથી આરામ થાય છે.

ખેશ.

આ રોગથી ચામડી ઉપર નાના કોદલા થાય છે અને પડ
વહે છે અને ભરાય છે. ઘણું ખરું હાથ તથા પગની આગળીઓની
વચ્ચે થાય છે.

ખોસવાળા દરદીએ જીલામ લેવો.

ગંધકનો કે પારાના મલમનો લેપ કરવાથી મટે છે.

લીમડાના પાન ઉકાળી તેથી નહાવું.

ગંધકના ફૂલ ૨ ડ્રામ તથા ૧ ઑસ મીણનું મલમ બનાવી
ચોપડવાથી મટે છે.

રેવંચીનો શીરો ૪ માસ, વડિં ૨૦ ભાર, સુઠં ૧ માસો,
શીકોતરીઓ એળીઓ ૪ માસ, એલચી દાણા ૧૫. પીંપર ૧ માસો
એ છ ચીજો ખાડી ઝીણું લુગડે ચાળી ખલમા નાખી તેમા વિલાયતી
સાણુ નાખી ખુબ ઘુંટી એક રસ થાય ત્યારે ચણા જેવડી ગોળીઓ

વાળી સુકવતી તે મોથ રોજ ત્રણ ગાળી રાત્ર સૂતી વખતે સાત દિવસ ખાવી ઉપર ઉનુ પાણી પીવું તેથી ખોસ મટશે.

ગંધક ૩૧ પૈસાભાર. સચળ ૨૧૧ પૈસાભાર, ખાવચી ૪ પૈસા-
ભાર એ સર્વને ખારીક વાટી ઝીણી ચાળી ગાયના તાજા ઘીમાં નાખી
તેમાંથી દરરોજ સવારે શરીરે ચોપડવાથી ખસતું દરદ જડમળથી મટેછે.

સોજો

શરીરના કોઇ પણ ભાગ ઉપર લોહીનો ભરાવો થઇ સુજે છે
તેને સોજો કહે છે

સાટાડી, દેવદાર, યુન્દ, સર્ષવ અને સરગવાની જાલ એ
પાંચે દવા સરખે ભાગે લઇ તેને કાઢની અંદર ખારીક વાટીને સોજા
ઉપર લેપ કરવાથી સઘળા પ્રકારના સોજા મટે છે.

હરડે, હળદર, ભારગી, ગજો, ચિત્રો, દારૂહળદર, સાટાડી,
દવાર અને સુંદ સર્વના કવાથ કરી પીવાથી હાથ, પગ, મોઢું કે
પેટ સર્વના સોજો તુરત મટી જાય છે

વાવડાંગ, દાતી મુળ કડુ, નસાતર ચિત્રો, દેવદાર, સુંદ,
પીપર, મરી, હરડે, બેદા, આમળા સાટાડીના મુળ સવ અકેક તોલો
લઇ તેમાં હીરાકસી બે તોલા લઇ ચુર્ણ કરી એ ચુર્ણ ઉના પાણી
સાથે ગા થી ૧ તોલા સુધી પીવાથી સઘળા જાતના સોજા, પાકુ,
કમળો અને ખરોળ મટે છે.

તાલીમખાનાનો ઉકાળો કરી તે પાણી શરીરે ચોપડવાથી આ-
ખા શરીરના સોજા મટે છે.

નવા વાસનો કડકો, સીંધવ અને હળદર સર્વ ઘસીને સોજા
ઉપર ચોપડવાથી મોજા મટે છે.

ઝેરકચુરા, સુરીજન, સુંદ, સાંટાડી, આખા હળદર, એરંડાની જડ એ સર્વે ગાયના મુતરમા ધસીને ઉતું કરી ચોપડવાથી સોજા મટે છે.

એરંડાની જડ, ઈંદ્રજવ, સુંદ, પીંપર, સાજીખાર, જવખાર, હળદર અને દેવદાર સર્વે ખરાખર વજને લઈ વાટી તેથી ત્રીજા ભાગનો શોઢાનો કાંટાડો (લવારને ત્યાં લોઢાનો મેલ-ભુકો પડેલો હોય છે) ખારીક વાટી તેની ભસ્મ તેમા મેળવી તેમાથી દરરોજ સવારમા ૧ પૈસાભાર ખાય તો સોજા મટે છે.

ગુમડા-ચાદા.

કોઈ જગ્યાએ મોજો થઈ અંદર બળતરા થઈ પાકે છે અને પર નીકળે છે તેને ગડ કે ગુમડા કહે છે.

ગુમડા ઉપર અળસીની પોટીસ મારવી તેથી ગુમડું ફાટી જઈ રૂઝી આવશે.

ઘડિંના આટાની, હુગળીની અને લીબડાના પાનની પોટીસો બાધવાથી ગુમડા વેરાઈ જાય છે. અથવા ફાટી જાય છે.

શરપ ખાના મુળને ચોખાના ઘોવરામણમા ધસીને લેપ કરવાથી ગુમડુ રૂઝાઈ જાય છે.

સીંદુર સારો ચોખો શેર ૧. મીઠું તલનું તેલ શેર ૧, પીઠું મીણુ તો. ૨, કપુર તો. ૨ લેવાં, તેમા લોઢાની કડાઈમા સીંદુર નાંખી મુખ ઘુંટવો પછી તેમા તેલ નાંખી ચુલા ઉપર મફી તીચે અગ્નિની ધીમી આગ કરવી. પછી એકાદ બે ઉભરા આવે અને જોઈએ તેટલો કઠણ અને કાળો થાય એટલે ઉતારતી વખતે મીણુ તપાવી તેમા કપુર નાંખી મેળવી કઢઈમા નાંખી છુદી એકરસ કરી ઉતારવું એ મલમથી ગુમડા, બદ, પાદા, નાસુર, ચાદી, ગરમીના કોદલા, અને જખમો મટે છે ને મલમ ગુમડા વીગેરેને પકવી રૂઝ લાવે છે. વળી રસોળા, નરમ

ગાંડ વીગેરે મટે છે. એ મલમમા પારો મેળવાને પટી મ રવાથી દરદ એસી જાય છે; તેમા મલમ તોલા ૬ લઈ તેમા તોલો ૧ પારો મેળવવો અને તેની પટી મારવી.

દાઝનું.

દેવતાના સ્પર્શથી ચામડી લાલ થઈ કોહલા ઉંડે છે તેને દાઝવું કહે છે.

ટીંબરના છાંસના ચુરણને ઘીમા છુંદી દાઝવા ઉપર લગાડવાથી મટે છે.

કેરોસીનનું તેલ બળેલા ભાગ ઉપર લગાડવાથી રૂઝ આવે છે.

તલનું તેલ નવટાક તથા ખાવાનો પલાળેલો ચુનો ૪ તોલા લઈ ભેગા કરી હાથથી હલાવવા ગમડી થાય કે તેમા ૩ના પેલ ભીંજવી દાઝવા ઉપર ચોપડવા તુરત આરામ થાય છે.

જુની છોને બાળી પાણીમા વાટી તેલ સાથે દાઝેલા ભાગ ઉપર ચોપડવાથી કોહલા મટે છે.

હડકવા

કુતરા, ખીસાડા, શિયાળા વિગેરે જાનવરો હડકાયા થયા પછી કોઈને કળે તો તેને હડકવા થાય છે.

હડકાયલું કુતરું કરે તો તેના ડંખ ઉપર જળો મુકાવવી અને તે ડંખને છ માસ સુધી રૂઝાવા દેવો નહિ તે ડંખ રૂઝાય નહિ તે માંદે તે ઉપર મોરચુ તથા જંગાલનો મલમ કરવો.

પાડાવેલાને પાણીમા વાટી તે વસ્ત્રથી ગાળી અને નવટાક પાણી હડકવા પામેલું જાનવર કરડયા પછી પાવાથી ઉલટી થશે. અને ત્રણ માસ સુધી આ પ્રમાણે દર અઠવાડીએ ઉલટી કરાવવી જોયો ફાયદો થાય છે.

દેવ બાવળના પાદડાને નવટાક દુધમા છુંદીને પીવાથી હડકવામાં ફાયદો થાય છે.

હડકાયતુ કુતરં કરડે કે તુરત નિચેનો ઉપાય કરવો.

કસ્તુરી વાત્ર ૧, દરરોજ માસ છ સુ'ની ખાતી અને ઝખમને ઝાલે નહિને ઝરતો રાખવો તે ડખ ઝરતો રાંડ માટે સાજી, સિંધવ અને હીંગ માખણમા મેળવી જખમ ઉપર મકવાથી ડખ ઝરતો રહેશે.

ભગંદર

સફરાની આસપાસ એક મોટું ગંભીર વ્રણ થાય છે તેને ભગંદર કહે છે. ગુદાની આસપાસ બે આગળ છેડે દુષ્ટ થયલા માસ અને લોહીનો આશ્રય કરીને એક ગુમડું થાય છે. તેનું મુળ ઉડું હોય છે. તેમા વેદના થાય છે પછી તે પુટીને અદર છીડ પડે છે એ છિદ્ર ત્રાશય પાસે હોવાથી તેમાથી નિગંતર મૂત્ર શ્રવ્યા કરે છે અને દવા ન થવાથી દિનપ્રતિદિન તે છિદ્ર મોટું થાય છે. છેવટ તે છિદ્ર અસ્તિ અને ગુદાને મોટા કરે છે અને મોટા છીડમા નાના છીડ પડે છે અને તેમાથી મલ મૂત્ર તથા શુક્ર બહાર નીકળે છે. તેને ભગંદર કહે છે,

વાવડીંગ, ત્રિકુળા અને પીપર ૨ ભાગતુ ચુરણ મદ તથા તેલમા ચાટવાથી ભગંદર મટી જાય છે.

નસાતર, તલ, નેપાળો, મજીઠ અને સિંધવને ઘી તથા મદમા વાટી ભગંદર પર લેપ કરવાથી ભગંદર મટે છે.

ખેરની છાલ, હગડે, બહેડાં અને આંબળાં ચારેનો કવાથ ભેસના ઘીની તથા વાવડીંગની સાથે પીવાથી ભગંદર મટે છે.

કાચનાર ગુગલ—કાચનાર, ચમ્પાકાદી વૃક્ષની છાલ, દશ પલ, હરડા, બહેડા અને આંબળાં ત્રણે છપલ સુંઠ, મરી અને લીન્ડીપી-પર ત્રણે ત્રણ પલ, વરણો એક પલ, એલચી, તજ અને તમાલ પત્ર ત્રણે એક એક કર્ષ એ સર્વ એકઠા કરી તેના ચુરણ

જોડેલો શોધેલો ભેસો ગુગળ લઘ ઉપલા ચુરણ સાથે ભેળવી તે સર્વને બલમા ઘુંટવું. અને એક ગોળો બનાવવો તે ગોળામાથી અકેક શા-શુની ગોળા કરવી એ ગોળા અનુકુળ અનુપાત સાથે ખાવાથી ભગ-ન્દર મંદ છે. વળી 'તેનાથી ભયંકર ગંડમાળા, કંડમાળા અપચી ગાંઠ ગુમડું વાયાનો ગોળો અને કોઢ મંદ છે.

આ ગોળા ખરેસારનો કવાથ, હરડેનો કવાથ, અગર ઉનાપાણી સાથે આપવી

વધરાવળ - અન્ડવૃદ્ધિ.

વરમથી કે પાણી કે લોહી ભરાવાથી ગાંઠ થઇ વૃપણ વધીને મોટા થાય છે અને દડાની માફક ડુસે છે. તેને વધરાવળ કહે છે.

ગર્ભપાત ઉપર કહેલો મહારાસ્નાદિકવાથ પીવાથી વધરાવળ મટે છે.

સુંદ, મરી, પીંપર, ત્રીફળા સર્વનો કવાથ કરી જવખાર તથા સિંધવ સાથે પાવાથી વધગવળ મટે છે.

હરડેની ઢાલ, ધાણા અને કરીઆતું બંને તોલા લઘ લવંગ ૧૧૧ તોલા ભાર, સોનામુખી, ૪ તોલાભાર અને સર્વથી દોઢ ગણી ખાડ તથા તેટલુજ મદ નાખી સેવન કરવાથી અન્ડવૃદ્ધિ મટે છે.

રાસ્ના, ગળો, બલદાણાના મુગ, જોડીમદ, ગોખરં અને દીવે-જાતું મુગ એ ૭ એ વનસ્પતિનો કવાથ દીવેલ સાથે પીવાથી વધરા-વળ મંદ છે.

ભુખ ન લાગતી હોય તેનો ઉપાય.

હળદર ૨ પૈસાભાર, સિંધવ ૨ પૈસાભાર, ચિત્રો ૩ પૈસાભાર, પીંપર ૪ પૈસાભાર એ સર્વે ઝીણી વાટીને તે કાફી દરરોજ

ફાકવી જેથી ખાંધેલું અન્ન પચી જાય લાગશે.

હીંગળાષ્ટક ચુર્ણ કે જે આગળ આપેલું છે તે અવાથા જાય લાગશે.

આશીશીનો ઉપાય.

આ રોગથી મુરજ ઉગે તે વખતે માથું દુખે જેમ જેમ મુરજ ઉગતો જાય તેમ તેમ વધારે દુખે અને મરજ અથમવા માટે કે માથું ઉતરવા માટે છે તે આથમી રહે ત્યારે માથું ઉતરી જાય છે.

વજ્ર મરી પીંપર, સુંઠ સર્વે પાણીમાં ધમીને પછી ડુગરે ગળી તાકમા સુંઘે તે આશીશી મટે છે.

મુઠ માસા રા, કેસર માસા રા અને ગાયત્રી ધી દા પદ્મ ભારલઈ સવ ખાંડી ગાયના ધીમા મેળવી મુઘવાથી માથાના તમામ રોગ મટે છે.

માથાપર દશાગ્રેષ (બીજો ભાગ જુઓ.) કરવો.

ઘોળાવાળ કાળા કરવાની દવા

હરડા, બહેડા, આખળા, ગળીના પાદડા લોઢાનો કાંટાડા, અને ભાગરો સવે સરખે ભાગે લઈ બકરીના મુતરમાં વાટીને લેપ કરવાથી ઘોળા વાળ કાળા થાય છે.

ત્રણ આખળા એ બહેડા અને એક હરડે પાચ કેરીના ગોટલાની ગોટલી અને લોઢાનો કાંટાડો એક રૂપિઆભાર સવે લોઢાના વાસણમાં વાટી આખી રાત એમને એમ રાખી બીજે દિવસે તેને લેપ કરવાથી ઘોળા વાળ તુરત કાળા થાય છે.

લોઢાનો કાંટાડો, ભાગરો, હરડાં, બહેડા અને આખળા તથા કાળા મરી એ છએનું ચુર્ણ શેરડીના રસમાં એક માસ સુધી કુપાડીને પછી તે ચુર્ણનો લેપ કરવાથી ઘોળા વાળ કાળા થાય છે.

વાળ કાઢવાની દવા

હાંતાલ બે શાણુ, શંખ ચુરણુ છ શાણુ, ખાખરતો ખાર બે શાણુ એ ત્રણેને કેળતા પાણીમા ખારીક વાટીને વાળ કાઢી નાખવાની જગ્યા ઉપર સાતવાર લેપ કરવો કે જેથી વાળ જતા રહેશે.

શંખ ચુરણુ બે ભાગ, કરતાળ એકભાગ મનસીલ અર્ધો ભાગ અને સાણખાર એક ભાગ એ ચારે દવા પાણીની અંદર ઝીણા વાટીને વાળ કાઢી નાખવાની જગ્યા ઉપર પ્રથમ અસ્ત્રાથી વાળ કાઢી નાખી તેના ઉપર લેપ કરવો આ પ્રમણે સાતવાર લેપ કરવાથી આ જગાના વાળ મુળમાથી નાશ પામે છે, તે ફરી ઉગતાજ નથી.

ઉત્તરીની દવા

મીંઢળનું ચુરણુ કરી તેમા દુધ મેળવી પીવાથી ઉત્તરી થાય છે. કડવી પરવણ, અરકુસી અને કડવા લીંબડાના પાદડા ત્રણેનું ચુરણુ કરી ટાંઢા પાણી સાથે પાવાથી ઉત્તરી થાય છે.

બુલાખની દવા

તસાતર સિંધવ અને ગુંદનું ચુર્ણુ લીંબુના રસમા ખાવાથી બુલાખ મટ છે.

કરડા બહેડા અને આખળા એકેક ભાગ લઈ ઉકાળી તેમા બે ભાગ દીવેલ નાખી પીવાથી બુલાખ થાય છે.

બુલાખ વાળવાની દવા

બહુ બુલાખ થતો હોય તો આખાના ઝાડની છાલ ગાયના દહીંની અંદર વાટીને ટુટી ઉપર તેનો લેપ કરવાથી ઝાડા બંધ થશે. બકરીનું દુધ ખાવાથી ઝાડા બંધ થશે.

વિદેશક રોગની દવા.

દુધીઓ વછનાગ, અતિવિષ, કડવા, દુધીયાના બી, અને મૂળાનાં

બી સર્ સરખે ભાગે લઘ કાજમાં વાટીને વિષ્કાટક ઉપર લેપ કરવાથી વિષ્કાટક તથા કીટ વિષકાર રોગ મટે છે.

શરપડો, જેડીમદ, તગર, રતાજલી, એલચી, ખાગજડ, હળદર, દાંડેહળદર, અને વાળો એ સર્વનું ચુરણ કરી પાણીમાં વાટીને તેમાં તેથી પાચમો ભાગ ઘી મેળવીને તેનો લેપ કરવો જેથી વિષ્કાટક મટે છે તથા પાદુ, ગુમડુ, ચાદા વિગેરે ગરમીના રોગો મટે છે.

રતવા-વિસર્પ.

એ નાના છોકરાને થાય છે તેથી શરીર ઉપર ગેડ નીકળે છે અને ચામડી કાલ થઈ મુજે છે.

રાસના, કામળા, રતાજલી, જેડીમદ તથા બગદાણા વાટવા તથા દુધમાં કાલવાને લેપ કરવાથી કાયદો થાય છે.

કરીયાતુ, અરડુસીના પાન, કડુ, કડવા પરવળ, ત્રિકુળા, રતાજલી તથા લીમડાની અતર છાલ સર્વના ઉકાળો કરી પીવાથી રતવા મટે છે. તથા દાહ, તાવ, સોજો વિષ્કાટક, કિલટી તથા સોજો મટે છે.

ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા તથા ત્રિકલા ચુર્ણ આપવાથી કાયદો થાય છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

પરચુરણ ઉપચારો.

આફરો અને અજીર્ણની દવા

અજમે દાદિ ચુરણ—અજમે, સિંધવ, સંચળ જવખાર, હીંગ, હરડે તમામ ખરાબર ભાગ લઈ ચુરણ કરવું તે ૩૦ થી ૬૦ ગ્રામ આપવું તે આફરા અને અજીર્ણ ઉપર અપાય છે.

સળેકમ ઉધરસ દમ અને મરડાની દવા.

અરીણુ મોચરસ, ખીલીનો ગર્ભ જ્યવદળ અને ચુંક તથા ગાળે સરખે ભાગે લઘ તેની વાલ વલ્લી ગોળાઓ બનાવવી તેનાથી સળેકમ, ઉધરસ, દમ, મરડો ઝાડો, શુળ ચસકા અને પેટનો દુખાવો મટે છે.

સંઘ્રહણી અને દમની દવા.

જ્યવદળ, અર્કનું મરી, ટકશુખાર અરીણુ અને ધંતુરાના બીજ અકેક તોલો લઘ મિશ્રકરી ખાડીને આદુના રસમા લુટી અકેક વાલની ગોળાઓ બનાવી તેનાથી સંઘ્રહણી તથા દમ મટે છે.

જવંત્રી અને અરીણુ અકેક તોલો, કસ્તુરી ૦૧ તોલો ને કપુર ૦૧ તોલો લઘ તે તમામ ખાડી ઝીણુ વલ્લી ચાળી પાનના રસ સાથે બે ઝેનની ગોળા કરવ. આ ગોળા મીઠા પરમીયા તથા પુરુષત્વ માટે અપાય છે.

કે લેરાની દવા

અરીણુ બે ભાગ, મરી ચાર ભાગ, લવીંગ ૨ ભાગ, કપુર ત્રણ ભાગ, હીંગ ચાર ભાગ, મરચા બે ભાગ એ સવે દવાને મિશ્ર કરી આદુના રસમા અકેક વાલની ગોળા કરવી આ ગોળા ઝાડો, કિલટી કોગળીયું અને ચુંક ઉપર કલાકે કલાકે આપવી

દમ અને ખાસીની દવા

અરડુસી, ગળો. દ્રાક્ષ, ભોયરીગણી, એ દરેક ૯૧૧ તોલો લઘ કવાથ કરવો અને મદ સાથે જવર દમ અને ખાસી ઉપર આપવો, અરડુસીના પાનની થેપલી કરી જાંબુના પાનમા વાટી પુટ દીધા પછી તેનો રસ લેવો.

વાગવાથી થએલા દરદની દવા

અસાળીયો, સાજીખાર, લગ્ગ અને મેદા લટ્ટી ગરેગર ચીખે વાટીને વાગેલા ઉપર લેગ કરવાથી આરામ થાય છે.

ત્રંથી તથા ત્વક રોગની દવા-આકડાના ફુલ અજમેા. તથા જરા અશીણુ લઈ તેની ગોળીઓ કરી ઉધરસ દમ તથા સસણી ઉપર આપવાથી મંટું છે. વર્ણી આકડાનું ઉપરનું ચુર્ણ અને જોડીમદ નવ, નવગ્રેન લઈ મિશ્ર રૂગી ત્રણ પડીકા કરવા અને એક દિવસમાં ત્રણ વખત આપવાથી ખ.સી, દમ અને ત્રંથી તથા ત્વચ રોગ મંટુંછે.

પિત અને દાહની દવા—આખળા, ગળો સત્વ અને ગોખરૂ સરખે ભાગે લઈ ચુરણુ કરી સાકર સાથે ૧૦ તોલો ખાવાથી પિત અને દાહની શાતી કરી શકિત આપે છે.

પેશાબમા જતી ધાતુ બંધ કરવાની દવા-પેશાબમા ધાતુ જતી હોય તો એખરો, ઘોળી મસળી અને કવચા સરખે ભાગે લઈ કાઢી કરવી તે અકેક તોલો દરરોજ પીતી અને તેના ઉપર દુધ પીવું.

ઝાડાની દવા-કડા છાલ ૨ દ્રામ, ખીલીનો ગર ૨ દ્રામ અને દાડમની છાલ ૧ દ્રામ એ દવાને મિશ્ર કરવી, તે મરડા તથા ઝાડા ઉપર સારી અસર કરે છે.

સંગ્રહણી—કડાછાલ ૧૨૧૧ શેર, પાણી ૬૪ શેરમા ઉકાળતા સોળશેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી તેને ગાળીને ફરીથી ઉકાળી નરમ ગોળ જેવું કરવું પછી સંયજા:પીપર, જીરૂ, જવખાર, ધાવડીના ફુલ સિંધવ અને ધંદ્રજવ એ દરેક દવા સોળ તોલા લઈ તેનું ચુર્ણ કરવું અને તેમ ઉમેરવું અને તે ૧ દ્રામ મદ સાથે ચાટવાથી સંગ્રહણી મંટુંછે.

કોલેરાની દવા-અશીણુ, ૧ ભાગ કપુર ૨ ભાગ, હીંગ ૩ ભાગ, મરી ૪ ભાગ અને લસણ પાચ ભાગ લઈ મિશ્ર કરી ગોળા કરવી તે ૧૦ ગ્રેન ખાવું. તેનાથી કોલેરા, ઝાડા, અજીર્ણ વિગેરે મંટુંછે.

તાવની દવા-ગળો, સુંઠ, પીપર લવીંગ, પીપરીમળ, લીંબડા છાલ, કડુ, સુખડ, તરડા અને તજ દરેક અકેક તોલો અરે કરીયાતુ, પાંચ તોલા લઘુ ચુરણુ કરી વસ્ત્રથી ચાળી નાખવું તેની ૦૧ તોલાની પડીકીયો તે ગોળી બનાવવી, તેનાથી તાવ મટે છે.

કલંગો અતિવિષની કળી, કાકચીઆની મીંજ, લીમડાની લીંબોળીની મીંજ, કડુ, હંદ્રિજવ કાળી શરી, તીખા અને કરંઆતાની પાંદડી સવ સરખે ભાગે લઘુ ચુરણુ કરી ગોળીઓ ૧ ૩ બે દ્રામનો ચાળવી તે તાવ માટે ઠંડા પાણી સાથે આપવાથી તાવ મટે છે.

ધાતુપુષ્ટિની દવા—કવચા તોલા ૩૨, ચાર શેર દુધમા ઉકાળી ભાવો કરવો તેમા ઘી અને સાકર મેગવી પાક કરવો તેમાંથી દરરોજ ૨ થી ૪ તોલા ખાવો આ પૌષ્ટિક તથા પુરુષત્વ આપે છે.

કસાજળા-જસતને દીકગના વાસણમા ભરૂંમા મુકવાથી ગરમ થાય અને ઉડી જઘ વાસણની ઉપરના બાજુએ તેના ફુલ બાજે તે ફુલને વાટીને બહુ જ ઝીણો ભુકો કરવો તેને કસાજણુ (કસાજર) કહે છે. તે આખમા વ્યાધિ મટાડે છે. આવેલી આખ મટી જાય છે.

મુત્રાવિરોધની દવા—કાકડીના બી ૧ ઓંસ, તડખુચનાં બી ૧ ઓંસ, ચીમડાના બી ૧ ઓંસ, કાસની ૨ ઓંસ. સુરમેા ૧૦ ઓંસ, સાકર ૬૦ ઓંસ અને પાણી ૧૬ ઓંસ સર્વને એકત્ર કરી પાણીમા ઉકાળી તે પાણી ગળી તેમાં સાકર તથા સુરમેા ઉમેરી તેનું ૧૦ ઓંસ આપવાથી મુત્રાવરોધ તથા તાવ મટે છે.

કાકડાશીંગ, અતિવિષ અને પીપર સરખે ભાગે લઘુ ચુરણુ કરવું તે મદની સાથે નાના છોકરાને ચટાડવાથી ઉષ્ન મટે છે.

આવેલું મોઢું મટાડવાની દવા.

કાથો. એલચી, ખેરસાર, ચણકબાબ અને દાડમનો રસ સરખે આમે લઈ તેની ગોળાઓ કરવી તે મો આવ્યું હોય કે ચાદા પડ્યાં હોય કે ઉધરસ થઈ હોય તો મટાડે છે.

કરમની દવા—કાળા જીરી એ તોલા, ગેળ અને મદ ચાર તોલા, કાળા મરી, સંચળ, જીરું, આખલી, દ્રક્ષ અને દાડમનો રસ એક એકેક તોલો લઈ મિશ્ર કરી તેમાંથી અઘોં તોલો દવા લેવી. સ્વેદી મંદાગ્નિ જીર્ણજ્વર અને અજીર્ણ મંદ છે. પીત્ત પાપડા તથા કાળા જીરીનું સરખે ભાગે ચુર્ણ કરમ મટાડે છે.

અતિસારની દવા.—કોઠાનો ગળ ૮ ભાગ, સાકર ૬ ભાગ, દાડમનો રસ, આખલી, બીલી, ધાવણીના ફૂલ, અજમોદ અને પીપર ત્રણ ત્રણ ભાગ, મરી, જીરું ધાણા. સંચળ એલચી, તજ, તમાલપત્ર. નાગકેસર, ચીત્રા અને સુંઠ એકેક ભાગ લઈ મિશ્ર કરી ચુરણ કરી વસ્ત્રથી ચાળવું તે ૧ દ્રામ આપવાથી સંગ્રહણી અને અતિસાર મટે છે.

સૂતિકા રોગની દવા—પાકેલા જીના કઠણ ૪૦૦ કે.ગ્રામનો ૪૦૦ તોલા ગલ લઈ તેને કલ્પવાળા વાસણમાં બાફી તેનું પાણી નીચોવી તે ગલને ગાયના ધીમા સાંતળી પછી. વંશલોચન, તજ, એલચી, લવીંગ, જવંત્રી, અને તમાલપત્ર દરેકના બમે તોલા લઈ કપકજાણ ચુરણ કરી તેમાં મેળવવું. ઘોચેલી સાકરની ચાસણી ૪૦૦ તોલા કરી તેમાં ૨ તોલા કેસરનું પાણી નાખી તેમાં કોળાનો ગલ તથા કપલી દવાઓ નાખી હલાવી થાળમાં દારવું પછી તેના ચોસલા પાડવાં તે ૨ થી ચાર તોલા દરરોજ આપવો તેનાથી ધતુપુષ્ટિ થાય છે. તથા વાત, પીત્ત કફ ક્ષય, જીર્ણ જ્વર, પ્રદર, પાંડુરોગ સૂતિકા રોગ તથા રક્ત દોષ મટે છે.

ગલેનો અર્ક—૪ ઐસ ગળેના ઝીણા કડકા કરી એક પા-
ઈંટ પુદ્ રળીરીટમા સાત દવસ સુધી એક વાસણમા બંધ કરી
ખલાળી રાખી પછી ગાળી લેવું તે ૧ થી ૪ ગ્રામ આપવું.

ગળેનાં હિમ—૧ ઐસ ગળેના ખારીક કડકાને દશ ઐસ
દંડા પાણીમા ૪ કલાક બીંજવી રાખવા પછી પાણી ગાળી લેવું તે
૧ થી ૩ ઐસ આપવું.

ગળેનાં સત્વ—ગળેના ખારીક કડકાને કચરીને પાણીમાં ચોળી
ને પાણી ગાળી લેવું પછી સ્થિર રાખવું એટલે તળીએ સંકેદ સત્વ
બેશી જશે. ઉપરનું નિતરું પાણી કાઢી લઈ સત્વને સુકાવા દેવું તે
સત્વ સ્વદ રહિત હોય છે. ૧૦ થી ૩૦ ગ્રેન આપવું.

ગળેનો ધન—ઉપર મુજબ ગળેને ચોળી પાણી ગાળી લઈ
તેને ચુલે બાળવું. તેનો ધન (માવો) થવા દેવો. એ બહુ ગુણકારી છે.

ચોગરાજ ગુગલ—ચિત્રક મૂળ, પીપર, અજમોદ, કાળીજીરો,
અજમો, જીરૂ, દેવદાર ચવક, એલચી, સિંધવ, રાસ્ના, ફેલીજન,
ગોખર, ધાણા, ત્રિફળા, મોચ, મરી, સુંદ, તજ, જવખાર, તલીસપત્ર,
અને તમાલપત્ર દરેક સરખે ભાગે લઈ તમામના વજને જેટલો ગુગલ
લઈ ધીની સાથે મિશ્ર કરવું ના તોલો ખવરાવવી, સધિવા, પક્ષા-
ધાત અર્દિતા અને કટીચળ મટે છે.

કેશોર ગુગળ—ગુગળ, ત્રિફળા અને ગળે એ ત્રણે બશેર બ-
શેર લઈ એક એક મણ પાણીમા ઉકાળીને અર્ધું પાણી રહેવા દેવું.
તેને ગાળીને લોખંડના વાસણમા ઉકાળી નરમ ગોળ જેવું થવા દેવું.
અને તેમા ત્રિફળા, ગળેનાં સત્વ આઠ આઠ તોલા, સુંદ, મરી, અને
પીપર બધે તેલા, દાતીમૂળ અને નસોતર અડેક તોલો તથા વાવ-
ડીંગ ચાર તેલા તમામનું ચુરણ કરી મેળવવું. ૦૧ થી ૧ તોલા સુધી

આપવું ત્વચા રોગ અને રક્ત દોષ મટાડે છે.

રાશના ગુગુલ—રાશના. સુંઠ એરડાનું મુળ, દેવદાર અને ગળોનું સત્ત્વ એકેક ભાગ લઈ તેના ધૂત વજનજેટલો ગુગુલ મેળવી, ઘી અથવા મદની સાથે નાના બોર જેવડી ગોળી વાળવી તે સંધિવા અને વાયુ તથા ત્વચા રોગ મટાડે છે.

ચણેાઠીપાક—સંકેત ચણેાઠીને ભરડીને દાગ કરવી અને તેનાં કોતરા કાઢવા તે દાળને દળીને લોટ કરવો. પાચશેર દુધમા આ લોટ પાશેર નાખી તેનો માવો કરવો. સાકરની આમલીમા આ માવો તથા એલચી, જયફળ અને જવંત્રી વિગેરે તેજનો મેળવવાથી પાક તૈયાર થાય છે. તે વિચ પૌષ્ટિક છે.

તજ, તમાલપત્ર, નાગકેસર, અને એલચી તે સરખે ભાગે લઈ તેનું ચુરણ કરવું તે ૦૧ થી ૧ ગ્રામ આપવું તેથી ખાસી દમ અડચી તથા વાયુ ઉપર વપરાય છે.

જેઠીમદની ગોળી—ધઉનુ સત્ત્વ ૪ તોલા, જેઠીમદ. સાકર કડાચો ગુદ, તથા બાવળનો ગુદ બધે તોલા મરી ૦૧ તોલો અને કેસર ૦૧ તોલો મિશ્ર કરી તેની ગોળી બધે વાલની કરી ઉધરસ આટે મોમા રાખી રસ ઉતારવાથી ઉધરસ મટે છે.

કેરકચોલા, હીંગ, ગંધક, સિંધવ, પીંપર, મુદ, મરી, અને હરડે સરખે ભાગે લઈ ચણા જેવડી ગોળીઓ કરવી, અને દિવસમાં એ ત્રણ ખવરાવવાથી, જુનો પક્ષાત્ત. વાયુ અને ગુદમ મટે છે.

તાલીસાદિ ચુર્ણ—તાલીસપત્ર અને એલચી એકેક તોલો, મરી, મુદ, અને તજ બધે તોલા, પીંપર અને વંશલોચન ચાર ચાર તોલા તથા સાકર સોળ તોલા બધી મિશ્ર કરી વાટી ચુરણ કરવું. તે ચુરણ ખાંસી, દમ, તાવ અને અજીર્ણ મટાડે છે.

દાડમવટી—જવંત્રી, જયદળ, લવીંગ, એલચી, હીંગળો, લેદ-
દર, માયા, અતિવિષ, ધાવણીના પુત્ર, મોચરસ, કાથો, અજમોદ અ-
ને ભાગ દરેક અંકેક ભાગ, તથા અદ્રીણ અને ખીલી દરેક બે ભાગ લઈ
ખાંડી ચાળીને કાચા દાડમમા પુટ દેવું પછી તેની ચણા જેવડી ગે-
ળી કરી સવાર સાજ બે ગોળી જાસતી સાથે આપવાથી મરડો મટે છે.

દાડમની છાલ અને સાકર બે ભાગ દ્રામ તજ, તમાલપત્ર અને
નાગકેસર અરધો અરધો દ્રામ તથા ધાણા એક દ્રામ લઈ તેનું ચુરણ
કરવું તે ઝાડો મરડો તથા હરસ ઉપર અપાય છે.

દાડમમાન્ટક—દાડમની છાલ તથા સાકર અંકેક શેર, વાસ-
કપુર બે તોલા એલચી, તજ તમાલપત્ર અને નાગકેસર અઠી અઠક
તોલા અજમો. ધાણાજીરું પીંપર, મરી અને સુદ પાચ પાચ તોલા
લઈ મિશ્ર ચુર્ણ કરવું તે ચુરણ ત્રિસમા ૧ થી ૨ દ્રામ ખાવાથી
સમજણી તથા અરચી મટાંડે છે.

દેવદારાદિ ક્વાથ—દેવદાર વજ્ર મોથ, કરીઆતુ, ધમસા,
ગોખરૂ, કાળજીરી, કદ, કદુ, અતિવિંટ કાયદળ, રીંગણી પીંપર,
ગજપીપર મુંદ, હરડા, કાકડાચી ગી, ધાણા અને ગળો સરખે ભાગે લઈ
તે ખાંડી ચુર્ણ કરવું તેમાથી ચાર તોલા ચુર્ણ બશેર પાણીમા ઉકાળવું
તે અર્ધો શેર પાણી રહે એટલે ઊતારી તેનો બા ભાગ સવારે અને
બા ભાગ સાંજે પીવો. આ ક્વાથ પીવાથી સુતિકા રોગ મટે છે.

કેશરાદિ ગોળી—કેસર, રસકપુર, સાકર, સુખડ, લવીંગ અને
જવંત્રી સરખે ભાગે લઈ તેની મગ જેવડી ગોળી કરવી ઉપદંશ વિ-
ગેરે રોગ ઉપર ૧ થી ચાર ગોળી દરરોજ ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

અંગુલેશ ૩૩૩ — ૩૩૩૩ ૩૩૩૩૩ ૩૩૩૩૩૩૩ ૩૩૩ ૩૩૩૩ ૩૩૩

લાજીત, એલચી દરેક એક એક ભાગ કેળાના પાણીમા ઘુંટી એકત્ર કરી ૨ થી ૪ ગ્રેન ખાવાથી. ઉપદંશ પ્રમેહ કમળો અને વાત-પિત્ત મટે છે.

બદામપાક—બદામની મીઠા ખાડેલી ૧૧ શેર, દુધનો માવેઃ ૧૧૧ શેર, ચાર શેર સાકરની ચાસણીમા નાખી જરા હલાવી ઠારવું તેનાં ચોસના પાડી દરરોજ સવારે એક ચોસલું ખાવું. તેમાં ખસ-ખસ એલચી વિગરે તેળનો નાખાય છે તેથી નખળાઈ ધાતુની ક્ષીણતા તથા આખ અને મસ્તકની ગરમી મટાડે છે.

ક્ષય અને દમ—નયદળ, તાલીસપત્ર રતાજળી સુંઠ, લવીં-મ, જીરું, કપુર, હરડાં આખળો, મરી, પીંપર વાસકપુર, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, અને નાગકેસર દરેક બમે તોલા, આગરે ત્રીસ તોલા અને તે બધાના જોટલી સાકર મેળવી સર્વનું સુર્ણ કરવું તે ૧ દ્રામ આપવાથી ખાંસી દમ અને ક્ષય મટે છે.

મજાષ્ટિક કવાથ—(ત્વચારોગ) મજીઠ, ઇંદ્રજવ, નાગરમોથ, સુંઠ, હળદર, દારૂહળદર, લીંબડા છાલ, પટોળ, કકુ, વાવડીંગ, દેવદાર કડાછાલ, પીંપર, હરડા, બહેડા, આખળા, કરીયાતુ, અરડુસાની છાંલ, અતિવિષ, બહેડા, વાળો ગળો, નસોતર, અને પોખર મળ દરેક એકેક તોલો લઈ તેનાં છ પડીકા કરી દરરોજ એક પડીકું પાણીમા ઉકાળી સવાર સાજ ખીવાથી તમામ ત્વચા રોગ મટે છે.

સતત જ્વર—રતાજલો, પદમક, ધાણા, ગળો, લીંબડાની અંતર છાલ તથા વાળો સરખે ભાગે લઈ તેનો કવાથ કરી ખીવાથી સતતજ્વર, ઉન્નટી, તૃષા, બળતરા અને ઉધરસ મટે છે.

ઉલટી—સાંધ, લોદર, વજ અને સિંધવ સર્વ સરખે ભાગે લઈ ચુરુ કરવું તે ગરમ પાણી સાથે એક તોલો આપવાથી ઉલટી થાય છે.

રાશના પચક (સંધિવા)—રાસના, ગળો, દેવદાર, સુંઠ અને એરંડા મૂળ દરેક અર્ધો અર્ધો તોલો લઈ ક્વાથ કરી સંધિવા ઉપર પીવાથી મટે છે.

ઝાડો મરડો—રાળ, મોચરસ, ઓથમીઝડ, અને કાથો સરખે ભાગે લઈ ખારીક ચૂરણ કરવું તેમાંથી દીવસમા બે ત્રણ વાર પાપા તોલો દહીંની સાથે લેવું તેથી મરડો તથા ઝાડો મટે છે.

અજીર્ણ—લવીંગ, સુંઠ અને અજમો તે ત્રણ સરખે ભાગે લઈ તેની ગોળમા ગોળી કરી આપવાથી અજીર્ણ મટે છે.

આનંદ ભેરવ—તાવ વિગેરે ઉપર મરી, હીગળોક, લીડીપીપર, ટંકણખાર, અને વછનાગ સરખે ભાગ લઈ તે ૧ થી ૨ તત્તીની ગોળીઓ કરવી તે તાવ, અતિસાર, સંત્રહણી, હરસ, તથા મંદાગ્નિ મટાડે છે.

તાવ, સંધિવા—વછનાગ અને લવીંગ અર્ધો અર્ધો તોલો, પીંપર, ગધક અને કાળા મરી બન્ને દ્રામ અને અર્ક મૂળ એક દ્રામ લઈ ચુર્ણ કરી પાચ પાચ ગ્રેનની ગોળીઓ કરવી જેથી તાવ, સંધિવા ચરકા ધનુર, અજીર્ણ અને ઝાડા ઉપર ૧ થી બે ગોળી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

સીતોપલાદિ ચુર્ણ—ખાસી તથા દમ—વાસકપુર ૮ તોલા, પીપર ૪ તોલા, એલચી ૨ તોલા, તજ ૧ તોલો અને સાકર ૧૬ તોલાનું મિશ્ર ચુર્ણ કરવું. તે ૧ દ્રામ મદ અને ધીની સાથે આપવાથી ખાસી તથા દમ મટે છે.

ધાતુપુષ્ટિ—શતાવરી રસ, ધી અને દુધ ચાર ચાર શેર લઈ સાથે ઉકાળતા ફક્ત દુધ અને રસ બળી જઈ ધી રહે ત્યારે ઉતારવું.

આ ધી સાકર, મદ અને પીંપર સાથે ખાવાથી પુરુષત્વપાણું આપી પુષ્ટ બનાવે છે.

હરમ અને અજીર્ણ—મરી ૧ તોલા, શુંઠ ૨ તોલા, ચિત્રક ૪ તોલા, સુરણ ૯ તોલા અને ગોળ ૧૬ તોલા લઈ ચુરણ કરી તેની ૧ તોલાની ગોળીઓ કરવી તેથી હરમ અને અજીર્ણ મટે છે.

ચાદાં રૂઝવવાનો મલમ—સોનાગેર ૪ તોલા ટુકાવેલ ફટકડી ૧ તોલા ધાવડીના ટુલ ૧ તોલા, મોગ્યુથુ ૫ વાલ, મુઠ્ઠાલશીંગ, રાા તોલા, શખજીર ૧ તોલા, રાજ રાા તોલા, મીણુ રાા તોલા તેલ ૧૭ તોલા. લઈ તેલને ગરમ કરી તેમા રાજ ઓગાળવી પછી સર્વ ચીજનો ઝંણો મકા કરી તેમા મેળવવો તે મલમ ચાદ તથા જખમ મટાડે છે.

સુવર્ણ વસતમાલતી ક્ષયને મટે—સોનાના પાન ૧ ભાગ મોતી ૨ ભાગ હીંગજોક ૨ ભાગ મરો ૪ ભાગ અને ખરખર (ખાખરીયું) ૮ ભાગ લઈ એકત્ર ઘુટી માખણ તથા લીપુનો રસ લઈ જ્યાં સુધી સોનાના પરમાણુ આદર્ય થાય ત્યા સુધી ઘુંટવુ તે મદ તથા પીંપર સાથે ઘુંટવાથી હાપ મટે છે.

કાથો, એકચી અકેક ભાગ તથા સોમત્ર અર્ધો ભાગ લઈ ગુલાબ જળમા ઘુંટીને ખાજરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરવી તે સધિવા ત્વચારોગ તથા અજીર્ણ ઉપર આપવાથી ગુણુ થાય છે.

હીંગાજોક ચુરણ—શેકેલી હીંગ, જીર, મરો અજમો, પીં-સીંધવ. સુંઠ અને શાહજીર સરખે ભાગે લઈ તેનુ ચુરણ કરવું તે ૧૦ થી ૪ ઝેન આપવાથી ચુક અજીર્ણ તથા મદાગ્નિ ઉપર આપવું.

ખાજગોળી—ખાજકોના તાવ, અતિસાર ખાસી ઉદરસ અને ઉલટીની દવા મોથ, પીંપર, અતિવિષ અને કાકડાશીંગી સરખે ભાગે લઈ મદ સાથે ગોળા વાળી ૧ રતીથી ૩ રતી સુધી આપવાથી ખાજકોના ઉપરના રોગ મટે છે.

સંગ્રહણી રોગ—ચિત્રક મળ, ચવક કાચા ખીલા અને સુંઠ, સરખે ભાગે લઘ ચુરણુ કરી એક તોલો લઘ ચારગણી છાસ સાથે ખાવાથી સંગ્રહણી મટે છે.

ઉલટી બેસી જવાની દવા—એલચી લવીંગ, નાગકેસર બોરનાં મીઠા, પીપર, ઘોળી સુખડ, શેફેલી ઝગર તથા ગડેલાનું ચુરણુ મદ તથા સાકર સાથે તોલા ૦.૫થી, ૧.૦ સુધી ખાવાથી ઉલટી બેસી જાય છે.

પ્રકરણ ૯ મું

સ્વરસ

સ્વરસ ખનાવવાની રીત પ્રકરણ ૬ ઠામા જુઓ.

ધાત્રિસ્વરસ—આખાનો સ્વરસ હરદરના ચુર્ણુ અને મદની સાથે પીવાથી સર્વ જાતના પ્રમેહ તથા બળતરા અને દાહ મટે છે. તો. ૨૦ થી ૫ સુધી.

દ્રોણ પુષ્પીપત્રજ સ્વરસ—તુલસીના પાનનો સ્વરસ મરીના ચુર્ણુની સાથે પીવાથી વિષમજ્વર મટે છે. ૦.૦૦૦ થી ૧ સુધી પીવે.

જામ્બુ પલ્લવ સ્વરસ—જાંબુના પાદડાનો સ્વરસ મદની સાથે પીવાથી બપોર રકતાતિ સાર (લોહી સાથેનો જાડે) મટે છે તો ૧ થી ૨ સુધી પીવે.

આમપલ્લવ સ્વરસ—આખાના પાંદડાનો સ્વરસ ધીની સાથે પીવાથી લોહી સાથે પડતો જાડો મટી જાય છે.

જામ્બાદિ સ્વરસ—જાંબુ અને આંબો એ બંનેના પાનનો સ્વરસ મદ, ધી અને દુધની સાથે પીવાથી જાડે લોહી પડતું હોય તે

કુટેજત્વ સ્વરસ—કડાછાલનો સ્વરસ પીવાથી સર્વ પ્રકારના આડા મટે છે.

સ્નોનાકંત્વ સ્વરસ—અરડુસાની છાલનો સ્વરસ પીવાથી સર્વ પ્રકારના અતિસારો મટે છે.

ઉન્માદ રોગો.

કુબ્જાન્ઠ સ્વરસ—ભૂરા કહોળાનો સ્વરસ પીવાથી સર્વ જાતના ઉન્માદો મટી જાય છે અને તે ગોળ સાથે પીવાથી કોદરા ખાવાથી ચહેલો મેણો ઉતરી જાય છે.

શંખીનિ સ્વરસ—ધોળા કુળની શંખાવળાનો સ્વરસ મદ અને કઠના ચુરણની સાથે પીવાથી સર્વ જાતના ઉન્માદ રોગો મટે છે.

ષટ્ત્ર્યંધા સ્વરસ—ધોડાવજનો સ્વરસ, મદ અને કઠના ચુરણની સાથે પીવાથી સર્વ જાતના ઉન્માદ રોગો મટે છે.

બ્રહ્મી સ્વરસ—બ્રાહ્મી (ભરમી)નો સ્વરસ મદ અને કઠનું ચુરણ મેળવી રા. થી ૫ તોલા સુધી પીવાથી સર્વ જાતના ઉન્માદ રોગો મટે છે.

શતાવરી રસ—સતાવરીનો સ્વરસ મદ સાથે પીવાથી પિત્તશળ મટેછે. માત્રા રા. થી ૫ તોલા તેમા ધી મેળવી ખાવાથી રતિશક્તિ વધેછે.

બીજુરસ્વરસ—બીજોરાના મળનો સ્વરસ મદ તથા જવખારની સાથે પીવાથી પાર્શ્વશળ, હૃદયનું શળ, અસ્તિ શળ અને દારૂનું કોહાનું વાયુ મટે છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પુટપાક

પુટપાક બનાવવાની રીત પ્રકરણ ૬ માં જુઓ.

અરલુપુટપાક—અરલની છાલને વાટી પુટપાક પ્રમાણે રસ કાઢી

તે રસ મદ તથા મોચરસનું ચૂર્ણ નાંખી પીવાથી સર્વ અતિસાર મટે છે.

શુઠીપુટપાક—શુઠના ચુરણમાં ધી મેળવી ગોળો કરી એરંડાના પાનમાં વાટી ઉપર માટીનો થર દહ અગ્નિમાં શેકી તેનું ચુરણ કરી સાકર મેળવી ખાવાથી અતિસાર મટે છે.

દાડિમપુટપાક—પાકેલા દાડિમને પુટપાકની રીતથી પકાવી રસ કાઢવો અને મદ મેળવી ખાવાથી સર્વ અતિસાર મટે છે.

વાસાપુટપાક—અરુણીના પાનને વાટી તેનો પુટપાક બનાવી મદ સાથે તો. ૨ થી ૪ પીવાથી રક્તપિત્ત, ખાંસી ક્ષય અને કફ મટે છે.

બીલીતકપુટપાક—બેડાની છાલને ધીનો કરમરો દહ તેના ઉપર ઘઉંના લોટનો લેપ કરી પુટપાક કરી તેની છાલ મેંમાં રાખવાથી ખાંસી, શ્વાસ અને સાદ બેસી ગયો હોય તો તે મટે છે.

કંટકારીપુટપાક—મોંચરી ગણીનું આખું ઝાડ તાજુતે તાજુ વાટીને ગોળો કરી પુટપાક કરી રસ કાઢી તે રસ પી પરના ચુરણ સાથે ખાવાથી ખાંસી, દમ અને કફ મટે છે.

સુરણપુટપાક—સુરણનાં કંદને વાટીને તલનું તેલ તથા સીંધવ મેળવી તેનો પુટપાક કરી રસ કાઢી તો. ૨ થી ૪ સુધી ખાવાથી હરસ મટે છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

કવાથ

કવાથ કરવાની રીતો પ્રકરણ ૬ જુઓ.

અમૃતાકક—ગળો, લીંબડીની અતર છાલ, કડુ, મોર ઇન્દ્રજવ, મુંદ કડવા પરવળ, રતાજળી સર્વનો કવાથ કરી પી પરના ચુરણ સાથે પીવાથી પિત્ત કફ જવર, કલટી, અરૂચી, લાળ વહેવી, દાહ અને તરસ મટે છે.

અતિવિષાદિક્વાથ—અતિ વિષ, વાળે, ખીલી, ઇન્દ્રજવ, અને મોથ, સરખે ભાગે લઈ ઉકાળો કરી પીવાથી લોહી તથા ગળ સાથે પડતા આમાતિસાર મટે છે અને મળ શુદ્ધિ કરે છે.

અર્કાદિક્વાથ—આકડાના મૂળ, ગ્રુર, ત્રિકટું ભારગમૂળ, ભોય-રીંગણી, કાકડાશીંગી અને પુષ્કર મૂળનો ક્વાથ ગાયના મત્ર સાથે પીવાથી શીતાગ સન્નિપાત, તાવ, અને કફ મટે છે.

અર્કાદિક્વાથ—આકડનામૂળ, ધમાસો, કરીયાતું, દેવદાર, રાસ્નાવળ, નગોડ, અરણીનાં મૂળ, સરગવાતી અંતરછાત્ર, પીપર, પીપરી-મૂળ, ચવક, ચિત્રકમૂળ, સુઠ, અતિવિષ અને ભાગરો સરખે ભાગે લઈ ક્વાથ કરી, ત્રિદોષ, ધાનુર્વા, સીત, ઉદરસ, દમ અને સૂતિકા વાત-રોગ મટે છે.

અવળ ગુંબદિ ક્વાથ—આખળા, ખેરસાર બનેનો ક્વાથ કરી બાખચીના ચુરણ સાથે પીવાથી ઘેળો કોઠ મટે છે.

અગ્નિમંથક્વાથ—અરણીના મૂળની છાલ તોલા રાા લઈ સોળ ગણા પાણીમા ક્વાથ કરવો તે રાા થી ૫ તોલા પીવાથી ઇન્દુમેહ તથા વસા મટે છે.

અભયાદિક્વાથ—હીમજ (હરડે) નાગરમોથ, ધાણા, રતાજલી, પદમક અરડુસીનાં પાન, ઇન્દ્રજવ, વાળો, ગરમાળાનો ગોળ, કાળીપાટ, સુંઠ અને કફુ સર્વનો ક્વાથ કરી પીપરના ચુરણ સાથે પીવાથી ત્રિદોષ જ્વર તરસ દાહ, ખાસી, લખલખાટ, દમ, અને તંદ્રા મટશે તેમજ મળ મૂત્ર, વાયુ, જાડાનો કબજો, ઉલટી, મોતું સકાવું, અને રૂચી મટાડી દીપન પાચન કરે છે.

આરગીવાદિ ક્વાથ—ગરમાળો, પીપરીમૂળ, નાગરમોથ, કફુ, હીમજ સર્વનો ક્વાથ કરી પીવાથી કફનો તાવ, આમમળ અને અંધકેશ મટે છે.

ઈંદ્રિયવાદિ ક્વાથ--ઇંદ્રજવ, ધાણા, પટોલને ક્વાથ, મદ તથા સાકર સાથે પીવાથી સર્વ અતિસાર મટે છે.

કંટકાર્યાદિ પાચન--એ જાતની ભોંયરીંગણી, સુંઠ, ધાણા, અને દેવદારનો ક્વાથ કરી પીવાથી સર્વ જ્વર મટે છે અને પાચન કરે છે.

કુટનીષ્ઠ ક્વાથ--કડાછાલ અતિવિષ, કાળીપાટ, ધાવડીનાં કુંડ, લોદર, નાગરમોથ, કાળો વાળો, અને દાડમની છાલનો ક્વાથ મદ તથા મોચરસના ચૂર્ણ સાથે પીવાથી અતિસાર મટે છે. વળી દાહ, લોહી મૂળ અને આમ સાથેનો ઝાડો મટે છે.

ખાસી ક્વાથ--વરીયાળી, કાળો હંસરાજ, કમળપુલ, અરદુ-સીનાં પાન, ગરમાળો, કાળીદ્રાક્ષ, વડગુદા તથા જેડીમદનો ક્વાથ મદ સાથે પીવાથી સર્વ પ્રકારની ઉદરસ મટે છે.

ગુડુચ્યાદિ ક્વાથ--ગળોનો ક્વાથ પીપરના ચૂર્ણ સાથે પીવાથી શુભ્રજ્વર મટે છે.

અથ્યાદિ ક્વાથ--પીંપરીનળ, ઇંદ્રજવ, દેવદાર, ગુગળ, વાવડીંગ, ભારિગમળ, ભાગરો સુંઠ, પીપર, મરી, ચિત્રક મળ. કાયફળ, હિપ્પેટ, રાસ્ના, હરડે. ભોયરીંગણી બેડી, અજમો, નગોડ, કરીયાતુ-ચજ ચવક અને કાળીપાટનો ક્વાથ પીવાથી સન્નિપાતનો તાવ મટે છે.

ગેશ્વરાદિ ક્વાથ--ગોખરના પાચ અગોના મૂળ સાથે ક્વાથ કરી સાકર તથા મદ સાથે પીવાથી પ્રમેહ મટે છે તથા જવખાર નાખી મૂત્રકચ્છ રોગ મટે છે.

ચાતુર્ભાદ્રિક્વાથ--ગળો. અતિવિષ, સુંઠ, અને મોચનો ક્વાથ પીવાથી આમ સાથે સંત્રહણી મટે છે મળતે બાધે છે તથા દીપન પાચન કરે છે.

જલધરાદિક્વાથ--મોથ, રતાંજળી, સુંઠ, વાળો, કાળો વાળો

અને પીતપાપડાનો ક્વાથ કરી પીવાથી રૂઘાહસન્તિપાતનો તાવ મટે છે.

તિક્તહિ ક્વાથ—કડુ, મોથ, ઈન્દ્રવ કાળીપાટ અને કાય-
કળનો ક્વાથ સાકર સાથે પીવાથી પિત્તજ્વર મટે છે.

ત્રિક્લહિ ક્વાથ—હરડે, બહેડા, આખળા, દેવદાર, નાગરમોથ,
અને ઉંદરકની તથા સરગરાની ઊલનો ક્વાથ પી પર તથા વાવડીંગના
ચુર્ણ સાથે પીવાથી કૃમી રોગ મટે છે.

દશમૂળ ક્વાથ—શાલ વણ મૂળ પીટવણ મૂળ. બે ભોયરી-
ગણીના મૂળ, ગોખરનાં મૂળ, ખીલીના મૂળ, અરણીના મૂળ, અરકુ-
સાના મૂળ, શીવણ મૂળ, અને પાટલા મૂળનો ક્વાથ પી પરના
ચુરણ સાથે પીવાથી વાત કઢનો તાવ, સન્નિપાતનો તાવ, સુવાવડી
સ્ત્રીના સર્વ વિકારો અને શોથ, શીતતા, અતિ પરમેવો, શ્રમ, ખાંસી
દમ, તંદ્રા અને મસ્તક શુળ મટે છે.

દાઘ્યાહિ ક્વાથ—દાર હળદર, રસવંતી, નાગરમોથ, ભીલામાં,
ખીલા, અરકુસીના પાન અને કરીયાતુ સર્વનો ક્વાથ કરી મદ સાથે
પીવાથી કીચોના શુળ સાથેનો પ્રદર રોગ મટે છે.

દ્રાક્ષહિ ક્વાથ—દ્રાક્ષ, હીમજ, નાગરમોથ, કડુ, ગરમાળો અને
પીતપાપડો, સર્વનો ક્વાથ પીવાથી પિત્ત જ્વર, તરસ મૂર્છા દાહ
અને રક્ત પિત્ત મટે છે.

દ્વાત્રિશાંગ ક્વાથ—ભારગ મુળ, કરીયાતુ લીંબડાની અંતર
છાલ, મોથ. કડુ, વજ, સુંદ. મરી પીંપર, અરકુસી ઇન્દ્ર, વારણી,
રાસ્ના, ધમાસો, પટોળ દેવદાર, હળદર, કાળીપાટ, ઝેર કચેલા બ્રાહ્મી
દારુ હળદર, ગળો, નસોતર, અતિવિષ, પૂંકર મુળ. ત્રાય માણુ,
ભોયરી ગણી મોટી તથા નાની, ઇન્દ્રજવ હરડે, બહેડા, આખળાં
કચેરાં એ સર્વનો ક્વાથ પીવાથી તેર પ્રકારના સન્નિપાત શુળ, ખાંસી,

દમ, ઉરુરતાંલ, અને કફ મટે છે,

દેવદાન્યુદિ ક્વાથ--દેવદાર, વજ, કફ, પીંપર, સુંઠે કાયફળ, મેથ, કરીયાતું, કડુ, ધાણા, હીંમજ, ગજપીંપર, બે ભોયરીંગણી ગોખરૂ, ક્ષમાસો, અતિવિષ, ગળો કાકડાશીંગી અને શાહજીરૂ સર્વનો ક્વાથ પીવાથી સુવાવડી સ્ત્રીના સર્વ રોગ, પેટનું સુળ, ખાસી, તાવ, દમ મૂર્છા, માથાના શુળ અને કફ વાયુ મટે છે.

ધાન્ય પંચક--ધાણા, વાળો, બીલાં, નાગરમેથ, સુંઠેનો ક્વાથ આમ જન્ય શુળ, તથા કાચો આમ પેટમાં થવાથી વીંટ આવે છે તે મટે છે. મળતે આવે છે, અગ્નિને વધારે છે અને કાચા અન્યને પચાવે છે.

નાગરાદિ ક્વાથ--સુંઠે, કડાછાલ, નાગરમેથ. ગળો અને અતિવિષનો ક્વાથ કરી પીવાથી તાવ સાથેનો ઝાડો મટે છે.

નાગરાદિપદ્મચન- સુંઠે, દેવદાર, ધાણા અને બે ભોયરીંગણી નો ઉકાળો પીવાથી તાવ મટે છે.

નિષ્પંકવાથ--લીબડાની અંતરછાલ આદિ ગણા પાણીમાં ઉકાળી ક્વાથ કરી પીવાથી તાવ મટે છે.

નિદિગ્ધકાદિ ક્વાથ--ભોયરીંગણી ગળો અને સુંઠેનો ક્વાથ પીંપરના ચૂર્ણ સાથે ખાવાથી આસ તથા ખાસી સાથેનો સક્ષેપમ જીર્ણવર અને સાદા બેસી ગયો હોય તો તે મટે છે.

પટોલાદિ ક્વાથ

(૧) પટોળ, રતાજળી, મોરવેલ, કડુ, કાળીપાટ અને ગળોનો ક્વાથ કરી પીવાથી પિત્ત કફજ્વર, ઉલટી દાહ અને ખરજ મટે છે.

(૨) પટોળાના વેલા, ત્રિકળા, લીબડાની અંતરછાલ, કરીયાતું, એરસાર, બીબલો એ આંઠ ચીંતેનો ક્વાથ કરી શુગળ અથવા ત્રિકળાં નાળે બીબલો અને ગાદગાદા બિગંજ મટે છે.

(૩) કડવાં પરવળ, હરડાં, બહેડાં, આંબળાં, કડુ કચોરો, અરડુસીનાં પાન અને ગળોનો કવાથ મદ સાથે પીવાથી કફનો તાવ મટે છે.

(૪) પટોલ, હરડે, બહેડા, આંબળા, કડવા લીંબડાની અંતર-છાલ. દ્રાખ, ગરમાળાનો ગોળ, અને અરડુસીનાં પાન સાકર તથા મદ સાથે પીવાથી દરરોગનો તેમજ ટાઢીઓ તાવ મટે છે.

પૃથ્વાદિકવાથ - (૧) હરડે, અને રગતરોહીડાનો ઉકાળો જવ-ખાર તથા પીપરના ચુર્ણ સાથે પીવાથી બરોળ, ગુદમ અને ઉદરરોગ મટે છે.

પૃથ્વાદિકવાથ - ત્રિકળા, કરીયાતુ, હળદર, લીંબડાની છાલ અને ગળોનો કવાથ જુના ગોળ સાથે પીવાથી માથાના શુળ, ભમર, આંખ તથા કાનના શુળ આદ્યાની શી શંખકરોગ, દંતપાત, દંતશુળ, રતાધળા-પણું, આખના પડળ, ઝૂલ તથા આખની પીડા મટે છે.

પર્પટાદિકવાથ—(૧) ખડસલીયો, નાગરમેથ. ગળો, સુંઠ, કરીયાતું સર્વનો ઉકાળો પીવાથી વાતપિત્તનો તાવ મટે છે.

(૨) ખડસલીઓ, અરડુસીના પાન, કડુ, કરીયાતુ, ધમાશો અને ઘઉંલાનો કવાથ સાકર સાથે પીવાથી પિત્તજ્વર, તરસ, દાહ, તથા રક્તપિત્ત મટે છે.

(૩) પર્પટાદિકવાથ—ખડસલીઆનો ઉકાળો પીપરના ચુર્ણ સાથે પીવાથી પિત્તજ્વર મટે છે.

પિપ્પલી કવાથ—૧૧ તોલા પીપરને આઠ ઘણા પાણીમાં ઉકાળી એથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પીવાથી અગ્નિ દિપત કરે. તાવ, કફ, બરોલ તથા વાના રોગ મટે છે.

પુનર્નવાદિકવાથ—સામેડી અને વરણાનાં મુળની છાલનો ઉકાળો પીવાથી અતરવિદ્રધિ મટે છે.

પુનર્નવાષ્ટક ક્વાથ--સાટોડી, હીંમજ, લીંબડાનીછાલ, દારૂ-હળદર કડુ, પટોલ, ગજો અને સુંઠનો ક્વાથ ગાયના મુત્ર સાથે પીવાથી સોજાં, વાળો, પાદુરોગ, ઉદરરોગ, દમ, શુગ્ર, અને ખાંસી મટે છે.

બૃહ્દ મંજીષ્ઠાદિ ક્વાથ--મંજીષ્ઠ, નાગરમોથ, કડાછાલ, કઠ, સુંઠ, ગજો, ભારંગમુળ, ભોયરીંગણી, વજ, લીંબડાની છાલ, ત્રિકુળાં દારૂહળદર, કડુ, પટોલ, મોરવેલ, વાવડીંગ, ખીચો, ચિત્રકમુળ, શતાવરી, ત્રાયમાણુ, પીંપર. ઇંદ્રજવ, અરુણીના પાન, ભાગરો, દેવદાર, કાળા-પાટ, ખેરસાર, રતાજલી, નસોતર, વરણો, કરીયાતુ, બાવચી, ગરમા-બાનો ગોળ, સાગની છાલ, બકાન લીંબડાની છાલ, કરજની છાલ, અતિવિપ, વાળો, ઈન્દ્રવારણનાં મુળ, ધમાસો, ઉપલસરી, બડસલીઓ એ સર્વનો ઉકાળો કરી પીંપરના ચુર્ણ તથા ગુગળ સાથે પીવાથી અરાઢ પ્રકારના કોઢ, વાતરકત, અડદીયો વા, ઉપદંશ, શ્લીપદ રોગ, શુન્યવાત, પક્ષાઘાત, મેહ તથા નેત્રરોગ મટે છે.

બ્રહ્મચાદિ ક્વાથ--બ્રહ્મી, વજ, શતાવરી, ત્રિકુળા, કડુ, બલા, ગરમાબાનો ગોળ, કરીયાતુ, લીંબડો, પટોલ, દ્રાક્ષ, અને દશમુળનો ક્વાથ કરી પીવાથી સન્નિપાત જ્વર મટે છે.

ભારગ્યાદિ ક્વાથ--ભારગમુળ, ગજો, મોથ, ભોયરીંગણી, હરડે, પુષ્કરમુળ અને સુંઠનો ક્વાથ ત્રણ દિવસ પીવાથી તંદ્રિક અને સાન્નિપાત જ્વર મટે છે.

ભુનિંબાદિ ક્વાથ--કરીયાતુ, લીંબડાની છાલ, પીંપર, કચોરો સુંઠ, શતાવરી, ગજો, અને ભોયરીંગણીનો ક્વાથ પીવાથી કફજ્વર મટે છે.

મુસ્તાદિ ક્વાથ--મોથ, વાળો, સુંઠ, રતાજલી, દશમુળ. પીત-પાપડો, ધાવડાની છાલ અને અરુણો સર્વનો ક્વાથ કરી પીવાથી પ્રલાપક સન્નિપાત જ્વર મટે છે.

(૨) નાગરમોથ, ભાયરીંગણી, ગળો, સુદ, આળળાનો કવાથ મદ તથા પીંપરના ચુર્ણ સાથે પીવાથી વિષમજ્જવર મટે છે.

રાસ્નાદિ કવાથ--રાસ્ના, સુદ, ગળો, કાટાશેળીએ, મોથ, ચતાવરી, હરડે, દેવદાર, કડુ, કચુરો, અરડુસો અને દશમળનો કવાથ કરી પીવાથી સધિક સન્નિપાત મટે છે.

(૨) રાસ્ના, આસન, મોથ, ભાયરીંગણી, વજ, પુકરનળ કડુ, કાકડાશીંગી, હરડેનો કવાથ કરી પીવાથી કર્ણિક સન્નિપાતનો તાવ જેમા કાન તથા ગળામા સોજો આવે છે તે મટે છે.

લઘુમંજુદ્રાદિ કવાથ--મહુદ, ત્રિફળા, કડુ, વજ, દારૂહળદર, ગળો, અને લીંબડાની છાલ સર્વનો કવાથ કરી પીવાથી વાતરકત, ખરજ, કપ લીક ટુપ્ટ તથા રાતા ચકરડા ઉડે છે તેથી કેદ મંટ છે.

લઘુક્ષુદ્રાદિ કવાથ--ભાયરીંગણી, સુદ, ગળો, પોખરમૂળનો કવાથ પીવાથી જે તાવમા કફવાતનું જેર હોય તે મટે છે તેમજ ત્રિદોષજ્વર, ખાસી દમ શુળ અને અરૂચી મટે છે.

વાસકાદિક કવાથ--કડાછાલ, ત્રિફળા, દારૂહળદર મોથ અને બિબ્બો સર્વનો કવાથ મદ સાથે પીવાથી પ્રમેહ મટે છે.

વાસાદિ કવાથ--અરડુસીના પાન, ભાયરીંગણી, અને ગળોનો કવાથ મદ સાથે પીવાથી તાવ તથા ખાસી મટે છે.

(૨) અરડુસીનાં પાન, દ્રાક્ષ અને હીંમજનો કવાથ મદ તથા સાકર નાંખી પીવાથી રકતપિત, શ્વાસ તથા ખાસી મંટ છે.

(૩) અરડુસીનાં પાન, સુદ, ગળો, દારૂહળદર, રતાંજલી, ચિત્રક મૂળ, કરીયાતું, લીંબડાની છાલ, કડુ, પંટાલના વેલા, ત્રિફળા, નાગરમોથ, જવ, ઇંદ્રજવ. કડાછાલ આ સર્વનો કવાથ પીવાથી આંખના સર્વ રોગ તથા સળેખમ, દમ, છાતીનો ક્ષય અને જેસી ગયેલો સાદ મટે છે.

શકાંહાદિ ક્વાથ—ઈંદ્રજવ, કુંવાડીયાનાં મૂળ, અતિવિષતી કળા ગળો, નગોડના મુળ, ભાગરો, સુદ, ભોયરીંગણી અને અજમોદનો ક્વાથ પીવાથી ટાઢીઓ તાવ મટે છે.

શાખોટ ક્વાથ—સાગતી હાલનો ક્વાથ ગાયના નૂવમાં પોવાથી મેદ રોગ મટે છે.

શઠ્યાદિક્વાથ—કચોરા, ખડસલીયો, મુદ, દેવદાર, જવસાન, મૂળ, મોથ, કડુ, ભોયરીંગણી, અને કરીયાતું સર્વનો ક્વાથ પીવડ તથા મદ સાથે પીવાથી, વિષમ તથા ત્રિદોષ જ્વર તેમજ સર્વ પ્રકારના તાવ મટે છે.

શિષ્ટુક્વાથ—સરગવાની હાલનો ક્વાથ, શેકેલી હાંગ પાણીમાં વાટી અને તેની સાથે પીવાથી વિદ્રધિ મટે છે.

શુઠ્યાદિ ક્વાથ—૧ તોલો સુદ સોળગણા પાણીમાં ઉકાળા ક્વાથ કરી શેકેલી હાંગ ૩ રતી, ૧ માસો સંચળ અને ૨ માસ સ્કંઠનું ચુર્ણ મેળવી પીવાથી અશ્વર્ણ તથા શુળ મટે છે. વળી તે ક્વાથ મદ સાથે પીવાથી સળેખમ, દમ, ઉદરસ, ઉદરના રોગ તથા અરાખ પાણીના રોગ મટે છે.

શૃચ્યાદિ ક્વાથ—કાકડાગીંગી, કડાની હાલ, હરદ, મોથ, કરીયાતું, ભારગમળ હગદર, કડુ પૂંકર મળ, ચિત્રક, મરી, ભોયરીંગણી, અગુસી, આખળા, દેવદાર, બહેડા, ગવક, સુદ, પીંપર અને જાયફળનો ક્વાથ કરી પીવાથી સન્નિપાતનો તાવ તથા કંઠકુખ્જ મટે છે.

સારીવાદિ ક્વાથ—સારિવા, કાળીપાટ, દેવદાર, કરીયાતું, મોરવેલ, કડુ ગળો, સુદ, મોથ અને ઇંદ્રજવનો ક્વાથ પીવાથી સ્ત્રીઓનું અગરેલુ ધાવણ સુધરે છે.

સમંગાદિ ક્વાથ—રીસામણીનાં મુળ, ધાવણીનાં મુલ, લોદર

અને ઉપલસરીનો ક્વાથ મદ સાથે પીવાથી આગકનો સખ્ન અતિ-સાર મટે છે.

સિંહ્યાદિ ક્વાથ—ભોયરીંગણી, સુંઠ, પુષ્કર, કડુ, રાસ્ના, ગળો, ભારંગમુળ, કાકડાશીંગી, ક્યોરો, ધમાસો, અરડુસી, મોથ, કાહ્લી, વજ, અને કરીયાતું સર્વનો ક્વાથ કરી પીવાથી જીઝડક મન્નિપાત મટે છે.

પડંગ ક્વાથ—કાળો વાળો વિરણુવાળો, મોથ, ખડસલીયો, સુંઠ અને રતાજલી, ઉકાળીને થડુ કરેલુ પાણી પીવાથી તૃષા દાહ તથા દાહ જ્વર મટે છે.

હીમેરાદિ ક્વાથ—કાળો વાળો, ધાવડીના ટુલ, લોદર, કાળી-પાટ, રીસામણી, કડાછાલ, ધાણા, અતિવિષ, નાગરમોથ, ગળો, ખીલા અને સુંઠનો ક્વાથ કરી પીવાથી જીર્ણ અતિસાર, આમશુળ અને શ્લેષ્મીવાળો ઝાડો તથા તાવ મટે છે અને દોષતુ પાચન કરે છે.

હરિતક્યાદિક્વાથ—હીમજ, ધમાસો ગરમારનો ગોળ, ગોખર, અને પાપાણુભેદનો ઉકાળો મદ સાથે મેળવી પીવાથી મુત્ર-કચ્છ દાહ તથા પીડ સાથેનો મુત્રકચ્છ રોગ મટે છે.

શુદ્ધાદિ ક્વાથ—(૧) ભોયરીંગણી, ધાણા, સુંઠ, ગળો, નાગરમોથ, પદ્મક રતાજલી, કરીયાતું, કડવા પરવળ, અરડુસીનાં પાન, પોખરમુળ, કડુ, ઇદ્રાવ, કડવા લીમડાનીઝાલ, ભારંગમુળ અને ખડસલી-આનો ક્વાથ સવારમાં પીવાથી સર્વ પ્રકારના ટાઢીઆ તાવ મટે છે.

(૨) ભોયરીંગણી, કળથો, અરડુસીના પાન, સુંઠ, પોખર મુળનું ચુર્ણ મેળવીને પીવાથી શ્વાસવાળી ખાસી મટે છે.

(૩) ભોયરીંગણી, કરીયાતું, કડુ, સુંઠ, ગળો, અને પોખર મુળનો ઉકાળો પીવાથી આદ પ્રકારના તાવ મટે છે.

પ્રકરણ ૧૨ સું ચુર્ણ.

ચુર્ણો બનાવવાની રીત પ્રકરણ છઠ્ઠામાં જોવી.

અતિવિપ ચુર્ણ—અતિવિપતી કળાનુ ચુર્ણ રતીથી ૨ વાલ્ક મદ સાથે પીવાથી બાળકોના તાવ, ખાસી, ઝૂમી, ઉત્તરી અને ઝાડો મટે છે.

અજમોદાદિ ચુર્ણ—અજમોદ, સિન્ધાલુણ, ચિત્રક દેવદાર, ધાવડીગ, પીંપરીમુળ, મરી, પીપર, વરીયાળી, દરેક ૧ તોલો, હરેકેની છાત્ર પાચ તોલા, વરધારો તે લા ૧૦, સુક તો. ૧૦ સર્વનું ચુરણ કરી જરા ગરમ પાણી સાથે ૦૧ તોલો ખાવાથી આમવાત, સાધાનું દરદ, સોજો, ગૃત્રસી વાયુ અને પડખા, જાંગ ગુદા, અને વાસાના શુળ મટે છે. આ ચુરણ ગોળમા મેળવીને પણ ખવાય છે.

(૨) અજમો. મોચરસ, આદુ, ધાવડીના ટુલ, સર્વનું ચુરણ કરી ગાયત્રી જાસ સાથે જે આતીનાચા પાવલીભાર ખાવાથી પાણી જોવો થતો જાડા બધ થાય છે.

અન્ધગંધાદિ ચુર્ણ—આસન તો. ૪૦, વરધારો તો. ૪૦, બનેનુ ચુરણ કરી ઘીના રીંદા વાસણમા ગળી મુકવું તે ગાયત્રી દુધ સાથે ૧ તોલો ખાવાથી પુષ્ટી થાય છે.

અગ્નિમુખ ચુર્ણ—હીંગ ૧ ભાગ, વજ ૨ ભાગ, પીપર ૩ ભાગ, આદુ ૪ ભાગ, અજમો પાચ ભાગ, હીમજ ૬ ભાગ, ચિત્રક ૭ ભાગ, કઠ આઠ ભાગ સર્વનું ચુર્ણ કરી ૦૧ થી ૧ તોલા સુધી મધ દહીં, જાસ તેમજ ગરમ પાણીમા અનુકુલ આદે તેની સાથે ખાવાથી ક્ષિપર્ત, અજીર્ણ, બરોળ ઉદર રોગ, મળાવરોધ, શુળ, ગુદમ (ગોગો) ખાસી અને દમ મટે છે તેમ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરે છે.

એલાદિ ચુર્ણ—એલચી, લવીંગ, નાગકેસર, બોરના મીંજ, મોથ, પીંપર, ઘોળી સુખડ, શેકેલી ડાંગર તથા ઘઉંના સર્વનું ચુર્ણ મહ તથા સાકર સાથે ૦૧ તોલાથી ૦૧૧ તોલો ખાવાથી કોઈ પણ દોષથી થયેલી ઉલટી મરી જાય છે.

આકારકરભાદિ ચુર્ણ—અકલગરો, સુંદ, તથા લવીંગ પીંપર, કેસર, જાયફળ, ૩ કોલ અને સુખડ દરેક અઠ્ઠા તોલો અને અરીસુ ૪ તોલા સર્વનું ચુર્ણ મહ સાથે ૧ માસો ખાવાથી ધાતુનું જવું બધ થાય છે. અને ધાતુનું સ્તબ્ધ કરે છે.

કુલ્મજીત ચુર્ણ—કુલ્મે લોઢી ઉપર શેકી તેનું ચુર્ણ કરી ઢિના પાણી સાથે ૧ વાલથી ૮ વાલ ખાવાથી તાવ તથા કાળજીને ભરાવે મટે છે.

કુટુકી ચુર્ણ—કુટુ, વજ હીમજ, ચિત્રકમુળ સર્વનું ચુર્ણ કરી ગાયના મૂત્ર સાથે ૦૧ તોલો ખાવાથી પેટનો આક્રોશ મટે છે. ચુંક મટે છે તથા મળાવરોધ મટે છે.

ચંદન દિ ચુર્ણ—અગર ૧ ભાગ, તગર ૧ ભાગ, વાસકપુર ૧ ભાગ, ચંદન (સુખડ) ૧ ભાગ, વાળો એક ભાગ સર્વનું ચુર્ણ કરી તેટલીજ સાકર નાંખી દુધ સાથે ૩ માસો ખાવાથી દાહ, પિત્ત તથા મુત્રકચ્છ મટે છે.

ચંદન ચુર્ણ—ચંદનને ચોખ્ખાના ઘોવણમા ઘસીને ૧ તોલો મહ તથા સાકર સાથે પીવાથી સ્ત્રીઓના રક્તપ્રદર દાહ તથા તૃષ્ણા મટે છે.

ચિત્રકાદિ ચુર્ણ—ચિત્રકમુળ, ચવક, કાચાં બીલા અને સુંકનું ચુર્ણ કરી ૧ તોલો છાસ સાથે ખાવાથી સંગ્રહણી મટે છે.

ચોપચીની ચુર્ણ—ચોપચીની તો. ૧૬, સાકર તો. ૪, પીંપર, પીંપરી મુળ, મરી, લવીંગ, અકલગરો, જંગમખમ, સુંક, વાવડીંગ,

હરડે, બ્રહેડાં અને આમળાં સર્વનું ચુરણ કરી છ માસા મદ અગર ધી સાથે ખાવાથી વીસ જાતના પ્રમેહ તથા સર્વ જાતના ઉપદંશ (ચાદી ગરમીના રોગ) વૃણ, વા તથા કોઢ મટે છે.

જાતિકૃણાદિ ચુર્ણ—જયફળ, ઠળીયા વિનાની ખારેક, અરીણુ અને સુંઠ સર્વનું ચુર્ણ કરી તેટલીજ અડાયાની રાખોડી તેમા નાંખી તે બે આનીભાર, અર્ધાં તોલા ચોખાના ઘોવણમાં મેળવી પીવાથી લોહી તથા પશ્વાળો ઝાડો, આંકડી તથા વારંવાર વેગ સાથે આવનાર મરડો અને અતિસાર મટે છે.

ત્રિવૃતાદિ ચુર્ણ—નસોતર ૪ તોલા, પીંપર ૧ તોલો, સાકર ૪ તોલા સર્વનું ચુરણ કરી મદ સાથે ૦૧ તોલાથી ૧ તોલા સુધી ખાવાથી ઉદરરોગ આફરો, કફ બંધકોશ અને પિત્ત શુભ મટે છે.

દ્વીપ્યાદિ ચુર્ણ—અજમોદ, ચિત્રકમુળ, હરડે, હીંગ, સાજીખાર, સુંઠ, જીરું, જવખાર, સિંધવ, ત્રિફળા સંચળ અને પીપળ તથા શાહજીરું સર્વનું ચુર્ણ કરી ૦૧ તોલો ખાવાથી વિષમજ્વર મટે છે.

ધાતુક્યાદિ ચુર્ણ—ધાવડીના ટુલનું વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ કરી દહીં સાથે ૨ થી ૬ માસા ખાવાથી અતિસાર તથા પ્રવાહીકા મટે છે.

નારાચ ચુર્ણ—નસોતર તોલા ૪, પીંપર તો. ૧ સર્વનું ચુર્ણ કરી ૧ તોલો મદ સાથે ખાવાથી બંધકોશ, ઉદરરોગ, પેટ ચઢવું અને કફ તથા પિત્ત શુભ મટે છે.

નારસિહ ચુર્ણ—હરડે, મરી, ભીલામા, પીંપર સુંઠ, તલ આમળાં સાકર અને બેઠા સર્વનું ચુર્ણ ધી તથા મદ સાથે ૨ થી ૮ વાલ સુધી ખાવાથી પેટનો વાયુ, મંદાગ્ન જલોદર તથા વાતોદર મટે છે.

નિંબપત્રાદિ ચુર્ણ—લીમડાના છુકાં પાન ૪ તોલા, હરડે ૦૧

તોલો, હળદર ૦૧ તોલો સર્વનું ખારીક ચુર્ણ ૦૧ તોલાથી ૦૧૧ તોલો ખાવાથી બહારનો તથા અંદરનો શીરંગ રોગ મટે છે.

નિંખાદિચુર્ણ—લીંમડાના સુકવેલા તાજાં પાન સુંકે તોલા ૧, પીપર તોલા ૧, મરી તોલા ૧, ત્રિકુળા સમભાગે ૩ તોલા, બોડી અજમોદ ૫ તોલા, સિંધાવુણ ૧ તોલો, સંચળ ૧ તોલો, વડામરૂ મીઠું ૧ તોલો અને જવખાર ૧ તોલો સર્વનું વસ્ત્રગાળ ચુરણ કરી ૦૧ તોલાથી ૦૧૧ તોલા સુધી ખાવાથી એકાતરીઓ તાવ મટે છે.

પંચનિંખ ચુર્ણ—કડવા લીંમડાના મુળ, પાન, ફળ, પુલ તથા છાલ સર્વનું સરખે ભાગે ચુર્ણ તો. ૬૦, લોહબખ્ષ, હીમજ, કુંવાડીઆના બી, ચિત્રકમુળ, ભીલામા, વાવડીંગ, સાકર, આબળાં; હળદળ. સુંક, મરી, પીપર, ગોખર, ગરમાળો. ખાવચી દરેક ચાર ચાર તોલા લઈ સર્વેનું ચુરણ કરી પ્રથમ ભાગરાના રસની, પછી ખેરસારના ક્વાથની તથા ખીમલાના ક્વાથની અકેક દિવસ ભાવના દષ્ટ સુકવી રાખવું તેને દુધમા ખેરની છાલના કેળીમલાની છાલના ક્વાથમાં અકેક તોલો એક માસ સુધી ખાવાથી સર્વ પ્રકારના કોઢ મટે છે.

પવિત્ર ચુર્ણ—(૧) સોનામુખીના ચોખ્ખાં પાન રાત્રે ગાયના મુત્રમા માટીના વાસણમા પલાળવા તે બીજે દિવસે સવારે તાજું ગાયનું મુત્ર નાખી દષ્ટ કરી ગાયનું મુત્ર નાખી પલાળવા એમ દશ દિવસ સુધી કરવું, છેલ્લે દિવસે પાનને સુકવી તેનું વસ્ત્રગાળ ચુરણ કરવું તે બે તોલા ગરમ પાણી સાથે ખાવાથી ઝાડાને ખુલાસો થઈ આમડીના રોગો મટે છે.

(૨) પંચલવણ તો. ૨૧, ત્રિકટુ તો. ૨૧ ત્રિકુળા તોલા ૨૧, અજમો તો. ૨૧, અજમોદ તો. ૨૧, ચિત્રકમુળ તો. ૨૧, શુદ્ધ જ-ધક તો. ૧૦, હરડે તો. ૧૦, સિંધવ તો. ૨૦; અને સુંકે તો.

૪૦ લેવા તેમાં પ્રથમ પંચત્રવણુને ઇંદ્રવારણના ક્ષણમાં ભરીને કપડમાટી કરી છાણુમા પકવતું પછી પંચત્રવણુ લઈ ઉપરની સવે^૧ ચીજો મેળવી લીંબુના રસની એક ભાવના દહ ચુરણુ કરી ૦૧ થી ૦૧૧ તોલા સુધી પાણી સાથે ખાવાથી પેટના સોજા બરોળની ગાંઠ, જલોદર તથા સોજા મટે છે.

પાષાણભેદાદિ ચુર્ણુ- પાષાણભેદ, શીલાજીત, એલચી અને પીપર સર્વતું સગળે ભાગે ચુર્ણુ કરી ૦૧ થી ૦૧૧ તોલા ચોખ્ખાના ઘોવગુમા ખાવાથી પ્રમેહ મટે છે.

પાચકચુર્ણુ-શેકેલી હીંગ ૦૧ ભાગ, ચિત્રકમળ ૧ ભાગ પીપરી મુળ ૧ ભાગ, અજમોદ ૧ ભાગ, સાંજીખાર ૦૧૧ ભાર, સિંધવ ૦૧૧ ભાર, મીઠું ૧ ભાર, મુંઠ ૧ ભાગ પીપર ૧ ભાગ, મરી ૧ ભાગ ચવક ૧ ભાગ, જવખાર ૧ ભાગ સચળ ૦૧ ભાગ, સાબરે મીઠ ૦૧૧ ભાગ સવે લઈ તેનું ચુરણુ કરી પ્રથમ લીંબુના રસની ભાવના દહ પછી દાડમના રસની ભાવના દહ સુકવવી એ આનીભારથી ૦૧ ભાર પાણી સાથે લેવાથી અગ્નિ તથા અગ્નિમાદ રોગ મટે છે.

પિપ્પલી ચુર્ણુ-સારી લીન્ડીપીપરનું ચુર્ણુ કરી મદ સાથે ૧ થી ૩ વાલ ખાવાથી કફની ઉધરસ, શ્વાસ તાવ તથા બરોળ મટે છે.

(૨) પીપર, પીપળી મુળ, બેઢાની છાલ તથા સુંઠનું ચુર્ણુ કરી તે ૦૧ થી એક તોલા સુધી મદ તો. ૨ સાથે ખાવાથી દમ તથા ખાસી મટે છે.

બિદવાદિ ચુર્ણુ-બીજાનો ગરબ, મોચ, ઘાવડીના ટુલ, કાળી-પાટ અને મોચરસ સર્વતું ચુર્ણુ કરી ગોળ તથા છાસ સાથે ખાવાથી અતિસાર મટે છે.

(૨) બીલીનું ચુર્ણુ ૧ તોલો, ગોળ ૧ તોલા સાથે ખાવાથી પડખાનું શુળ, આમશુળ તથા રક્તાતિસાર મટે છે.

મરિચચુર્ણ—મરીનું ચુર્ણ મદ તથા સાકર સાથે ખાવાથી ખાસી તથા ઉદરસ મટે છે.

મળશુદ્ધિ ચુર્ણ—હરડેની છાલ ૨ ભાગ, મીઠીઆવળ ૨ ભાગ, રેવંચી ૦૧ ભાગ, મરી ૦૧ ભાગ, સીંધાલુણ ૧ ભાગ. સંચળ ૦૧ ભાગ અને સુંઠ ૧ ભાગ લઈ તે ચુર્ણ રાત્રે ગરમ પાણી સાથે ખાવાથી મળશુદ્ધિ થાય છે.

મુશદ્યાદિ ચુર્ણ—ધોળા મુસળી, ગળોનું સત્ત્વ કોચાં, ગોખર, શેમળાના મુળની અંતરછાલ, સાકર અને આખળા સર્વનું ચુર્ણ કરી ગાયના દુધ તથા ઘી સાથે ૧ તોલો ખાવાથી વિર્યની વૃદ્ધિ થાય છે. અને કામેચ્છા વધે છે.

મુસ્તાદિ ચુર્ણ—હરડે, સુંઠ અને મોથ. સર્વનું ચુર્ણ કરી તેમાં બમણો ગોળ નાખી ૦૧ થી ૧ તોલો ખાવાથી દમ તથા ખાસી મટે છે.

યવનીખાંડવ ચુર્ણ—અજમે, દાડમની છાલ, આખલી, સુંઠ, ખાટા ખોરની છાલ, અમલખેદ, દરેક એકેક તોલો, મરી, પીંપર, દરેક ૨૦૦ તોલા, તજ, સંચલ, ધાણા, ૭૩ દરેક ૦૧ તોલો, સાકર ૧૬ તોલા સર્વનું ચુર્ણ કરી ૦૧ તોલો ખાવાથી ખાસી, અઝ્યા, સંઘ-ણી, દમ, અતિસાર, ઉલટી અને કંઠરોગ મટે છે.

યવક્ષારાદિ ચુર્ણ—જવખાર, અતિવિષ, કાકડાશીંગી, પીંપર અને પીંપરીમુળ મદ સાથે ૧ રતીથી ૨ વાલ ખાવાથી બાળકોની સર્વ જાતની ખાસી મટે છે.

યષ્ટિમધુકાદિ ચુર્ણ—દ્રાક્ષ, પીંપર, જેડીમદ, શતાવરી, લાખ, કાકડાશીંગી, સર્વ એકેક તોલો લઈ વાંસકપુર ૨ તોલા તથા સાકર ૪ તોલા લઈ સર્વનું ચુર્ણ કરી ૨ માસાથી ૬ માસા મદ તથા ઘી સાથે

ખાવાથી છાતીના જખમવાળી તથા લોહીના શ્રાવવાળી ખાસી અને હૃદયનો રોગ મટે છે.

રાજવલ્લભ ચુર્ણ—શુદ્ધ ગધક તો. ૪. સુંઠ તો. ૯, હરડે તોલા ૪. ચિત્રકમળ ૧ તોલો, શાહજીર તોલા ૨, અને સિંધાલુણ ૪ તોલા ખાડી લીંબુના રસમાં બળે માસાની ગોળા કરી ખાવાથી બધકોશ, વાયુ અને પિત્ત મટે છે.

લશનાદિ ચુર્ણ—લસણ. ૭૩, સિંધાલુણ, સુંઠ, મરી, પીંપર, અને શેકેલી હીંગ મરખે ભાગે લઈ ૨ વાલથી ૮ વાલ લીંબુના રસ અથવા પાણી સાથે ખાવાથી કોલેરા, અગ્નિ, પેટની થીડા અને વાતગુદમ મટે છે.

લઘુસુદર્શન ચુર્ણ—ગળો, પીપર, પીપરીમુળ, કહુ, હરડે; સરીંગ, સુંઠ, લીંબડાની અતરછાલ, તજ તથા સુખડ સર્વનું ચુરણ કરી તેનાથી અર્ધું કરીયાતાનું ચુર્ણ મેળવી ખાવાથી સર્વ પ્રકારના તાવ તથા ત્રિદોષ મટે છે.

લવિગાદિ ચુર્ણ—લવીંગ, કપુર, એલચી, તજ, નાગકેસર, જયફળ, વાળો, સુંઠ, શાહજીર, કૃષ્ણાગર, જટામાંસી, કાળુ કમર, પીંપર, સુખડ, તગર, નેત્રવાળો, કંકાલ એ સર્વનું ચુર્ણ તેથી અર્ધી સાકર મેળવી ૨ વાલથી ૮ વાલ સુત્રી ખાવાથી ક્ષય, હૃદયરોગ, ખાસી, હેઝડી, પીનમ, દમ. અતિસાર, પ્રમેહ, ગુદમ, અરચી, સગ્રહણી અને છાતીનો ક્ષય મટે છે.

લઘુગંગાધર ચુર્ણ—નાગરમેથ, ઈંદ્રજવ, ખીલાં, લોહર, મોચરસ અને ધાવડીના ટુકડાં ચુરણ કરી છાસ તથા ગોળ સાથે ૦૮ તોલો ખાવાથી સર્વ અતિસાર તથા પ્રવાહિકા મટે છે.

વજ્રક્ષાર ચુર્ણ—પંચલવણ, સાજખાર, ટંકણ સર્વને એક

દિવસ થોરના દુધમા પલાળી રાખી તડકે સુકવવા. પછી આકડાના પાનમા લપેટી મોટા બે કોડીઆના પુટમા મુકી કપડાણુ કરી ગજ-પુટ અગ્નિ આપી પછી કાઢી તેના જોટલુંજ ત્રિકટુ, ત્રિકળા, અજમેદ જીર, ચિત્રકમુળ એ સર્વનું બારીક ચુર્ચુ તેમા મેળવી ના તોલો ગરમ પાણી કે ગાયના મુત્રમાં ખાવાથી ગુદમ, શુળ, અજીર્ણ, સોજા, મંદાગ્નિ, ઉદરરોગ અને આફરો મટે છે.

વિશાલા ચુર્ચુ—છંદ્રવરણાનું ચુર્ચુ ૨ થી ચાર માસા ગાયના મુત્રમા ખાવાથી સર્વ પ્રકારના ઉદરરોગ તેમજ સ્ત્રીઓના મુદ્ગર્ભ-રોગ મટે છે.

વડવાનલ ચુર્ચુ—સિંધવ ૧ ભાગ, ૨ ભાગ પીપરી મુળ, ૩ ભાગ પીંપર, ૪ ભાગ ચવક. ૫ ભાગ ચિત્રક મુળ, ૬ ભાગ સુંઠ અને ૭ ભાગ હીમજ લઝ સર્વનું બારીક ચુરણુ કરી પાણી સાથે ૨ થી ૮ વાલ સુધી ખાવાથી મંદાગ્નિ મટે છે.

વૃદ્ધ ગગાધર ચુર્ચુ—અરડુસાના મુળની ઢાલ નાગરમોથ. ધાવડીના ઝૂલ, સુંઠ, લોદર, વાળો, મોચરસ, ખીલા, કડાઢાલ, કાળી પાટ, ઇંદ્રજવ, આખાની ગોટલી, રીસામણી અને અતિવિષતી કળી સર્વ સરખે ભાગે લઈ ચુરણુ કરી મદ તથા ચોખાના ધોવરામણુ સાથે બે આનીથી ના તોલા સુધી ખાવાથી અતિસાર મટે છે.

સમશર્કરા ચુર્ચુ—એલચી ૧ ભાગ, તજ ૨ ભાગ, તમાલ-પત્ર ૩ ભાગ, નાગકેસર ૪ ભાગ, મરી ૫ ભાગ, પીંપર ૬ ભાગ, અને સુંઠ ૭ ભાગ લઈ ચુરણુ કરી સાકર સાથે ના થી ૧ તોલો ખાવાથી અગ્નિમાઘ, હરસ, અરચી, ગુદમ, શ્વાસ, કંઠરોગ તથા હૃદ-ચનો રોગ મટે છે.

સુદર્શન ચુર્ણ—હરડે, બહેડા, આંબળા, હળદર, દારૂહળદર, કુંભી અને બેડી ભોયરોંગણી, ખડસલીયો, મોથ, ત્રાયમાણુ, નેત્રવાળો, લોબડાની છાલ, પુષ્કરમુળ, જોડીમદ, કડાછાલ, અજમોદ, ઈન્દ્રજવ, આરંગમુળ, સરગવાના બી, ટુલાવેલ ફટકડી, વજ, તજ, પત્રક, વાળો સુખડ, અતિવિષ, બલા, સાલવણુ, પીઠવણુ, તગર, વાવડીંગ, ચિત્રક, ચટોલ, ચવક, દેવદાર, લવીંગ, રૂષભક, જીવક, ઘોળુ કમળ, વાસક-પુર, જાવંત્રી, તમાલપત્ર, કાકોલી, પીંપર, સુદ, મરી, તાલીસપત્ર, ધમાસો, ગળો, પીપરીમુળ, મોરવેલ, કચોરો અને કડુ સર્વતું બારીક ચુર્ણ કરી તેથી અર્ધું કરીયાતાનું ચુર્ણ તેમા ઉમેરી બારીક કરી ૧૦ તોલો ઠંડા પાણી સાથે ખાવાથી સર્વ પ્રકારના તાવ, ત્રિદોષ આગતુક, ધાતુગત, વિષમ, સંન્નિપાત, માનસ શીત અને એકાંતરીઆ આ સર્વ પ્રકારના તાવ મટે છે.

સિતોપલાર્દિ ચુર્ણ—સાકર ૧૬ તોલા, વાસકપુર ૮ તોલા, પીંપર ૪ તોલા, એલચી ૨ તોલા અને તજ એક તોલો સર્વતું ચુરણુ કરી મદ તથા ઘી સાથે ૧૦ તોલો ખાવાથી દમ, ઉદરસ, ક્ષય, હાથ પગનો દાહ, જીભનું જડપણુ અગ્નિમાદ, અરૂચી, પડખાનું શુળ, જીર્ણતાવ અને નાક તથા મોમાથી પડનારું રક્તપિત મટે છે.

સારસ્વત ચુર્ણ—કઠ, આસન, બોડી અજમોદ, સીંધવ, શાહજીર, પીપર, મરી, શુદ્ધ, શંખાવળી અને કાળીપાટ સર્વતું સરખે આગે ચુરણુ કરી તેટલી જ વજનનું ચુર્ણ મેળવી બાહીના પાનના રસની ત્રણ બાવના દેવી તે ૧ તોલો મદ તથા ઘી સાથે ખાવાથી હિન્માદ અપરમાર વિગેરે મગજના રોગ મટે છે. તેમજ ધીરજ રમ-રણુ શક્તિ, બુદ્ધિ અને ધારણા શક્તિ વધે છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું

ગુટિકા (ગોળી).

ગુટિકા બનાવવાની રીત પ્રકરણ ૬ ઠામાં જુઓ.

અર્થ ગુટિકા—હરડે, તલ, ભીલામા સર્વનુ ચુરણ કરી બમણો ગોળ મેળવી ના તોલાની ગોળા કરી ૧ થી ૪ ગોળા ખાવાથી હરસ, પાન્ડુ, કોઢ, ખાસી, શ્વાસ તથા બરોળ મટે છે, ચળી પાળવી.

અમરસુંદર ગુટિકા—હરડે, બહેડા, આમળા, પીંપર, મરી, સુદ, નગોડના બીજ, પીંપગમુળ, તજ, લોહભસ્મ, ચિત્રકમુળ નાગકેસર, તમાલપત્ર, શુદ્ધ પારો, એલચી, વછનાગ, ગંધક, મોથ, અકકલગરો, અને વાવડીંગ સર્વનુ ચુરણ કરી તેથી બમણો ગોળ મેળવી ચણા જેવડી ગોળા વાળી ૧ થી ૨ ગોળા ખાવાથી, ખાસી, દમ, સન્નિપાત, મુગવ્યાધિ, અપસ્માર સર્વ વાતરોગ અને ઉન્માદ મટે છે.

અભયાદિ મોદક—હરડે, પીંપરીમુળ, મરી, સુદ, તજ, તમાલ પત્ર, પીંપર, મોથ, વાવડીંગ અને આમળા દરેક અકેક ભાગ, નસોતર આઠ ભાગ નેપાળાનાં મુળ (દાંતિમુળ) ૩ ભાગ અને સાકર ૬ ભાગ સર્વેનુ ચુરણ કરી મદમા ગોળા વાળવી ના તોલાથી ૧ તોલા સુધી ઠંડા પાણીમા પીવાથી બધકોશ, પિત્તજ્વર, પાડુ, શુળ, સોજ, અગ્નિમાંધ, ગુલ્મરોગ, ઉદરરોગ, મુત્રકચ્છ, હરસ, પ્રમેહ, જલંદર ભગંદર અને કોઢ રોગ મટે છે.

અર્ક અહિકેનાદિ ગુટિકા—આકડાનાં સુકા રવાઈયા તો. ૨, સિધાલુણ તો. ૨, અશીણુ સેકેલું તો ના ત્રણેને પાણીમા વાટી ત્રાલ વાલની ગોળા કરી ૧ તોલો ખાવાથી છાતીમાથી લોહી પડે તેવી ખાંસી મટે છે.

અહીંકેનાદિ ગુટિકા—અશીણુ તો. ૪ જાવંત્રી તો. ૪, કરતુરી તો. ૧, કપુર તો. ૧ સર્વની ગોળા અકેક રતીની કરી ૧ ગોળા રોજ ખાવાથી મધુપ્રમેહ મટે છે.

અમૃતાદિ વટી—શુદ્ધ વછનાગ તોલા ૨, કોડીની ભખમ તો. ૫, મરી તોલા ૯, ગણેને પાણીમાં ઘુટી મગ જેવડી ગોળા કરી ૧ તોલા આદુના રસ કે પાણી સાથે ખાવાથી કફ, ત્રિદોષજ્વર તથા અગ્નિમાઘ મટે છે.

અજમોદાદિ ગુટિકા—અજમો, હરડે, ખારેક કેસર, દરેક એક એક ભાગ, જાયફળ, મોચરસ અને અશીણુ અઘો અર્ધો ભાગ, જાવંત્રી, લવંગ અને મદ બખે ભાગ સર્વને પાણીમાં ઘુટીને મગના દાણા જેવડી ગોળાઓ વાળી બાળકોને આપવાથી બાળકોના ઝાડા, ઉલટી, અનિદ્રા મટે છે.

અમૃતામોદક—ગજોનુ ચુર્ણ ૧૬ તોલા લઈ તેમાં એકેક તોલા મદ તથા જુનેા ગોળ તથા ઘી મેળવી એકેક તોલાની ગોળા કરવી તે વિષમ જ્વર, તથા જીર્ણુ ધાતુગત જ્વર ઉપર આપવાથી મટે છે.

આકલકાદિગુટિકા—અકલકરો, સિંધાલુણ, ચિત્રકમુળ, સુંઠ, આંખળાં પીંપર, મરી, અજમો અને હરડે બધાનુ ચુર્ણ કરી ખીજેરાના રસમાં ગોળા વાળી ૨ વાલથી ૪ વાલ ખાવાથી ખાસી તથા ગળાના વ્યાધિ ઉદરસ, દમ તથા સળેખમ મટે છે.

કસ્તુર્યાદિ ગુટિકા—કસ્તુરી, કપુર એકેક ભાગ લવંગ ૨ ભાગ, મરી, પીંપર, બહેડા તથા કઠ અર્ધો અર્ધો ભાગ, દાકમની જાલ ૪ ભાગ સર્વેનુ ચુર્ણ કરી કાથાના પાણીથી ઘુટી મગ જેવડી ગોળાઓ વાળી તે ખાવાથી ખાસી મટે છે.

કન્યાલોહાદિ ગુટિકા—એળાઓ તોલા ૧૦, હીરાકસી તોલા ૭, તજ તોલા ૫, એલચો તોલા ૫, સુંઠ તોલા ૫, શુલકંદ તોલા ૨૦

મેળવી ગોળા કરી ૨ વાત્ર ખાવાથી સ્ત્રીઓને રતુઆત બહુ થયો હોય અનિયમિત રતુ આવતી હોય તેમજ રતુ ઘણી મુદ્દતથી બંધ હોય તે બધાને સુધારે છે

કુંકુમવટી—કેશર તથા અશીણુ સરખે ભાગે લઈ ચોખ્ખાનદ વજનની મદમા ગોળી વાળી ૧ થી ૩ ગોળા ખાવાથી ઝાડો મટે છે.

કૃમિદન ગુટિકા—શુદ્ધ કરેલા ઝેર કચોલા તોલા ૫, વાવડીંગ તો. ૧, બોડી અજમોદ તોલા ૫, અતિવિષ તોલા ૧. પીપર તોલા ૧, ઇન્દ્રજવ તોલા ૧, સર્વને ખાડી કુવારના રસમા ઘુટી ગોળી વાળી તે ૧ થી ૨ ગોળા ખાવાથી કૃમી રોગ મટે છે.

ગંધકવટી—લસણ, ગરુ, ગંધક. સિંધાલુણ, ત્રિકટુ, હીંગ સર્વનું ચુર્ણ કરી લીળુના રસમા વાટી ગોળી કરી ખાવાથી કાલેરા મટે છે.

ગુડાદિવટી—ગોળ, સુઠ અને પીપર બાર બાર તોલા, મંદુર તોલા ૪, તલ તોલા ૪, સર્વની ગોળા કરી ૦૧ થી ૦૩ તોલાની ગોળા કરી ખાવાથી સર્વ પ્રકારના સોજા મટે છે.

ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા—વજ, કચોરો, કરીયાતું, મોચ, ગજો, દેવદાર, હળદર, અતિવિષ, દારૂ હળદર, ચિત્રક મુળ, પીપરી મુળ, ધાણા. હરડે, બહેઢા આખળા, ચવક; વાવડીંગ, ગજપીપર, સુઠ, મરી, પીપર, સુવર્ણ માક્ષીક, જવખાર, સાજીખાર, સિંધાલુણ, સંચળ, બીડલુણ દરેક ૦૧ તોલો, નસોતર, દાતીમુળ, તમાલપત્ર, તજ, એલચી, વાસકપુર, દરેક ૧ તોલો, લોહલખ્મ તોલા ૨ સાકર તોલા ૪ શીલાજીત તોલા ૪, ગુગળ તોલા ૮, સર્વનું ચુરણ કરી પાણીમાં ગોળા વાળવી ૦૧ તોલો પાણી સાથે ખાવાથી સર્વ જાતના પ્રમેહ, મુત્રકચ્છ, મુત્રાધાત, પાડુ, પથરી, પ્રમેહ પીટીકા, કમળોદ્ર

અંડવૃદ્ધિ(વધરાવળ), દાહ, નેત્ર રોગ, સ્ત્રીઓના રુદોષ પુરુષોના ધાતુ-
ગત દોષ મટાડી વિચ્છે તથા બળમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

દ્રાક્ષાદિ ગુટિકા—મોટી દ્રાક્ષ તોલા ૨૦, મીઠીઆવળ તોલા ૪. મોટી હરડે, તોલા ૪, સાકર તોલા ૪, જવંત્રી માસા ૬, કેસર માસા ૩ સર્વનું ચુરણુ કરી દ્રાક્ષમાં ગોળા વાળવી તે ૧ તોલો ખા-
વાથી મળ સુદ્ધિ થાય છે. મળ સાથે રહેલ વાયુ તથા અમ્લપિત્ત વિગેરેને મટાડે છે.

સંછવની ગુટિકા—સુદ, વાવડીંગ, પીપર; ત્રિફળા, વજ, ગળો, બીલામા, શુદ્ધ વજનાગ, દશેનું ચુર્ણુ ગોમુત્રમા ધુંટી રતી રતીની ગોળા વાળી આકડાના રસ સાથે અકેક ખાવાથી અજીર્ણ, ગુલ્મ, અને કોલેરા મટે છે. ઉલટી ૨ ગોળી, સન્નિપાતમા ૪ ગોળી અને સર્પ-
વિષમાં ૩ ગોળી ખાવાથી મટે છે.

મુસ્તાદિવડી—ધાવડીનાં ફુલ. લોદર: મોચરસ, મોચ. બીલીફળ ઇંદ્રજવ, શુદ્ધ પારો, અને ગંધક સર્વને વાટી ગોળો કરી ગોળ અને છાસ સાથે ૧થી ૨ વાલ ખાવાથી અતિસાર તથા સંગ્રહણી મટે છે.

બૃહત્સુરણુવટી—સુરણુ તથા વરધારો સોળ સોળ ભાગ, મુસળી તથા ચિત્રક દરેક આઠ ભાગ અને હરડે, ખેઠા, આખળા, વાવડીંગ, સુંઠ, પીપર, બીલામાં, પીંપરીમુળ અને તાલીસપત્ર એ નવે ચચાર ભાગ, તજ, એલચી અને મરી ત્રણે બળે ભાગ સર્વનું ચુરણુ કરી બમણા ગોળમા ગોળી કરી ખાવાથી હરસ, સંગ્રહણી, દમ, ઉદરસ, ક્ષય, બરોળ, સ્ત્રીપદ, સોજો, હેડકી, પ્રમેહ, ભગંદર અને પલિત રોગ મટે છે તેમ અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરે છે.

વિષમુષ્ટિ ગુટિકા—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ વજનાગ, અજમો, ત્રિફળા(હરડાં, ખેઠાં, આખળા) પંચલવણુ ચિત્રકમુળ, વર,

વાવડીંગ અને ત્રિકટુ એ અઢારે ચીજો સરખે ભાગે તો. ૧૮ લઘુ સર્વની બરાબર શુદ્ધ ઝેરકચોલા લઘુ સર્વને લીંબુના રસમાં ઘુંટી બબે રતીની ગોળી કરી ૧ થી ૨ રતી ખાવાથી જીર્ણવાત વ્યાધિ, શુક્રદોષ તથા મગજના રોગ મટે છે.

પથ્યાદિ ગુટિકા—હરડે ૩૦ તોલા, દંતીમુળ, ૪ તોલા, ન-સોતર ૧ તોલા, ચિત્રક મુળ તોલા ૪, પીંપર તોલા ૧ સર્વનું ચુ-રણ કરી ૩૨ તોલા ગોળમાં અર્ધા અર્ધા તોલાની ગોળી વાળી ૧ ગોળી ખાવાથી શીગસ, પાહુ, હરસ, ખરજ તથા સંત્રહણી મટે છે.

શંગવટી ગુટિકા—આબલીના દાર તો. ૪, પંચલવણ તોલા ૪, સર્વને લીંબુના રસમાં ભીંજવી તેમાં શંકેના ૪ તોલા કટકા તપાવી તપાવીને વારંવાર બખ્ત થઈ જાય ત્યાં સુધી બોળવા, પછી તેમાં હીંગ, સુંઠ મરી, અને પીંપર દરેક અંકક તોલા. શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ વછનાગ, દરેક તોલા ૦૧ મેળવી લીંબુના રસમાં ઘુંટી ચણીબોર જેવડી ગોળી કરવી તોલા ૧ થી ૨ ગોળી ખાવાથી સર્વ જાતના ઉદરના રોગ, અજીર્ણ શુળ કાલેરા અગ્નિમાદ્ર અને ગુદમ રોગ મટે છે.

લવીંગાદિ ગુટિકા—લવીંગ, બેહઠાં, મરી અને ખેરસારતુ ચુ-રણ કરી ખાવળની છાલના ઉકાળામાં ગોળી કરી ૨ થી ૪ ગોળી ખાવાથી કફ, દમ તથા ઉદરસ મટે છે.

પ્રાણાદિ ગુટિકા—મરી ૩૨ ભાગ, સુંઠ ૨૪ ભાગ, પીંપર તથા મરી દરેક ૧૬ ભાગ, ચવક તથા તલીસ પત્ર આઠ ભાગ નાગ-કેસર ૪ ભાગ, તમાલપત્ર એક ભાગ એલચી તથા વાળો ૨ ભાગ બુનો ગોળ ૪૦ ભાગ દરેકનું ચૂર્ણ કરી ગોળમાં ગોળી ૦૧ તોલાની વાળવી તે ગોળી ખાવાથી હરસ, મંદાગ્નિ અને પીનસ રોગ મટે છે. જો ગરમ પડે તો સુંઠને બદલે હરડે નાંખવી.

વાંનરી વટી—કોચાં તોલા ૧૬, ગાયતું દુધ તોલા ૬૪, બંને ઉકાળી દુધ ઘાડું થાય ત્યાં સુધી પકાવી પછી કોચા ઉપગ્તી હાલ કાઢી નાખી ખીજ કાઢીને તે બારીક વાટી મેદો કરી નાની ગોળીઓ કરવી તેને ગાયના ધીમા પકાવી બમણી સાકરની ચાસણીમા ફેંલ્લી ગોળીઓ હુખી જાય તેટલા મદમા અર એક હુખાવી ૦ થી ૦૧૧ તોલાની અકેક ગોળી ખાવાથી વિર્યશ્રાવ મટે છે અને નસોની નબળાઈ મટી બળ તથા વિર્યની વૃદ્ધિ કરે છે.

મંડુરવટી—દેવદાર, મોથ, દારૂ હળદર, સુંઠ, મરી, પીંપર, ચવક ચિત્રકમુળ, પીંપરીમુળ, તજ, તજ, વાવડીંગ, હરડે, બેઢા, આંબળા અને સુવર્ણમાલિક લખ્મ દરેક સરખે ભાગે લઈ તેથી બમણી મંડુર લખ્મ લેવી તે સર્વને આઠ ગણા ગાયના મુત્રમા ઉકાળી ઘાટો પાક કરી ગોળીઓ વળાય તેવો જાડો પાક થાય ત્યારે ઉતારી તેની વટાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી ૧ થી ૪ ગોળીઓ હાસ સાથે ખાવાથી કમળો, પાડુ, હરસ, પ્રપહ, સોજા, કફ, પુષ્ટિરોગ તથા ઉસ્ત-લ રોગ, બરત્ર અને અજીર્ણ મટે છે.

વ્યોષાદિ ગુટિકા—સુંઠ, મરી, પીંપર, અમ્લવેત, ચવક, તાલીસપત્ર, ચિત્રક, જીરૂ અને આબલી દરેક અકેક તોલો, તજ, તમાલ પત્ર, અને એલચી દરેક તોલો ૦૧ ગોળ તોલા ૨૦, સર્વની ગોળમાં ગોળી વાલી ૦૧ થી ૧ તોલો ખાવાથી પીનસ, દમ, ખાસી અને આમ મટે છે.

વ્યાઘ્રાદિ ગુટિકા—ભોંયરીંગણી, જીરૂ તથા આબળાનું ચુર્ણ કરીને તેને મદમા ગોળી કરી ખાવાથી શ્વાસ તથા ઉર્ધ્વ વાયુ મટે છે.

મરિચ્યાદિ ગુટિકા:—મરી તથા પીંપર અકેક તોલો, જવખાર અર્ધો તોલો, દાડમની હાલ તોલા ૨ સર્વનું ચુરણ કરી આઠ તોલા

ગોળમા ધુટી ના તોલાની ગોળી કરી અકેક ગોળી ખાવાથી સર્વ પ્રકારની ખાસી મટે છે.

અમલાદિ ગુટિકા —આખળા કુમળ, કદ, શાલની ધાણી, અને વાડની વડવાઇના કમળીઆં પાચેના ચુર્ણની અંદર મદ નાખી ગોળીઓ કરવી તે ગોળીઓ મોંમા રાખવાથી તૃષ્ણા તથા દાહણુ મુખરોપ મટે છે.

ગુડપિપ્પલ ગુટિકા :—મુંદ, એક ભાગ અને ગોળ એભાગ ચુર્ણ ખાવાથી અજીર્ણ મટે છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ગુગળ

ગુગળ ખનાવવાની રીત પ્રકરણ ૬ હામાં જુઓ.

અમૃતાગુગળ :—ગળો તોલા ૬૪, ગુગળ તોલા ૩૨, હરડે બેઠા, આખળા દરેક ૬૪ તોલા સર્વેનું ચુરણ કરી ક્વાથ કરવો તેનું ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે પણી ગળી કાઢી તેને ફરીથી અગ્નિ ઉપર ચઢાવવું તે ઘાટું થાય ત્યાંસુધી ઉકાળી પછી તેમા શુદ્ધ નેપાળો, સુંડ, મરી, પીંપર, વાવડીંગ, ગળો, હરડે, બેઠા, અને આખળાં તથા તજ દરેક બે તોલા, નસોતર ૧ તોલો સર્વનું ચુરણ કરી પાકમાં મેળવી ગોળીઓ વળાય તેવો જડો થાય ત્યારે ઉતારી પાવલી ભારતી ગોળીએ વાળી તે ૨ થી ૪ ગોળી ખાવાથી વાતરક્ત, ક્રોધ, હરસ, અગ્નિમાઘ, દુષ્ટવ્રણ, પ્રમેહ, આમવાત, ભગંદર, નાડીવ્રણ તથા ઉરસ્તંભને સોજા મટે છે.

ત્રિકૃળા ગુગળ :—હરડાં, બેઠેલાં તથા આંખળાં અને ગુગળ દરેક અકેક તોલો લઈ ચુરણ કરી તેમાં શુદ્ધ ગુગળ ૨૦ તોલાનો ધીમાં ખૂડો કરીને મેળવવો પછી તેની પા, પા, તોલાની ગોળી વાળી

સાથે ખાવાથી, ભગંદર, નાડીવણુ, સોજગુદમ, (પેટનોગોળો) અને હરસ મટે છે.

સિંહનાદ ગુગળ:—ત્રિફળા ૩૬ તોલા લઈ તેનો ક્વાથ કરી માળી લઈ તેમા શુદ્ધ ગંધક તોલા ૪, ગુગળ તોલા ૧૨, અને દી-વેલ તોલા ૧૬ નાખી લોઢાના કઢાયામા પાક કરી તેની પાવલીભા-રની ગોળીઓ વાળી ૧ થી ૨ ગોળી ખાવાથી સર્વ જાતના વાયુ આમવાત, ઉદરરોગ, ગુદમ અને શુળ મટે છે.

ત્રયોદશાંગ ગુગળ—આવળ, આસોદ, પત્તાસી, ગોળ, શતાવરી ગોખર, રાસ્ના, નસોતર, સુવા, કચુરો, નવાન, સુંઠ સર્વેનું સરખે ભાગે ચુરણુ કરી તેટલોજ ગુગળ અને ગુગળથી અર્ધું ધી નાખી ૦૫ તોલાની ગોળીઓ વાળવી તે મદ, દુધ કે ઉના પાણી સાથે ખાવાથી વાયુ સંબંધીના તમામ રોગ મટે છે.

કિશોર ગુગળ—હરડે, બેઢા, આંબળા તથા ગળો દરેક તો-૬૪ ખાડી લોઢાની કઢાઈમા તેથી ૨૪ ઘણા પાણીમા ઉકાળી અર્ધું પણી રહે ત્યારે ઉતારી તે પાણી ગાળી લેવું. તેમાં ૬૪ તોલા શુદ્ધ કરસો ગુગળ નાખી ફરી ઉકાળી ઘટ થવા દેવું. પછી નીચે ઉતરાતી, વખતે. હરડે, બેઢા, આંબળા દરેક બન્ને તોલા, ગળો ૪ તોલાં. ત્રિફલુ તથા વાવડીંગ એ ચારે બન્ને તોલા તેપાળાના મૂળ (દંતી મૂળ) તો. ૧ નસોતર તો ૧ સર્વનું ચુરણુ કરીને ઉપરના પાકમાં મેળવી પા, પા, તોલાની ગોળીઓ વાળવી તે જરા ગરમ પાણી દુધ કે મં-જીટાદિ ક્વાથમા એક ગોળી ખાવાથી વાત રક્ત, કુષ્ઠ, વણુ, પ્રમેહ પટીકા, પ્રમેહ, ઉદર, અગ્નિમાંવ, ખાસી સોજો તથા પાંડુ મટે છે.

ચોગરાજ ગુગળ—સુંઠ, પીપર, ચવક, પીપરી મૂળ, ચિત્રક મૂળ, શેકેલી હીંગ, અજમોદ, ઘોળા સરસવ, જીરૂ, નગોડનાં બી, ઇ-

દ્રવ્ય કાળીપાટ વાવડીંગ, ગજપીંપર, કડુ, આતાવષ. ભારંગમળ, વજ્ર મોરવેલ, એ દરેક ૦૧ તોલો, તે તમામથી બમણાં ત્રિક્ષણા લઈ સર્વનું ચુરણ કરી તે સર્વની બરાબર શુદ્ધ ગુગળ તો. ૬૦ લઈ તે ગુગળને ધીમા સારી પેઠે ખાડી ગોળ જેવો નરમ કરી તેમાં ચુરણ મેળવી અગર ગોળની પેઠે ચુલે ચડાવી થોડા પાણીમાં પાક કરી તેમાં ઉપરનું ચુરણ મેળવી દધ પાવલી ભા ની ગોળીઓ કરવી તે લઘુ યોગરાજ જાણવો અને તેમાં બગ (કલાઈ)ભખ્મ, નાગભખ્મ, લોહભખ્મ, રૂપાની ભખ્મ અબ્રક ભખ્મ, મંદુર તથા રસ સીદુર તો. ૪ મેળવવાથી મહા યોગરાજ ગુગળ થાય છે. તેની ૧ થી ૫ તાલની ગોળી વાળવી.

તેને રાસ્નાદિ ક્વાથમાં ખાવાથી તમામ જાતના વાના રોગ મટે છે. કોસ્લાદિ ગણના ક્વાથમાં ખાવાથી પિત્તરોગ અરગ્વધાદિ ક્વાથમાં ખાવાથી કફરોગ, દારુહળદરના ક્વાથમાં ખાવાથી પ્રદર અને પ્રમેહ, ગાયના મૂત્રમાં ખાવાથી પાંડુરોગ. મદ સાથે લેવાથી મેદની વૃદ્ધિ કડવા લીંબડાના ક્વાથમાં લેવાથી કુષ્ઠરોગ. (કોઠ) કાળીપાટના ક્વાથમાં લેવાથી ઉંદરનું ઝેર. ત્રિક્ષણના ક્વાથમાં લેવાથી નેત્ર રોગ, પુનર્નૈવાદિ ક્વાથમાં લેવાથી સર્વ ઉદર તથા ગુદમ રોગ, વરીયાળી, સુઠ ધાણા તથા ગોખરના ઉકાળામાં ખાવાથી પેટનું ગુગ. આમવાયુ, શુક્રદોષ તથા આર્તવ દોષ મટી પાચનશક્તિ થાય છે. મહા તથા લઘુરસ્નાદિ ક્વાથમાં ખાવાથી આદિત વાયુ, હનુગ્રહ, અપમાહુક, અધાંગ વાયુ આમવાત, ગૃધસો વિગેરે વાતવિકારો બીજા તમામ રોગમાં ધી તથા મદ સાથે મેળવી લેવો. મજ્જાદિ ક્વાથમાં લેવાથી રક્ત વિકાર ત્રિક્ષણના ક્વાથમાં લેવાથી ભગંદર તથા નાડીવ્રણ, અને ધીમાં લેવાથી સાધારણ સંધિવા, અશકતપાણુ, શુક્રદોષ અને ઉપદંશવાળા વાત વિકાર મટે છે.

પૃથ્વાદિ ક્વાથ--હરડે ૧૦૦, બેલ ૨૦૦, આબળાં ૪૦૦ (દરેકની છાલ સરખે ભાગે લેવાથી પથ્થુ ચાલે) સર્વને ખાડી અધકચરાં

કરી એક રાત ૧૦૨૪ તોલાભાર પાણીમા પલાળી બીજે દિવસે અધુ-
પાણી બાકી રહે એટલે ઉકાળી પાણી ગાળી લઇ ફરી ચુલા ઉપર
ચડાવી જાડુ થાય ત્યારે ઉતારી તેમાં વાવડીંગ, દાતીમળ, ત્રિકુળાગળે,
પીંપર, નસોતર, સુંદ અને મરી દરેક બંને તોલા લઇ ચુલુ કરી
૦૧ થી ૧ તોલાની ગોળીઓ વાળી ખાવાથી અધસી, લંગડાપણું
અરલ તથા પાડુ રોગ મટે છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું

કાન્ડાદિ ઔષધ.

કાન્ડ તથા મન્થ બનાવવાની રીત પ્રકરણ ૬ કામાં જુઓ.

યવણુન્થ:—જવ શેકીને તેનો લોટ કરી તેમાં ટાદુ પાણી પલળે
તેવું રેડી હલાવી ખાવાથી તૃષ્ણા, દાહ, તથા રક્તપિત્ત રોગ મટે છે.

અર્જુદા મિન્થ:—અર્જુર, દાડમ નાખી દ્રાક્ષ, કોકમ, આબલી
આંબળા અને ફાલસા સર્વનો મન્થ કરી પીવાથી સર્વ મન્થ વિકારો મટે છે.

મધુકાદિ કાન્ડ:—મહુડાનો કુંગ, શવન, કતાજલી ફાલસા,
કમળનું નાળવું. (દીન્દીયું) કમળનું ફુલ, લોદર, શવનની છાલ, નાગ-
કેસર, હરડાં, બહેડાં આંબળા, કપુરી મધુરીના વેલાના ફુલ, દ્રાક્ષ અને
શાલની ધાણી સરખે ભાગે લઇ હીમ કરવો તે સાકર અને મદ સાથે
પીવાથી વાતપિત્ત જવર, દાહ, તૃષ્ણ મૂર્ચ્છા, અસ્વસ્થપણું બ્રમારકત-
પિત્ત, અને મદ રોગ મટે છે.

મસુરાદિ મન્થ:—મસૂરની દાળ શેકીને લોટ કરવો, તેમાં
દાડમના બીનું પાણી નાંખીને હાથથી હલાવી મદ સાથે ખાવાથી
ત્રિદોષજન્ય ઉલટી મટે છે.

સમાપ્ત.

દેવેનું—સુંદરીસાથી

(૨૪૨૮૩)

(લાખો સરટીફિકેટો મળ્યાં છે.)

મંગાવો—તે સ્ત્રીઓના પ્રદર અને ગભરાપના રોગનું માટે અકસ્મત સ્ત્રીઓના કોઈ પણ દરદ જેવાં કે, લોહીવા, પ્રદર, રક્ત અને પ્લેટપ્રદર ગુલ્મસ્થાનમાંથી ચીકણી, ઘાટી, પીળી, મળગુમળી અગર બાલ રંગની કાંઠી રસી વગેરે કરે છે. પેશાબે અગત બળે, હાથ પગના તળીઆના, કે માથામાં અને કોઈ વખતે આખા શરીરમાં રાણકા મારે, ફાટ ચુસ કમતર થાય, ઝીણો તાવ હંમેશા આવે શરીર સુકાત બેઠાળી પુણી જેવું થાય, આખોનું તેજ કમી થાય, દિવસે દિવસે શરીર સુકાત બે હાલ અશક્તિ આવે અને અને કામ થઈ શકે નહિ. આખે દિવસ કંટો માર્યું ફાટ્યા કરે, તાવ, ઉધરસ, દમ, ખાસી, માંજે, ઉલટી, અગ્નિ, મા અટકાવ દસ્તાન સંબંધી તમામ રોગ, ગર્ભાશયની પીડા, કસ્ટુવાવઃ અથવા સુવારોગ વિગેરે તમામ રોગ ગોળો ચઢવો, હીરગ્રીરીઆ અને આવા : દરદોના સંબંધને આ સુંદરીસાથી એકદમ મટાડી શકે છે. અત્યાર સુ હજારો સ્ત્રીઓએ આ દવાથી ગર્ભ ધારણ કરી બાળકોને જન્મ આપ્યો

પીવામાં સ્વાદિષ્ટ છે. બાટલી ૧ ની કીમત રૂ. ૧) ત્રણ બાટલી રૂ. ૨—૧૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧૧-૦ ત્રણ બાટલી પીતી પડે છે.

દરેક ગામે દવાવાળા અને ગાંધીઆ વેચે છે ।

ધી દેવે કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ
રીચીરોડ અમદાવાદ

